

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΕΝΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2017-2018

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της Βαρβάρας Νικολάου Γκίκα
A.M.: 7340010217006

ΑΣΤΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΣΤΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥΧΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ

Επιβλέποντες:

Δ. Λιάπτης

Κ. Ρούσσο

Θ. Λύτρας

Αθήνα, Νοέμβριος 2018

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν την συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	4
I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
II. Η ΕΥΘΥΝΗ ΜΕΛΩΝ ΔΣ	7
A. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ (ΑΡΘΡΟ 22 ^A Ν. 2190/1920).....	7
1. Νόμιμος λόγος καθιέρωσης του εν λόγω συστήματος	7
2. Υποχρεώσεις των μελών ΔΣ που γεννούν την ευθύνη	9
2.1 Υποχρέωση επιμελούς άσκησης καθηκόντων	10
2.2 Υποχρέωση πίστης έναντι της εταιρείας.....	12
3. Νομική φύση της εσωτερικής ευθύνης.....	15
4. Εξαιρέσεις από ευθύνη.....	17
4.1 Επιμέλεια συνετού επιχειρηματία	17
4.2 Σύνομη απόφαση ΓΣ	21
4.3 Κανόνας επιχειρηματικής κρίσης (business judgement rule)	24
B. ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ (ΑΚ 914 ΚΑΙ ΛΟΙΠΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΕΡΙ ΑΔΙΚΟΠΡΑΞΙΑΣ)	34
1. Ευθύνη έναντι μετόχων.....	35
2. Ευθύνη έναντι εταιρικών δανειστών.....	36
III. ΑΣΚΗΣΗ ΔΕΙΩΣΕΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΔΣ (ΑΡΘΡΟ 22^B Ν. 2190/1920)	38
A. ΕΙΔΗ ΑΓΩΓΩΝ	38
1. Εταιρική αγωγή.....	38
2. Ατομική αγωγή (actio pro socio)	41
3. Παράγωγη αγωγή (derivative action).....	47
B. ΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΕΙΔΙΚΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ	50
1. Νομιμοποιούμενα πρόσωπα και διαδικασία	50
2. Σχέση με τον ΑΚ 69.....	54
IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	56
V. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	58

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕ	Ανώνυμη Εταιρεία
ΑΚ	Αστικός Κώδικας
ΑΠ	Άρειος Πάγος
Άρθ.	Άρθρο/ Άρθρα
Αριθ.	Αριθμός
Αρμεν.	Αρμενόπουλος (Περιοδικό)
ΑρχΝ	Αρχείο Νομολογίας (Περιοδικό)
Βλ.	Βλέπε
Γ.Σ.	Γενική Συνέλευση
ΔΕΕ	Δίκαιο Εταιρειών και Επιχειρήσεων (Περιοδικό)
Δ.Σ.	Διοικητικό Συμβούλιο
Εδ.	Εδάφιο/ Εδάφια
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη (Περιοδικό)
ΕΕμπΔ	Επιθεώρηση Εμπορικού Δικαίου (Περιοδικό)
Εκδ.	Έκδοση/ Εκδόσεις
ΕμπΝ	Εμπορικός Νόμος
Επ.	Επόμενα
ΕΠΕ	Εταιρεία Περιορισμένης Ευθύνης
ΕπισκΕΔ	Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (Περιοδικό)
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	Εφαρμογές Αστικού Δικαίου (Περιοδικό)
ΕφΑθ/ ΕφΠειρ	Εφετείο Αθηνών/ Εφετείο Πειραιά
ΜΠΑ	Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών
Δνη	Δικαιοσύνη (περιοδικό)

Ν.	Νόμος
ΝοΒ	Νομικό Βήμα (Περιοδικό)
Ό.π.	Όπως παραπάνω
Παρα.	Παράγραφος/ Παράγραφοι
Περ.	Περίπτωση
ΠΠΑ	Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών
Πρβλ.	Παράβλεπε
ΠΣΕΔ	Πανελλήνιο Συνέδριο Εμπορικού Δικαίου
ΠτΚ	Πτωχευτικός Κώδικας
Π.χ.	Παραδείγματος χάριν
Σελ.	Σελίδα/ Σελίδες
Στοιχ.	Στοιχείο
ΣυνθΕΚ	Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας
Τόμ.	Τόμος
Υποσημ.	Υποσημείωση
ΧρΙΔ	Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (Περιοδικό)

I. Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η ανάλυση της αστικής ευθύνης στις κεφαλαιουχικές εταιρείες. Δεδομένου του εύρους του εν λόγω ζητήματος, κρίνεται αναγκαίο να γίνουν κάποιες οριοθετήσεις για λόγους συντομίας και καλύτερης εμβάθυνσης. Αρχικά, λαμβάνοντας υπόψη ότι κάτω από την ομπρέλα της έννοιας των κεφαλαιουχικών εταιρειών τίθενται οι Ανώνυμες Εταιρείες, οι Εταιρείες Περιορισμένης Ευθύνης καθώς και οι Ιδιωτικές Κεφαλαιουχικές Εταιρείες, συνιστά εν προκειμένω συνειδητή επιλογή η εστίαση του ενδιαφέροντος στην ακραιφνή μορφή κεφαλαιουχικής εταιρείας, ήτοι στις Ανώνυμες Εταιρείες. Περαιτέρω περιορισμός της παρούσας προβληματικής εντοπίζεται στο υπό εξέταση υποκειμενικό πεδίο της αστικής ευθύνης μέσα σε μια Ανώνυμη Εταιρεία. Θα αναλυθεί μόνο η αστική ευθύνη των διοικούντων προσώπων στο πλαίσιο κάθε πιθανής τους σχέσης: απέναντι στην εταιρεία, στους μετόχους, σε δανειστές, και όχι η ευθύνη του νομικού προσώπου της εταιρείας απέναντι σε τρίτους σε περίπτωση πλημμελούς διαχείρισης των διοικητών της.

Μια από τις βασικές αρχές στο δίκαιο των Ανωνύμων Εταιρειών είναι η αυτοτέλεια του νομικού προσώπου έναντι των μελών του και ο επακόλουθος χωρισμός τους¹. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, το νομικό πρόσωπο θεωρείται ως αυτοτελές υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και διακρίνεται από τα πρόσωπα ή την περιουσία των μελών που το αποτελούν ως κάτι ξεχωριστό από αυτά. Ως εκ τούτου, οι μέτοχοι μιας ανώνυμης εταιρείας δεν ασχολούνται με τα του οίκου τους αλλά αναθέτουν εξ ολοκλήρου τη διαχείριση της περιουσίας και των εταιρικών υποθέσεών τους κατά το δοκούν στο ειδικώς επιφορτισμένο για αυτά όργανο, το Διοικητικό Συμβούλιο. Αυτός ο μηχανισμός εξασφαλίζει έναν ουδέτερο χειρισμό των οικονομικών της εταιρείας και ελεύθερη λήψη αποφάσεων, ανεξάρτητων από τα ίδια συμφέροντα των μετόχων.

Στη ζυγαριά της ορθής διοίκησης μιας εταιρείας, αντίβαρο αυτής της ελευθερίας δράσης, έκφρασης βούλησης και επιλογών των διοικούντων συνιστά η καθιέρωση συστήματος ευθύνης, που τους καθιστά υπόλογους σε περίπτωση πλημμελούς διαχειριστικής συμπεριφοράς ή παράλειψης. Η εν λόγω ευθύνη μπορεί να υφίσταται έναντι της ίδιας της εταιρείας είτε έναντι τρίτων, όπως των μετόχων και των εταιρικών δανειστών. Όπως θα γίνει σαφές από την ανάλυση που θα ακολουθήσει, η νομική βάση και οι αντίστοιχες προϋποθέσεις διαφέρουν αναλόγως έναντι ποιου φέρουν ευθύνη οι εταιρικοί διοικητές. Το μείζον αυτό ζήτημα θα εξετασθεί τόσο από αμιγώς αστική όσο και από εμπορική σκοπιά βάσει του θεμελιώδους κωδικοποιημένου

---

¹ Ν. Ελευθεριάδης, Η προστασία των δανειστών κεφαλαιουχικής εταιρείας ως πρόβλημα ευθύνης των εταίρων, 1^η έκδ., Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2012, σελ. 137

νόμου 2190/1920 περί Ανωνύμων Εταιρειών. Οι δύο τομείς του ιδιωτικού δικαίου άλλοτε αλληλοσυμπληρώνονται, άλλοτε τελούν σε σχέση γενικού προς ειδικό ενώ υφίστανται περιπτώσεις όπου βρίσκονται σε πλήρη διάσταση.

Εκτός από τη διαπίστωση ευθύνης στο πρόσωπο των διοικούντων, σημαντική θεματική που θα απασχολήσει την παρούσα εργασία αποτελεί ο τρόπος άσκησης των αξιώσεων που πηγάζουν από την παραβατική συμπεριφορά των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου, καθώς και τα εκάστοτε νομιμοποιούμενα πρόσωπα. Μπορεί να στραφεί μόνο η εταιρεία κατά των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου ή έχουν αντίστοιχη ευχέρεια και οι μέτοχοι; Σε τι συνίσταται ακριβώς η ζημία των μετόχων; Μπορούν να παρακάμψουν την αρχή χωρισμού του νομικού προσώπου και να επιδιώξουν αυτοτελώς την αποκατάσταση της ζημίας τους; Αυτά και άλλα αντίστοιχα ερωτήματα έχει επιχειρήσει να επιλύσει η θεωρία, ενώ παράλληλα εξακολουθούν να ταλανίζουν τα δικαστήρια, καθώς το νομολογιακό κεκτημένο παρουσιάζεται αρκετά φειδωλό στην προκειμένη περίπτωση.

Τέλος, συμβαδίζοντας πάντα με τις εξελίξεις, δεν γίνεται να απουσιάζει από την παρούσα εργασία αναφορά στο νέο τροποποιητικό νόμο 4548/2018 περί Ανωνύμων Εταιρειών που βρίσκεται προ των πυλών. Με έναρξη ισχύος από 01.01.2019, κρίνεται σκόπιμο να εκθέσουμε μια σύντομη περιγραφή των αλλαγών που επιφέρουν οι νέες διατάξεις (και δη των άρθρων 102-108) στο θέμα της ευθύνης των διοικούντων προσώπων σε αντιδιαστολή με τις ισχύουσες του Ν. 2190/1920. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στη σελ. 3 της Αιτιολογικής Έκθεσης του νέου νόμου, *«εισάγεται ένα νέο πλαίσιο ευθύνης των μελών Δ.Σ., ώστε οι απαιτήσεις της εταιρείας να ασκούνται χωρίς να βλάπτεται το εταιρικό συμφέρον και από την άλλη μεριά η μειοψηφία να μπορεί να επιβάλει την άσκηση των εταιρικών αξιώσεων»*.

II. Η ευθύνη μελών ΔΣ

A. Εσωτερική ευθύνη (Άρθρο 22^A Ν. 2190/1920)

1. Νόμιμος λόγος καθιέρωσης του εν λόγω συστήματος

Το σύστημα εσωτερικής ευθύνης των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου μιας ανώνυμης εταιρείας ρυθμίζεται συστηματικά από τη διάταξη του άρθρου 22^a παρα. 1 και 2 του Ν. 2190/1920. Σύμφωνα με το γράμμα της εν λόγω διάταξης, *«Παν μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου ευθύνεται έναντι της εταιρείας κατά την διοίκησιν των εταιρικών υποθέσεων διά παν αυτού πταίσμα»*. Η ευθύνη εν προκειμένω νοείται ως εσωτερική, δεδομένου ότι τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου είναι υπόλογα μόνο έναντι της Εταιρείας που τους ανέθεσε τη διοίκηση των υποθέσεών της και όχι έναντι των μετόχων ή τρίτων. Η ρύθμιση αυτή καθίσταται

περισσότερο σαφής, ιδίως μετά τη ρητή διατύπωσή της στο νέο νόμο 4548/2018 περί Ανωνύμων Εταιρειών και δη στο άρθρο 107, όπου επιβεβαιώνεται πλέον ότι τα άρθρα 102 επ. αφορούν μόνο την εσωτερική ευθύνη² και όχι τους τρίτους, για τους οποίους τυγχάνουν εφαρμογής οι γενικές διατάξεις περί αδικοπραξιών (ΑΚ 914 επ.).

Πράγματι, κύριο περιεχόμενο της «εντολής» της εταιρείας προς τους διοικητές της είναι να ασκούν με επιμέλεια και σύνεση τη διοίκησή της. Πρόκειται για μια αποστολή που τους εμπιστεύεται, καθώς αναλαμβάνουν να διεκπεραιώνουν ξένες υποθέσεις, και εξ αυτού του λόγου χαρακτηρίζεται ως σχέση (ιδιαίτερης) εμπιστοσύνης.³ Στο πλαίσιο αυτής της ανάθεσης και ενόψει του ότι η εταιρεία δραστηριοποιείται σε μια ευνομούμενη πολιτεία, οι διοικητές οφείλουν να ενεργούν μέσα στα όρια νομιμότητας που προδιαγράφει η έννομη τάξη της τελευταίας και να μην προδίδουν την εμπιστοσύνη που τους έδειξε η εταιρεία. Η εν λόγω αφαίρεση της διοίκησης της εταιρείας από τους μετόχους της, η περαιτέρω ανάθεση της άσκησης της στο Διοικητικό της Συμβούλιο, σε συνδυασμό με τον περιορισμό του κινδύνου των μετόχων στο ύψος της εισφοράς τους έχουν καθοριστική επιρροή στην οργάνωση και βιωσιμότητα της εταιρείας. Αφενός, το Διοικητικό Συμβούλιο αποκτά νευραλγικό ρόλο στην λειτουργία της εταιρείας. Αφετέρου υπαγορεύεται η καθιέρωση κανόνων που θα διασφαλίζουν την ορθή και αποτελεσματική λειτουργία, καθώς επίσης εγκαθιδρύεται ένα αυστηρό σύστημα ευθύνης των μελών του σε περίπτωση μη προσήκουσας εκπλήρωσης των καθηκόντων τους. Επιπλέον, κύριο ζητούμενο που απασχολεί εν γένει το δίκαιο των ανωνύμων εταιρειών αποτελεί η αντιμετώπιση των κινδύνων που απορρέουν από την εντολή, που παρέχουν οι μέτοχοι/ χρηματοδότες της επιχείρησης στη διοίκηση αυτής για την αποτελεσματική και καλή διαχείριση των κεφαλαίων τους.⁴

Στο μέτρο που ο μέτοχος εξαρτάται από τις πράξεις του διοικητή, το πρόβλημα εστιάζεται στην παροχή κινήτρων στο διοικητή, ώστε να λειτουργεί προς το συμφέρον του μετόχου και όχι για τα ίδια συμφέροντά του. Και αντιστρόφως: η υπέρμετρη ελαστικότητα και ευρύτητα εξουσιών στο πρόσωπο των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου εγκυμονεί κινδύνους και επιτάσσει την πρόνοια του νομοθέτη τόσο για προληπτικό όσο και για κατασταλτικό έλεγχο της δράσεως των εν λόγω προσώπων. Σε πρώτο επίπεδο, επιβάλλεται ένα πλέγμα υποχρεώσεων

---

² Ν. Ρόκας, Εμπορικές Εταιρίες, 8^η έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2018, σελ. 334 επ.

³ Ν. Ρόκας, Εμπορικές Εταιρίες, 6^η έκδοση, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2008, σελ. 297· Β. Αντωνόπουλος, Δίκαιο Α.Ε. και Ε.Π.Ε., Εκδ. Γ', Εκδ. Σάκκουλα, 2009, σελ. 403

⁴ Ε. Περάκης, εις ΔικΑΕ, τόμος 1, 2002, Εισαγ. Μέρος Ι, αριθ. 27· Α. Καραγκουνίδης, Η υποχρέωση πίστης των μελών του διοικητικού συμβουλίου (Ιδίως μετά το Ν. 3604/2007) εις Ζητήματα από το νέο δίκαιο της ανώνυμης εταιρίας, Εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2009, σελ. 196-197

που πρέπει να τηρούν τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου, ενώ σε δεύτερο επίπεδο, θεσπίζεται ένα σύστημα ευθύνης τους ως αντιστάθμισμα των ως άνω κινδύνων για σωστή αξιοποίηση των εταιρικών κεφαλαίων.

Οι τρόποι αντιμετώπισης των ως άνω προβλημάτων συνιστούν, εκτός των άλλων, και κύριο μέλημα της εταιρικής διακυβέρνησης⁵. Στην εν λόγω προβληματική, οι βασικοί πυλώνες είναι δύο: η μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας της εταιρικής δράσης, όπως αυτή πραγματώνεται μέσω του Διοικητικού Συμβουλίου, και η βελτίωση εποπτείας της δράσης των μελών του διοικητικού Συμβουλίου από τους μετόχους, αναδεικνύοντας έτσι το Διοικητικό Συμβούλιο ως το κεντρικό πρόσωπο στο σύστημα κάθε εταιρικής ευθύνης.⁶

2. Υποχρεώσεις των μελών ΔΣ που γεννούν την ευθύνη

Όπως εκτέθηκε παραπάνω, τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου διοικούν ξένη περιουσία κατά απόλυτη εξουσία. Το γεγονός αυτό δημιουργεί κινδύνους για την εταιρεία και κατ' επέκταση επηρεάζει την προώθηση των συμφερόντων των μετόχων, διότι συχνά «βάζει σε πειρασμό» τα διοικούντα πρόσωπα να επωφεληθούν από την εξουσία τους και να αποκομίσουν ίδια οφέλη εις βάρος της εταιρείας. Ενδεικτικά παραδείγματα ιδιοτελούς συμπεριφοράς των διοικούντων συνιστούν όχι μόνο η τέλεση αξιόποινων πράξεων εις βάρος της εταιρείας, αλλά και η σύναψη ευνοϊκών για τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου συναλλαγών με την εταιρεία, η εκμετάλλευση προς ίδιον όφελος εμπιστευτικών πληροφοριών και γενικότερα η επιλογή μιας οικονομικής πολιτικής που εξυπηρετεί καλύτερα τα δικά τους παρά τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της εταιρείας.

Ενόψει του επαπειλούμενου κινδύνου, ο νομοθέτης φροντίζει να θέτει περιορισμούς στην διαχειριστική και αντιπροσωπευτική εξουσία των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου τόσο εκ των προτέρων με την επιβολή υποχρεώσεων όσο και εκ των υστέρων με την απόδοση ευθυνών και την επιβολή κυρώσεων αντιστοίχως. Με την επιφύλαξη των επιμέρους υποχρεώσεων που καθορίζονται ρητά στο νόμο (όπως ενδεικτικά, η υποχρέωση παροχής στη Γενική Συνέλευση των αιτούμενων συγκεκριμένων πληροφοριών για τις υποθέσεις της εταιρείας σύμφωνα με την παρα. 4 του άρθρου 39 ή η υποχρέωση τήρησης των απορρήτων της

---

⁵ Ε. Περάκης, εις ΔικΑΕ, τόμος 1, 2002, Εισαγ. Μέρος Ι, αριθ. 27, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «η σημαντικότητα των κινδύνων στους οποίους εκτίθενται οι χρηματοδότες της επιχείρησης από την εγωιστική ή ανίκανη διαχείριση των μελών του δ.σ. απαιτεί την καθιέρωση συστήματος ελέγχου». Γ. Τριανταφυλλάκης, Το συμφέρον της επιχείρησης ως κανόνας συμπεριφοράς των οργάνων της Α.Ε., Εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1998, σελ. 330 επ.

⁶ Γ. Μιχαλόπουλος, Εκδοχές εταιρικής διακυβέρνησης, ΧρΠΔ 2003, σελ. 391

επιχείρησης βάσει της παραρ. 3 του άρθρου 22^α), στο παρόν κεφάλαιο θα αναπτυχθούν οι δύο – συστημικώς οργανωμένοι- βασικοί πυλώνες υποχρεώσεων των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου: η υποχρέωση επιμελούς άσκησης καθηκόντων (duty of care) και η υποχρέωση πίστης έναντι της εταιρείας (duty of loyalty).⁷

2.1 Υποχρέωση επιμελούς άσκησης καθηκόντων

Η υποχρέωση επιμέλειας επιτάσσει στα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου να τηρούν τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το νόμο, το καταστατικό και τις σύννομες αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης, με βασικό στόχο την προώθηση του εταιρικού συμφέροντος⁸. Και ενώ η τήρηση των ως άνω απορρευουσών υποχρεώσεων αποτελεί ζήτημα ευχερώς διαπιστώσιμο, ωστόσο, η αξιολόγηση της προαγωγής του εταιρικού συμφέροντος παρουσιάζει δυσχέρειες, καθώς το εταιρικό συμφέρον δεν είναι σαφές κριτήριο ούτε σταθερό μέγεθος και προσδιορίζεται ad hoc, συνδυαστικά με διάφορους παράγοντες⁹.

Στην προσπάθεια αποσαφήνισης της αόριστης έννοιας του εταιρικού συμφέροντος έχουν διατυπωθεί πολλαπλές απόψεις, οι οποίες βασίζονται σε διαφορετικές παραδοχές και καταλήγουν αντίστοιχα σε ουσιωδώς διαφορετικό μέτρο ευθύνης για τα εκάστοτε διοικούντα πρόσωπα. Με μια συστηματική προσέγγιση κατηγοριοποίησης των εν λόγω απόψεων, διαφαίνονται δυο αντιδιαμετρικές θεωρίες. Γίνεται λόγος για την αντιπαράθεση της μονιστικής θεώρησης, γνωστής στο αμερικανικό δίκαιο ως «shareholders value», προς την πλουραλιστική θεώρηση, κρατούσα σε πολλά ευρωπαϊκά δίκαια και γνωστή ως «stakeholders value».

Σύμφωνα με την πρώτη θεωρία, η οποία βασίζεται στην παραδοχή ότι οι διοικητές της εταιρείας ως εντολοδόχοι της (“agents”) λειτουργούν ως διαχειριστές της περιουσίας των εντολέων τους (“principals”), τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου μιας εταιρείας, κατά τη λήψη των αποφάσεών τους, θα πρέπει να έχουν υπόψη μόνο το στενό οικονομικό συμφέρον

---

⁷ Μ.Θ. Μαρίνος, Ζητήματα εφαρμογής του κανόνα επιχειρηματικής κρίσεως (business judgement rule) στο εταιρικό και πτωχευτικό δίκαιο, ΔΕΕ 2009, σελ. 653 επ., όπου επισημαίνεται ότι «Η διακριτική ευχέρεια των μελών του ΔΣ εκδηλώνεται εντονότερα στο πλαίσιο της υποχρέωσης επιμελούς διοίκησης, εν αντιθέσει με την υποχρέωση πίστης, στο πλαίσιο της οποίας η διακριτική ευχέρεια είναι ελάχιστη».

⁸ Α. Μικρούλεα, Όρια Δράσης και Ευθύνη των Εταιρικών Διοικητών, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 20· Σωτηρόπουλος Γ., Η ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου για επιχειρηματικές επιλογές. Η ισχύς του «business judgement rule», Πρακτικά 12^{ου} ΠΣΕΔ, σελ. 159= ΔΕΕ 2003, σελ. 773 επ.

⁹ Ίδετε ενδεικτικώς ΠΠΑ 419/2005, ΕΕμπΔ 2005, σελ. 310, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «τα κριτήρια με βάση τα οποία συνάγεται το συμπέρασμα για τη συμφωνία της συγκεκριμένης πράξης ή παράλειψης του συμβουλίου, με τη χρηστή ή τη συνετή διοίκηση ή με το εταιρικό συμφέρον δεν είναι απόλυτα. Επομένως, τα όρια της ασφαλούς κρίσης είναι δυσδιάκριτα και δεν είναι δυνατό να καθοριστούν παρά μόνο κατά περίπτωση, ανάλογα με τις περιστάσεις».

των μετόχων¹⁰ (ήτοι τη μεγιστοποίηση του κέρδους και της αξίας της επιχείρησης άρα και των μετοχών¹¹). Στον αντίποδα, η δεύτερη θεωρία δέχεται ότι η βούληση του νομικού προσώπου μιας ανώνυμης εταιρείας μέσω των συλλογικών του οργάνων επέρχεται ως λογικό επακόλουθο της οργάνωσης της εταιρίας σε νομικό πρόσωπο με σωματειακή δομή. Συνεπώς, οι διοικητές της εταιρείας θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη την επιχείρηση ως όλον και επομένως να ικανοποιούν το συμφέρον του νομικού προσώπου¹². Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι εκτός από τα ενδοεταιρικά συμφέροντα, οι διοικούντες θα πρέπει να συνυπολογίζουν κι άλλα εξωεταιρικά συμφέροντα που επηρεάζουν άμεσα τη λειτουργία της εταιρικής επιχείρησης (όπως ενδεικτικώς, τα συμφέροντα των εργαζομένων, των δανειστών κλπ).

Στο ελληνικό δίκαιο δεν υπάρχει ειδικός κανόνας δικαίου που να κλίνει προς μια εκ των δύο κατευθύνσεων ρητώς. Ωστόσο, σύμφωνα με την κρατούσα άποψη στη θεωρία, φαίνεται να ακολουθούμε το μονιστικό πρότυπο, καθώς υποστηρίζεται ότι το Διοικητικό Συμβούλιο αρκεί να εξυπηρετεί με τις αποφάσεις του τα ενδοεταιρικά συμφέροντα και δεν απαιτείται να συνυπολογίσει και άλλα, εξωεταιρικά, για τα οποία εν τέλει δεν υπέχει ευθύνη¹³. Η απαλλαγή των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου από την ευθύνη για τα εξωεταιρικά συμφέροντα δεν συνεπάγεται άνευ ετέρου και απαλλαγή από την τήρηση των εκ του νόμου επιβαλλόμενων υποχρεώσεων που εξυπηρετούν συμφέροντα αλλότρια των ενδοεταιρικών (π.χ. επίδειξη συνέπειας προς τις διατάξεις περί προστασίας περιβάλλοντος ή προστασίας δανειστών), οπότε και υπέχουν ευθύνη κανονικά.¹⁴ Υπό συγκεκριμένες, πάντως, προϋποθέσεις γίνεται ανεκτή η λήψη αποφάσεων με γνώμονα την προάσπιση εξωεταιρικών συμφερόντων (π.χ. παροχή bonus σε εργαζομένους, τοποθέτηση φίλτρων στις μονάδες παραγωγής), στο μέτρο που βελτιώνεται μακροπρόθεσμα η εικόνα της εταιρίας. Αυτή είναι η λεγόμενη «εταιρική κοινωνική ευθύνη»¹⁵.

---

¹⁰ Λ. Αθανασίου, Εισαγωγή μη εκτελεστικών μελών στο Δ.Σ. εισηγμένων εταιριών: υποχρεώσεις και ευθύνη, ΕΕμπΔ 2003, σελ. 307 επ.· Ε. Αλεξανδρίδου, Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών. Κεφαλαιουχικές Εταιρίες, Τεύχος Β', Γ' Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009, σελ. 127 επ.

¹¹ Ν. Ελευθεριάδης, Η μεγιστοποίηση της μετοχικής αξίας ως ενδεχόμενη υποχρέωση του Διοικητικού Συμβουλίου της Α.Ε., ιδίως υπό την ισχύ του Ν. 3016/2002 – Δογματικές και δικαιοσυγκριτικές παρατηρήσεις, Τόμος «Σύγχρονα ζητήματα εταιρικής ευθύνης» - 12ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελλήνων Εμπορικών, Αθήνα, 2003, σελ. 504

¹² Λ. Αθανασίου, ό.π., 307· Γ. Μιχαλόπουλος, Εκδοχές εταιρικής διακυβέρνησης, ΧρΙΔ 2003, σελ. 394 επ.

¹³ Ε. Περάκης, εις ΔικΑΕ, τόμος Ι, 2002, Εισαγ. Μέρος Ι, αρ. 41

¹⁴ Ε. Περάκης, Ο τακτικός έλεγχος της ανώνυμης εταιρίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1984, σελ. 36

¹⁵ Α. Καραγκουνίδης, Η υποχρέωση πίστης των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου (ιδίως μετά το Ν. 3604/2007) εις Ζητήματα από το νέο δίκαιο της ανώνυμης εταιρίας (επιμ.: Μ. Θ. Μαρίνος), Εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2009, σελ. 199- 200, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Η διοίκηση που υπηρετεί ταυτόχρονα περισσότερους 'κυρίους' δεν είναι υπόλογη εντέλει απέναντι σε κανέναν».

Πέραν του στενού δικαίου των ανωνύμων εταιρειών, όπου παραμένει θολή η έννοια του εταιρικού συμφέροντος, σε άλλα νομοθετήματα γίνεται πιο σαφής αναφορά. Συγκεκριμένα, στο Ν. 3016/2002 για την εταιρική διακυβέρνηση στις εταιρείες των οποίων οι μετοχές ή άλλες κινητές αξίες έχουν εισαχθεί προς διαπραγμάτευση στην οργανωμένη αγορά, και μάλιστα επί τη βάση της παρα. 1 του άρθρου 2, επιδιώκεται η ενίσχυση της εμπιστοσύνης των μετόχων-επενδυτών προς τη διοίκηση της εταιρείας. Τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου κάθε εισηγμένης σε οργανωμένη χρηματιστηριακή αγορά εταιρίας έχουν ως πρώτη υποχρέωση και καθήκον τη διαρκή επιδίωξη της ενίσχυσης της μακροχρόνιας οικονομικής αξίας της εταιρείας και την προάσπιση του γενικού εταιρικού συμφέροντος. Με μια πρώτη ανάγνωση, δίνεται η εντύπωση ότι η επιδίωξη μακροχρόνιας οικονομικής αξίας της εταιρείας συνιστά αυτοτελή υποχρέωση έναντι της προάσπισης του γενικού εταιρικού συμφέροντος. Ένα τέτοιο συμπέρασμα, όμως, θα ήταν επισφαλές, καθώς δεν νοείται διάκριση αλλά απλώς συνιστά ειδικότερη έκφραση του γενικού εταιρικού συμφέροντος. Κι αυτό είναι εύλογο, αν αναλογιστεί κανείς ότι η επιδίωξη του εταιρικού συμφέροντος δια της επιμελούς διαχείρισης των εταιρικών υποθέσεων συνεπιφέρει την ευημερία της εταιρείας, την αύξηση της εταιρικής περιουσίας και σε βάθος χρόνου την ενίσχυση της οικονομικής αξίας της εταιρείας.¹⁶

Στο πλαίσιο της υποχρέωσης επιμελούς διοίκησης εντάσσεται, παράλληλα, και η δέσμευση του ασκούντος διαχειριστικά καθήκοντα να συνεργάζεται και να ασκεί συνολική (γενικής φύσεως) εποπτεία στα λοιπά μέλη του διοικητικού οργάνου, ακόμα και στις περιπτώσεις καταμερισμού των επιμέρους αρμοδιοτήτων. Η ανάθεση επιμέρους αρμοδιοτήτων σε μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου ή σε τρίτους δεν απαλλάσσει το Διοικητικό Συμβούλιο από την υποχρέωση εποπτείας αυτών, εκτός εάν έχει ανατεθεί σε ορισμένους συμβούλους ή σε υποκατάστατα όργανα ή σε ειδική επιτροπή που ενημερώνει σχετικώς το Διοικητικό Συμβούλιο. Εξάλλου, στις περιπτώσεις ιδιαιτέρως επικίνδυνων για την εταιρία αποφάσεων, ο εταιρικός διοικητής οφείλει -πέραν της αρνητικής ψηφοδοσίας - να κλιμακώσει την αντίδρασή του, προς το σκοπό ματαίωσής της επιχειρούμενης πράξης.

2.2 Υποχρέωση πίστης έναντι της εταιρείας

Η υποχρέωση πίστης έναντι της εταιρείας, ως απόρροια της σχέσης εμπιστοσύνης που συνδέει τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου με την εταιρεία και ως υπερβαίνουσα τα όρια της γενικής αρχής της καλής πίστης¹⁷, έχει αυστηρό χαρακτήρα και διττό περιεχόμενο. Αφενός, επιτάσσει στους διοικητές της ανώνυμης εταιρείας να πράττουν ό,τι προάγει τον εταιρικό σκοπό

---

¹⁶ Ε. Περάκης, *ό.π.*, αρ. 46

¹⁷ Γ. Σωτηρόπουλος, Η ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου για επιχειρηματικές επιλογές, ΔΕΕ 2003, σελ. 781

(θετικό περιεχόμενο- προσιδιάζει στην αντίστοιχη υποχρέωση της επιμελούς άσκησης καθηκόντων) και αφετέρου, να αποφεύγουν ό,τι εμποδίζει την ευόδωσή του (αρνητικό περιεχόμενο). Κι ενώ, όπως ήδη εκτέθηκε, στο πλαίσιο της υποχρέωσης επιμελούς άσκησης καθηκόντων επιδιώκεται απλώς η εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος προς το σκοπό της εταιρικής ανάπτυξης, η υποχρέωση πίστης αναδεικνύει το συχνό φαινόμενο- πρόβλημα των διενέξεων ή αντιθέσεων συμφερόντων μεταξύ των διοικούντων προσώπων μιας ανώνυμης εταιρείας και της εταιρείας αυτής καθεαυτήν (και κατ' επέκταση των μετόχων της).

Η διαχείριση ξένων υποθέσεων από τους διοικητές της ανώνυμης εταιρείας τους φέρνει συχνά αντιμέτωπους με το εξής δίλημμα: να μείνουν ακλόνητοι στο έργο τους και να υπηρετήσουν τα συμφέροντα της εταιρείας (ήτοι των μετόχων - εντολέων τους) ή να εκμεταλλευτούν την δελεαστική αυτή θέση τους προκειμένου να καρπωθούν ίδια οφέλη; Στην υποχρέωση πίστεως, δηλαδή, δεν ενδιαφέρει το επιχειρηματικό αποτέλεσμα αλλά η «ηθική» διαχείριση του διοικητή σε σχέση με την περιουσιακή διάσταση της εταιρείας.¹⁸ Εξ αυτού του λόγου, δεν υπάρχουν μεγάλα περιθώρια ανάπτυξης διακριτικής ευχέρειας του Διοικητικού Συμβουλίου στην περίπτωση της εν λόγω υποχρέωσης, εν αντιθέσει με την υποχρέωση επιμελούς άσκησης καθηκόντων, όπου τα διοικούντα πρόσωπα μπορούν να ενεργήσουν κατά το δοκούν με μια σχετική ελευθερία επιλογών, έχοντας πάντα το ενδεχόμενο σενάριο απαλλαγής τους από την ευθύνη επί τη βάση του κανόνα επιχειρηματικής κρίσης (ο εν λόγω κανόνας λειτουργεί ως «ασφαλής λιμήν» σε εκείνη την περίπτωση¹⁹ - βλ. αναλυτικά κατωτέρω στην υπ' αριθ. 4.3 ενότητα).

Ειδικότερες εκφάνσεις της ως άνω υποχρέωσης πίστης (ορισμένες εκ των οποίων αποτυπώνονται και νομοθετικά) συνιστούν ενδεικτικώς οι ακόλουθες. Κατά πρώτο λόγο, οι διοικητές ανωνύμων εταιρειών υποχρεούνται να μην αποκαλύπτουν επιχειρηματικές πληροφορίες για τις οποίες έλαβαν γνώση, εξαιτίας ακριβώς της ιδιότητάς τους, όπως ερείδεται τόσο στην παρα. 3 του άρθρου 22^α Ν. 2190/1920, καθώς και ρητώς στην διάταξη του άρθρου 288 ΑΚ (λ.χ. επιχειρηματικά σχέδια). Πρόκειται για την υποχρέωση εχεμύθειας (duty of confidentiality), όπου οι προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν εν προκειμένω είναι κυρίως δύο: αφενός, να τεκμηριώνεται ο απόρρητος χαρακτήρας των πληροφοριών (δηλαδή να μην

---

¹⁸Μ. Θ. Μαρίνος, Δογματικά ζητήματα από την υποχρέωση εχεμύθειας μελών ΔΣ (άρθρο 22 παραγρ. 3 ν. 2190/1920) - υπαγωγή στην υποχρέωση πίστεως ή επιμέλειας;, Τιμητικός Τόμος Νικολάου Κ. Κλαμαρή, τόμ. 1, 1^η Έκδοση, 2016, σελ. 497-512, www.sakkoulas-online.gr

¹⁹ Ν. Ελευθεριάδης, Η προστασία των δανειστών κεφαλαιουχικής εταιρίας ως πρόβλημα ευθύνης των εταίρων, 2012, σελ. 43· Μ Θ. Μαρίνος, Ζητήματα εφαρμογής του κανόνα επιχειρηματικής κρίσεως (business judgement rule) στο εταιρικό και πτωχευτικό δίκαιο, ΔΕΕ 2009, σελ. 653

είναι ευρέως γνωστές) και τυχόν γνωστοποίησή τους να εγκυμονεί κινδύνους για το εταιρικό συμφέρον²⁰, αφετέρου, τα μέρη να έλαβαν γνώση της συγκεκριμένης πληροφορίας εκ της ιδιότητάς τους ως διοικούντα πρόσωπα και όχι τυχαία. Αδιάφορο αν τελικά θα αποκομίσει ίδια οφέλη, καθώς η εν λόγω υποχρέωση αποσυνδέεται από την εκμετάλλευση των απορρήτων πληροφοριών. Συζήτηση μεγάλη και αμφισβήτηση πραγματοποιείται συχνά κατά την προσπάθεια ένταξης της υποχρέωσης εχεμύθειας υπό την σκέπη είτε της υποχρέωσης επιμελούς άσκησης καθηκόντων είτε της υποχρέωσης πίστης²¹. Η υπαγωγή της στην έννοια γένους, ήτοι στην υποχρέωση πίστης, είναι σύμφωνη με την κρατούσα άποψη. Προς επίρρωση αυτής της διαπίστωσης, έρχεται το άρθρο 65 Ν. 4072/2012 στην παραρ. 1 στοιχ. δ' να το επιβεβαιώσει στο πλαίσιο των ιδιωτικών κεφαλαιουχικών εταιρειών.

Δεύτερον, απαγορεύεται κάθε πράξη μέλους της διοίκησης, με την οποία επιδιώκεται ατομικό συμφέρον που συγκρούεται αντικειμενικά με το εταιρικό (άρθρ.22^α §3 ΚΝ 2190/1920). Τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου μιας ανώνυμης εταιρείας υποχρεώνονται να κατευθύνουν τη συμπεριφορά τους, σταθμίζοντας πάντα τις δεσμεύσεις που απορρέουν από τον κοινό εταιρικό σκοπό, και να μην εκμεταλλεύονται τη συμμετοχή τους στην εταιρεία για να επιδιώκουν την ικανοποίηση των ατομικών τους συμφερόντων που έρχονται σε αντίθεση με τα εταιρικά. Παραδείγματος χάριν, η συστηματική διενέργεια ταξιδιών αναψυχής, το οικονομικό βάρος των οποίων φέρει πολλές φορές η εταιρία, αντικατοπτρίζει την προώθηση του ατομικού συμφέροντος έναντι του εταιρικού εκ μέρους των διοικούντων μελών. Σε κάθε περίπτωση, τα διοικούντα πρόσωπα μπορούν να επιδιώκουν μόνο εκείνα τα ατομικά τους συμφέροντα που συμβαδίζουν και δεν αντίκεινται στα εταιρικά συμφέροντα. Το πότε η συμπεριφορά ενός μέλους είναι αντίθετη προς το εταιρικό συμφέρον κρίνεται επί τη βάση αντικειμενικών κριτηρίων.

Τέλος, υφίσταται και η προληπτικού χαρακτήρα υποχρέωση έγκαιρης και επαρκούς αποκάλυψης ενδεχόμενων ιδίων συμφερόντων στα λοιπά μέλη του διαχειριστικού οργάνου (άρθρ.22^α§3,3^β ΚΝ 2190/1920), ώστε να καταστεί εφικτή η αποτροπή ενδεχόμενης σύγκρουσης (π.χ. μέσω αφαίρεσης εξουσίας εκπροσώπησης για μια ή περισσότερες πράξεις κλπ). Υποχρέωση αποκάλυψης υφίσταται στις περιπτώσεις σύγκρουσης του ατομικού συμφέροντος του διοικητή όχι μόνο με το συμφέρον της εταιρίας αλλά και των συνδεδεμένων με αυτήν εταιριών (άρθρ.22^α§3,3^β σε συνδυασμό με άρθρ. 38§5 περ. β', 32 Ν. 4308/2014). Αν και τυχόν

---

²⁰ Λ. Γεωργακόπουλος, Το δίκαιο των εταιρειών, Τόμος τρίτος, Η Ανώνυμος Εταιρεία, Μέρος Β', Αθήνα, 1974, σελ 131

²¹ Μ. Θ. Μαρίνος, Δογματικά ζητήματα από την υποχρέωση εχεμύθειας μελών ΔΣ (άρθρο 22 παραγρ. 3 ν. 2190/1920) – υπαγωγή στην υποχρέωση πίστωσης ή επιμέλειας; Σε: Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Τιμητικός Τόμος Νικολάου Κ. Κλαμαρή, Τόμος 1, 1^η έκδ., 2016, σελ. 497, www.sakkoulas-online.gr

τέτοιες αποκαλύψεις γίνονται στα λοιπά μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου, εν τέλει ορθότερο είναι να ερμηνευθεί ότι απευθύνεται στο Διοικητικό Συμβούλιο ως συλλογικό όργανο.

Χαρακτηριστική περίπτωση αντίστοιχης υποχρέωσης πίστης με αναφορά στη σύγκρουση ατομικών και εταιρικών συμφερόντων εκτός του δικαίου των ανωνύμων εταιρειών υπό στενή έννοια (που μπορούν ωστόσο να εφαρμοστούν αναλογικά), είναι η διάταξη του άρθρου 747 του Αστικού Κώδικα περί αστικής εταιρείας, όπου ορίζεται ότι *«ο εταίρος δεν δικαιούται να ενεργεί για δικό του ή ξένο λογαριασμό πράξεις αντίθετες με τα συμφέροντα της εταιρίας»*. Στο πλαίσιο αυτό, κάθε εταίρος υποχρεούται να απέχει από κάθε πράξη ή παράλειψη που αντίκειται στα εταιρικά συμφέροντα, και μάλιστα ανεξάρτητα από το αν την ενεργεί για δικό του λογαριασμό ή για λογαριασμό τρίτου προσώπου (π.χ. υπέρ ανταγωνιστή της εταιρείας). Αδιάφορο είναι αν η πράξη ή παράλειψη αυτή είναι, όντως, πρόσφορη να επιφέρει ζημία στην εταιρεία, καθώς και αν ο εν λόγω εταίρος βαρύνεται με υπαιτιότητα ή όχι. Αντίστοιχη πρόβλεψη υφίσταται και στην παρα. 2 του άρθρου 2 Ν. 3016/2002, δυνάμει της οποίας απαγορεύεται στα μέλη του διοικητικού συμβουλίου και σε κάθε τρίτο πρόσωπο στο οποίο έχουν ανατεθεί από το Διοικητικό Συμβούλιο αρμοδιότητές του να επιδιώκουν ίδια συμφέροντα που αντιβαίνουν στα συμφέροντα της εταιρίας.

Εκτός από τη σύγκρουση εταιρικού και ατομικού συμφέροντος, που συνιστά τον συχνότερα εμφανιζόμενο λόγο διενέξεων σε ένα εταιρικό μόρφωμα, αναδύονται και άλλοι δύο λόγοι διένεξης- αντίθεσης συμφερόντων. Ο πρώτος αφορά διαφωνίες μεταξύ των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου ως προς τον ακολουθητέο τρόπο εταιρικής διακυβέρνησης²². Ο δεύτερος, άμεσα συνυφασμένος με τον πρώτο, ανάγεται στην επιδίωξη ορισμένων μελών να δίνουν πάντοτε προβάδισμα στα εταιρικά συμφέροντα, σε τέτοιο υπερβάλλοντα βαθμό, ώστε ενίοτε επιβάλλουν στα διαφωνούντα μέλη πρόσθετες υποχρεώσεις και βάρη, κάνοντας ασύμφορη και δυσβάσταχτη τη συνέχιση παραμονής τους στην εταιρεία.

3. Νομική φύση της εσωτερικής ευθύνης

Αναφορικά με το ζήτημα της νομικής φύσης της εσωτερικής ευθύνης των διοικούντων προσώπων στην ανώνυμη εταιρεία, έχουν αναπτυχθεί σχετικά αποκλίνουσες απόψεις. Σύμφωνα με την πρώτη και κρατούσα στη νομολογία άποψη, η οποία είχε ως πρότυπο το άρθρο 44 του γαλλικού νόμου της 24.7.1867, η νομική φύση της ευθύνης των μελών του διοικητικού συμβουλίου της ανώνυμης εταιρίας κρίνεται με βάση το είδος της έννομης σχέσης, που συνδέει αυτά με την εταιρία. Ως νομική βάση της ευθύνης τους έναντι της ανώνυμης εταιρίας πρέπει να

²² Πρβλ. και ΑΠ 765/2005, ΔΕΕ 2005, σελ. 819

θεωρηθεί η παράβαση των υποχρεώσεων, που τους επιβάλλει, τόσο η σύμβαση, που υπάρχει μεταξύ αυτών και της εταιρίας, όσο και η νομοθεσία ή το καταστατικό της εταιρίας.²³ Συνεπώς, η ευθύνη αυτή είναι τόσο ενδοσυμβατική, η οποία απορρέει από τη συμβατική σχέση εντολής που συνδέει νομικά τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου με την εταιρεία, όπως την ορίζει ο ΕμπΝ στο άρθρο 32²⁴ και ισχύουν αντίστοιχα οι σχετικές διατάξεις του ΑΚ περί εντολής²⁵ ή σύμβασης ανεξαρτήτων υπηρεσιών (αναλόγως αν το μέλος αμείβεται ή όχι)²⁶, όσο και ευθύνη εκ του νόμου (αδικοπρακτική). Δηλαδή συντρέχει περίπτωση συρροής αξιώσεων, εφόσον η ζημιόγonos πράξη ή παράλειψη τους αποτελεί ταυτόχρονα και αδικοπραξία.²⁷

Κατά τη δεύτερη άποψη, πρόκειται για αποκλειστικά αδικοπρακτική εκ του νόμου ευθύνη ή έστω προεχόντως αδικοπρακτική, προκύπτουσα λόγω παραβιάσεων που πηγάζουν από το νόμο και το καταστατικό.²⁸ Υποστηρίζεται ότι η αδικοπρακτική αυτή ευθύνη παραλλάσσει ανάλογα με την υποχρέωση που αθετείται.²⁹ Και είναι αλήθεια ότι το άρθρο 22α παρα. 1, ως πλήρης και αυτοτελής κανόνας δικαίου δημιουργίας αξιώσεως, που περιέχει ένα ειδικό πραγματικό και απαγγέλλει ως έννομη συνέπεια τη γέννηση υποχρεώσεως αποζημιώσεως, καταστρώνεται κατά τρόπο όμοιο με εκείνον του άρθρου 914 ΑΚ. Έτσι, ενοείται απόλυτα η υποστήριξη της απόψεως ότι εισάγει ευθύνη αδικοπρακτική, έστω και ειδικής φύσεως (ως ειδική περίπτωση της 914 ΑΚ), λαμβανομένης υπόψη της ιδιαιτερότητας του διαχειριστικού πταίσματος.

Ωστόσο, η ευθύνη του διοικητή παρουσιάζει μια αξιοπρόσεκτη ιδιορρυθμία έναντι της (κοινής) αδικοπρακτικής. Το πραγματικό της διάταξης του άρθρου 22α παρα. 1 αναφέρεται σε υποχρεώσεις που επιβάλλει ο νόμος σε πρόσωπα που αποτελούν φορείς ενός οργανικού αξιώματος, δηλαδή υποχρεώσεις που γεννώνται από την οργανική σχέση που τους συνδέει με το νομικό πρόσωπο (οργανική θεωρία), έννομη σχέση η οποία κυριαρχικά ρυθμίζεται από το νόμο. Για το λόγο αυτό υποστηρίζεται και η τρίτη άποψη ότι η ευθύνη αυτή θα έπρεπε να

---

²³ ΕφΑθ 4860/2006, ΕΕμπΔ 2007, σελ. 590

²⁴ ΑΠ 907/1998 ΕΕμπΔ 1993, σελ. 798

²⁵ ΑΠ 1364/1990, ΕΕμπΔ 1991, σελ. 639 · ΕφΑθ 9226/1995, ΕλλΔνη 1996, σελ. 1638 · ΕφΠειρ 136/1998, ΕΕμπΔ 1998, σελ. 801

²⁶ ΕφΑθ 1179/1991, ΕΕμπΔ 1993, σελ. 228 · ΕφΑθ 7873/1991, ΕλλΔνη 1993, σελ. 621

²⁷ ΑΠ 769/1995 ΔΣ ΑΕ/ΕΠΕ, 1998, σελ. 163, ΑΠ 1285/ 1980, ΕΕΝ 1981, σελ. 298, ΕφΘεσ 2500/1994 Αρμ. 1995, σελ. 1424

²⁸ Κ. Παμπούκης, Ζητήματα από την ευθύνη για τη διοίκηση της ανώνυμης εταιρίας, ΕΕμπΔ 1985, σελ. 394 · Εισαγωγικό σημείωμα στην ΕφΘεσ 1801/2008, ΕπισκΕΔ 2008, σελ. 1164 · ΠΠΑ 419/2005, ΕΕμπΔ 2005, σελ. 308

²⁹ Β. Αντωνόπουλος, Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών: Προσωπικές εταιρίες, ΑΕ και ΕΠΕ, Εκδ. Σάκουλας Α.Ε., 2011, σελ. 704

χαρακτηριστεί ως οργανική ευθύνη, ήτοι μια ιδιαίτερη μορφή ευθύνης *ex lege*, όπως είναι και η ευθύνη από διαπραγματεύσεις. Προς επίρρωση της ανωτέρω άποψης, γίνεται μια αντιστοίχιση της διάταξης του άρθρου 26 Ν. 3190/1955 περί ευθύνης των διαχειριστών σε μια εταιρεία περιορισμένης ευθύνης προς αυτήν του άρθρου 22^α παρα. 1 Ν. 2190/1920 για την υπό κρίση ευθύνη της παρούσας μελέτης και η εμφανής ομοιότητα των δυο περιπτώσεων στις εν λόγω κεφαλαιουχικές εταιρείες συνεπιφέρει ανάλογα αποτελέσματα σε επίπεδο ευθύνης³⁰.

Το τελικό συμπέρασμα της θεωρητικής διχογνωμίας περί χαρακτηρισμού της ευθύνης των μελών διοικητικού συμβουλίου έχει ουσιαστικό αντίκτυπο αναφορικά με τις επιβαλλόμενες κυρώσεις κατά περίπτωση. Ήθελε υποθεθεί ότι η ευθύνη φέρει αδικοπρακτικό χαρακτήρα, τότε εκτός από την υποχρέωση των μελών του διοικητικού συμβουλίου να καταβάλουν αποζημίωση στη ζημιωθείσα εταιρεία, ενδέχεται να καθίστανται και υπόλογοι για προσωπική κράτηση.³¹

Σε κάθε περίπτωση πάντως, η ευθύνη των μελών του διοικητικού συμβουλίου μιας ανώνυμης εταιρείας είναι αλληλέγγυα και εις ολόκληρον, δεδομένου ότι το διοικητικό συμβούλιο είναι ένα όργανο που δρα συλλογικά και ως ενότητα. Ανεξαρτήτως αν τα επιμέρους μέλη έδρασαν μεμονωμένα ή σε συνεργασία, συγχρόνως ή διαδοχικά, και αν η πλημμελής διαχειριστική πράξη συνιστά ταυτόχρονα και αστικό αδίκημα κατά την έννοια του 914 ΑΚ, η ευθύνη όλων των μελών θα είναι εις ολόκληρον κατά την πρόβλεψη του κοινού δικαίου στο άρθρο 926 ΑΚ (βλ. κατωτέρω και ανάλυση για «επιμέλεια συνετού επιχειρηματία»).

4. Εξαιρέσεις από ευθύνη

4.1 Επιμέλεια συνετού επιχειρηματία

Σύμφωνα με την παρα. 2 του άρθρου 22^α του Ν. 2190/1920, η υπό κρίση εσωτερική ευθύνη «δεν υφίσταται, εάν το μέλος του διοικητικού συμβουλίου αποδείξει ότι κατέβαλε την επιμέλεια του συνετού επιχειρηματία». Ο όρος «συνετός επιχειρηματίας» συνιστά σχετικά πρόσφατη νομοθετική μεταβολή που επήλθε με το Ν. 3604/2007. Στην προϊσχύουσα μορφή του άρθρου 22^α, υπήρχε ο όρος «συνετός οικογενειάρχης», ένας όρος που είχε κληροδοτηθεί από το παρελθόν όπου ίσχυαν οι πατερναλιστικές αντιλήψεις. Σύντομα, ωστόσο, έγινε αντιληπτή η δυσκολία κατανόησης του αληθινού νοήματος της συγκεκριμένης φράσης και παρά τις προσπάθειες διορθωτικής ερμηνείας, διαφαινόταν επιτακτική η ανάγκη για ριζική αλλαγή με νέα νομοθετική πρόβλεψη. Η ανάγκη αντικατάστασης υπαγορευόταν συχνά και με το επιχείρημα ότι η ευθύνη του μέλους του διοικητικού συμβουλίου πρέπει να κρίνεται βάσει εμπορικών και όχι

³⁰ Υπέρ της άποψης αυτής, ο Ν. Τέλλης, Υπογραφή και ευθύνη των διαχειριστών της εταιρίας περιορισμένης ευθύνης, Νομική Βιβλιοθήκη, 1994, σελ. 111-112

³¹ ΑΠ 1885/2005, δημοσίευση ΝΟΜΟΣ

αστικών κριτηρίων.³² Έτσι, σήμερα προτείνεται ως ορθότερος ο όρος του συνετού επιχειρηματία, με αναλυτική αναφορά στα κριτήρια που πρέπει να πληροί η υπό αξιολόγηση διαχειριστική συμπεριφορά των διοικούντων.

Λόγω εμφανούς αοριστίας του νεοεισαχθέντος όρου του «συνετού επιχειρηματία», ο νομοθέτης προβαίνει σε περαιτέρω εξειδίκευση, οριοθετεί το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω εξαίρεσης και εισάγει δύο κριτήρια, τα οποία θα πρέπει να πληρούνται σωρευτικά προς το σκοπό της απαλλαγής των διοικούντων μελών από την ευθύνη. Όπως προκύπτει από το δεύτερο εδάφιο της ίδιας διάταξης, *«η επιμέλεια αυτή κρίνεται με βάση και την ιδιότητα του κάθε μέλους και τα καθήκοντα που του έχουν ανατεθεί»*. Ως πρώτο κριτήριο αναφέρει την ιδιότητα κάθε μέλους του Διοικητικού Συμβουλίου και ως δεύτερο τα καθήκοντα που έχει αναλάβει εντός της εταιρείας. Οι δύο όροι επικαλύπτονται εν μέρει κατά το περιεχόμενο, έστω κι αν ο πρώτος ερευνά τον επιβαλλόμενο βαθμό επιμέλειας από την άποψη του υποκειμένου της ζημιογόνου ενέργειας, ο δε δεύτερος από την πλευρά του αντικειμένου ενασχολήσεώς του στην εταιρεία. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι υπάρχει μια σχέση αιτίου- αιτιατού ανάμεσα στα δύο κριτήρια, καθώς δοθείσας της ιδιότητας του διοικούντος μέλους, απορρέουν και τα αντίστοιχα καθήκοντα, και κατ' επέκταση αμφότερα οριοθετούν το βαθμό επιμέλειας του διοικούντος προσώπου.

Πιο συγκεκριμένα, ως ιδιότητα νοείται η διοικητική θέση που κατέχει κάθε μέλος στο συλλογικό σώμα του Διοικητικού Συμβουλίου, όπως π.χ. διευθύνων σύμβουλος, πρόεδρος, απλό μέλος. Είναι λογικό ότι οι υψηλότερες βαθμίδες συνοδεύονται και από μεγαλύτερες εξουσίες και επομένως ο προσδοκώμενος βαθμός επιμέλειας από τα επιφορτισμένα άτομα είναι μεγαλύτερος. Ως καθήκοντα νοούνται οι αρμοδιότητες που αναλαμβάνουν οι διοικούντες κατά τη διαχείριση των εταιρικών υποθέσεων · όσο πιο καίριος, εξειδικευμένος ή και απλά αποκλειστικός είναι ο χαρακτήρας των καθηκόντων τους, τόσο περισσότερη επιμέλεια πρέπει να επιδεικνύουν.

Διχογνωμία επικρατεί στη θεωρία κατά πόσο ο συνετός επιχειρηματίας πρέπει να επιδεικνύει επιμέλεια για τη διαχείριση της ατομικής του επιχείρησης ή ωσάν να διοικεί ξένη επιχείρηση. Ορθότερη θα έπρεπε να κριθεί η δεύτερη άποψη³³. Αυτή η διαφοροποίηση έχει πρακτική σημασία ενόψει τυχόν παράτολμων αποφάσεων ή επιχειρηματικών ελευθεριοτήτων στις οποίες ενίοτε μπορεί να υποπίπτει ο επιχειρηματίας της ατομικής του επιχείρησης · στο πλαίσιο διοίκησης αλλοτρίων όμως δε χωρεί περιθώριο τέτοιων ατασθαλιών.

---

³² Λ. Γεωργακόπουλος, Το δίκαιο των εταιρειών, Τόμος τρίτος, Η Ανώνυμος Εταιρεία, Μέρος Β', Εκδ. Αθήναι, 1974, σελ. 139

³³ Σωτηρόπουλος Γ., Η ευθύνη των μελών του διοικητικού συμβουλίου για επιχειρηματικές επιλογές. Η ισχύς του «Business Judgement Rule» στην Ελλάδα, ΔΕΕ 2003, σελ. 773-786 (783)· Μάρκου Ι., Εγχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου, Τόμος 3, Εμπορικές Εταιρίες, Εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, 2008, σελ. 493

Όπως συνάγεται από την Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 3604/2007³⁴, μια ακόμη καινοτομία που επέφερε ο νέος νόμος είναι η αντικατάσταση της ειδικής ευθύνης του διευθύνοντος συμβούλου που ίσχυε υπό το προηγούμενο καθεστώς με την εισαγωγή διαβάθμισης της ευθύνης ανάλογα με «τη θέση του κάθε μέλους και τα καθήκοντα που του έχουν ανατεθεί», ενώ παράλληλα αποσαφηνίζεται η ευθύνη των τυχόν «μη εκτελεστικών» μελών. Ίδωμένο από την πλευρά των λοιπών μελών, η εισαγωγή της ως άνω διευκρίνισης καθίσταται σημαντική, καθώς τα μη εκτελεστικά μέλη του διοικητικού συμβουλίου δύνανται με μεγαλύτερη ευχέρεια πλέον να αποδείξουν με βάση την πραγματική τους δράση ότι δεν φέρουν ευθύνη έναντι της εταιρείας. Παράδειγμα τέτοιας περίπτωσης είναι ότι δεν συμμετείχαν στη λήψη της σχετικής απόφασης ή/ και στην εκτέλεση της ζημιογόνας πράξης, αλλά και δεν είχαν την πρακτική δυνατότητα να αποτρέψουν την επέλευση της ζημίας. Έτσι, η ρύθμιση αυτή είναι διττής σημασίας. Αφενός, τα εκάστοτε μη εκτελεστικά μέλη ή τα μέλη που δραστηριοποιούνται σε περιορισμένο βαθμό με τη διοίκηση των εταιρικών υποθέσεων χωρίς φόβο ανάληψης τέτοιων θέσεων, καθώς δεν θα διατρέχουν υπέρμετρα μεγάλους κινδύνους. Αφετέρου, θα φροντίζουν να προσδιορίζουν εκ των προτέρων, ρητώς και με σαφήνεια τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητές τους είτε μέσω του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας της Εταιρείας είτε με επιμέρους αποφάσεις του ίδιου του Διοικητικού Συμβουλίου.

Ίδωμένο, ωστόσο, από την πλευρά του Διευθύνοντος Συμβούλου, που βρίσκεται στην κορυφή της διαχειριστικής πυραμίδας μιας εταιρείας, μια τέτοια νομοθετική πρόβλεψη στερείται πρακτικής σημασίας. Και τούτο, διότι η αυξημένη ευθύνη του διευθύνοντος συμβούλου θα πρέπει εκ των πραγμάτων να θεωρείται ως δεδομένη εξαιτίας της ίδιας της ιδιότητάς του, που συνιστά πηγή αυξημένων εξουσιών, συγκριτικά με τις εξουσίες των λοιπών μελών του διοικητικού συμβουλίου. Επομένως, ο διευθύνων σύμβουλος έχει υποχρέωση επιδείξεως αυξημένης επιμέλειας, και δη σε σχέση με την επιμέλεια που επιβάλλεται να επιδεικνύουν τα λοιπά μη εκτελεστικά μέλη του διοικητικού συμβουλίου³⁵ και ως εκ τούτου η εκ μέρους του επίκληση του δικαιοκωλυτικού κανόνα του άρθρου 22^α παρα. 2 εδ. α' σπανίως θα ευδοκιμήσει.

Επ' αφορμήν της διάκρισης ανάλογα με το βαθμό που κατέχει κάθε μέλος εντός του Διοικητικού Συμβουλίου, μπορεί να γίνει και μια περαιτέρω διάκριση, ανάλογα με το αν γεννάται ζήτημα εις ολόκληρον ευθύνης των διοικούντων μελών. Αν υπάρχει συλλογική πλημμελής διαχειριστική δράση ή παράλειψη των μελών, τότε ευθύνονται όλοι εις ολόκληρον.³⁶

³⁴ Άρθρο 30 της Αιτιολογικής Έκθεσης του Ν. 3064/2007, σελ. 7

³⁵ Αντωνόπουλος Β., Δίκαιο Ανώνυμης Εταιρείας και Ε.Π.Ε., Γ' έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 440

³⁶ Ρόκας Ν., Εμπορικές Εταιρείες, 6^η έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2008, σελ. 327

Αν όμως υπάρχει επιμερισμός των αρμοδιοτήτων μεταξύ των μελών, δε νοείται συλλογική ευθύνη, εκτός εάν τα λοιπά μέλη δεν τήρησαν την υποχρέωση εποπτείας των αρμοδιοτήτων που τους είχαν ανατεθεί και δεν ζήτησαν ενημέρωση σχετικά με την πορεία τους, όπως επιβάλλεται στο πλαίσιο της υποχρέωσης επιμελούς άσκησης καθηκόντων, οπότε τότε θα υπέχουν και πάλι εις ολόκληρον ευθύνη.³⁷

Κατά τον σχηματισμό της δικαστηριακής κρίσης επί της φερόμενης επιμέλειας του διοικούντος μέλους, θα πρέπει να συνεκτιμηθούν και άλλοι παράγοντες που προσδιορίζουν και εξατομικεύουν τις συνθήκες της συγκεκριμένης περίπτωσης. Ενδεικτικά παραδείγματα τέτοιων παραγόντων συνιστούν το είδος και το μέγεθος της επιχείρησης, η φύση της υπό κρίση διαχειριστικής συμπεριφοράς, το αν στο παρελθόν παρόμοια επιδειχθείσα συμπεριφορά δεν είχε επιφέρει επιζήμια αποτελέσματα. Επίσης, θα συνυπολογιστούν και τυχόν ιδιαίτερα θετικά προσόντα και ικανότητες του διοικούντος προσώπου, όπως πολυετής εμπειρία στο συγκεκριμένο χώρο, αξιοσημείωτη επαγγελματική κατάρτιση, εξειδικευμένο ακαδημαϊκό προφίλ. Στον αντίποδα, επίκληση σε αρνητικές ιδιότητες- ελλείψεις του διοικούντος (πχ έλλειψη επαρκούς κατάρτισης και εμπειρίας στο υπό κρίση αντικείμενο, ύπαρξη προβλημάτων υγείας) δεν θα λειτουργήσει ως ελαφρυντικό ή άλλως ως λόγος μείωσης ή αποκλεισμού της ευθύνης του³⁸. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στο ελληνικό ιδιωτικό δίκαιο επικρατεί η αντικειμενική θεώρηση της αμέλειας, ήτοι ο εν λόγω βαθμός υπαιτιότητας δεν εξαρτάται ούτε επηρεάζεται από υποκειμενικές εκφάνσεις και διαπροσωπικές σχέσεις.³⁹ Κρίσιμος χρόνος που θα πρέπει να συντρέχουν τα υποστηρικτικά αυτά γεγονότα είναι ο χρόνος λήψης της συγκεκριμένης απόφασης από τον διοικητή και όχι ο χρόνος επέλευσης των ζημιογόνων αποτελεσμάτων από την εκτέλεση της συμπεριφοράς.⁴⁰

Σύμφωνα με τον υπ' αριθ. 4548/2018 νέο νόμο περί Αωνόμων Εταιρειών, επαναλαμβάνεται η έννοια του συνετού επιχειρηματία, αυτή τη φορά με περαιτέρω αποσαφήνιση του μέτρου επιμέλειας. Στην παρα. 2 του άρθρου 102, προβλέπεται ότι πρέπει να «δραστηριοποιείται σε παρόμοιες συνθήκες». Συνεπώς, προσυπογράφεται όλη η ανωτέρω ανάλυση του πλαισίου εντός του οποίου οφείλει να κινείται ο εταιρικός διοικητής.

---

³⁷ ίδετε υπό 2.1 ενότητα

³⁸ Μάρκου Ι., Σκέψεις πάνω στα άρθρα 35 και 22^α του κωδ. Ν. 2190/20, ΕΕμπΔ 1990, σελ. 581-607 (587)

³⁹ Γεωργιάδης Α., Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, 2^η Έκδοση, Εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, 2015, σελ. 85

⁴⁰ Πασσιάς Ι., Το Δίκαιο της Αωνόμου Εταιρίας, Τόμος Β', 1969, σελ. 637-638

4.2 Σύνομη απόφαση ΓΣ

Σύμφωνα με την παρα. 2 εδ. γ' του άρθρου 22^α Ν. 2190/1920⁴¹, «η ευθύνη αυτή δεν υφίσταται προκειμένου για πράξεις ή παραλείψεις που στηρίζονται σε σύνομη απόφαση της γενικής συνέλευσης». Δυνάμει της ως άνω διατάξεως, απαλλάσσονται επί της ουσίας οι διοικητές μιας ανώνυμης εταιρείας, αν αποδειχθεί ότι η ζημιολόγος δράση τους, ήτοι η εσφαλμένη -υπό οποιαδήποτε έννοια- διαχειριστική τους απόφαση (ή παράλειψη), βρισκόταν σε απόλυτη αρμονία και συμμόρφωση με το περιεχόμενο σύνομης απόφασης της Γενικής Συνέλευσης των μετόχων της.

Εκ πρώτης όψεως, η εν λόγω ρύθμιση φαντάζει άνευ πρακτικής σημασίας για δύο λόγους. Αφενός, από ουσιαστική σκοπιά, θα ήταν παράλογο η εταιρεία να αποφασίσει να στραφεί κατά των διοικητών της και να αξιώνει αποζημίωση για τη φερόμενη ζημία που υπέστη από τη διενέργεια πράξεων που βασιζόνταν σε ειλημμένη σύνομη απόφαση της Γενικής Συνέλευσης. Θα ήταν σα να αμφισβητούσε εαυτόν, να αναιρεί τις ίδιες τις αποφάσεις της και να ακυρώνει τον θεμελιώδη ρόλο του ανωτάτου οργάνου της. Αφετέρου, από κανονιστική σκοπιά, ακόμα κι αν ήθελε υποτεθεί ότι δεν υπήρχε στο δίκαιο των ανωνύμων εταιρειών η συγκεκριμένη ρητή πρόβλεψη απαλλαγής από την ευθύνη, οι διοικητές της ανώνυμης εταιρείας θα μπορούσαν να προβάλλουν ένσταση καταχρηστικότητας βάσει του άρθρου 281 του Αστικού Κώδικα. Ο ισχυρισμός τους θα βασιζόταν στο γεγονός ότι μεταξύ των υποχρεώσεων του Διοικητικού Συμβουλίου συγκαταλέγεται και εκείνη της συμμορφώσεώς του με τις σύνομες αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης. Επομένως, κάθε απόκλιση από τις επιταγές του ανωτάτου οργάνου θα ήταν παράνομη, ενώ τυχόν επιβολή ευθύνης και κυρώσεων λόγω της τήρησης των εν λόγω επιταγών θα ήταν καθόλα αντιφατική.

Αρχικά, η εξαίρεση της παρα. 2 εδ. γ' του άρθρου 22^α Ν. 2190/1920 προϋποθέτει απόφαση της -τακτικής ή έκτακτης- Γενικής Συνέλευσης, σύμφωνα με την τυπική διαδικασία που προβλέπει ο νόμος. Άτυπες δηλώσεις μεμονωμένων μετόχων δεν επαρκούν, ακόμη κι αν αντιπροσωπεύουν το σύνολο των μετοχών. Επίσης, δεν εμπίπτει στο γράμμα της εν λόγω διάταξης τυχόν ανεπίσημη θέση ή σύσταση όλων των μετόχων ή του μοναδικού μετόχου της Γενικής Συνέλευσης, καθώς κάτι τέτοιο δεν μπορεί να εξισωθεί με απόφαση από συλλογικό όργανο ειλημμένη σύμφωνα με την προδιαγεγραμμένη τυπική διαδικασία.⁴²

⁴¹ Αντίστοιχη ακριβώς, χωρίς καμία τροποποίηση, είναι η πρόβλεψη του νέου τροποποιητικού νόμου του Δικαίου των Ανωνύμων Εταιρειών (Ν. 4548/2018)

⁴² Μ. Θ. Μαρίνος, Εξωεταιρικές συμφωνίες μετόχων μεταξύ ενοχικού και εταιρικού δικαίου, Τόμος 6, Π.Ν. Σάκκουλας, 2011, σελ. 303

Η ρητή νομοθετική πρόβλεψη του παρόντος αποκλεισμού ευθύνης βρίσκει το έρεισμά της στο ακανθώδες ζήτημα της νομιμότητας των αποφάσεων της Γενικής Συνέλευσης. Προς αποφυγή αμφιβολιών ως προς την ενεργοποίηση του συγκεκριμένου μηχανισμού εξαίρεσης και κατά γραμματική ερμηνεία της εν λόγω διάταξης, ο νομοθέτης διευκρινίζει ότι μόνο οι σύννομες αποφάσεις μπορούν να απαλλάξουν τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου από τυχόν ανακύπτουσα ευθύνη τους και δη μόνο απέναντι στην εταιρεία και όχι έναντι τρίτων (π.χ. πιστωτών)⁴³. Σε συνέχεια αυτής της ερμηνείας και εξ αντιδιαστολής, συνάγεται ότι οι διοικητές υπέχουν κανονικά ευθύνη έναντι οιοδήποτε σε περίπτωση που εφαρμόσουν μια παράνομη απόφαση της Γενικής Συνέλευσης. Αυτό συμβαίνει διότι, σε αυτή την περίπτωση, οι διοικητές δεν έχουν απλώς διακριτική ευχέρεια ως προς την μη εφαρμογή της απόφασης, αλλά υποχρέωση να μην την ακολουθήσουν.⁴⁴

Το πότε μια απόφαση της Γενικής Συνέλευσης χαρακτηρίζεται σύννομη ή όχι προβλέπεται στο κεφάλαιο των ελαττωματικών αποφάσεων της Γενικής Συνέλευσης στο Δίκαιο των Ανωνύμων Εταιρειών. Υπό το προϊσχύον δίκαιο, η διατύπωση αναφορικά με τις αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης ήταν θετική, δηλαδή όριζε ποιες προϋποθέσεις θα έπρεπε να συντρέχουν σωρευτικά για να είναι μια απόφαση σύννομη, ήτοι: α) να έχει εκδοθεί για θέματα που ο νόμος ή νόμιμη διάταξη του καταστατικού υπάγει στην αρμοδιότητα της Γενικής Συνέλευσης και β) να έχουν τηρηθεί όλες οι προβλεπόμενες από το νόμο διατυπώσεις κατά τη λήψη της απόφασης.⁴⁵

Ήδη με τις τροποποιήσεις που επέφερε ο Ν. 3604/2007 στα άρθρα 35α και 35β του Ν. 2190/1920 και την εισαγωγή του νέου άρθρου 35γ, επανακαθορίστηκε το καθεστώς των ελαττωματικών αποφάσεων της Γενικής Συνέλευσης, οι οποίες πλέον διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες. Πρώτον, οι ακυρώσιμες, οι οποίες πρέπει να προσβληθούν από τα νομιμοποιούμενα πρόσωπα για να επιφέρουν τα αποτελέσματα του ελαττώματός τους · δεύτερον, οι άκυρες, των οποίων οι έννομες συνέπειες επέρχονται αυτοδικαίως μόλις συντρέξει ένας λόγος ακυρότητας και η ακυρότητά τους προτείνεται με κάθε τρόπο από τους έχοντες έννομο συμφέρον, ενώ λαμβάνεται υπόψη και αυτεπάγγελα από το δικαστήριο, μέσα στην προθεσμία που τάσσει το άρθρο 35β § 4 · και τέλος οι ανυπόστατες, που είναι σα να μην ελήφθησαν ποτέ και δεν παράγουν οποιοδήποτε αποτέλεσμα. Η καινοτομία που έφερε ο Ν. 3604/2007 έγκειται αφενός,

⁴³ Π. Παναγιώτου, Η αστική ευθύνη των μελών ΔΣ στην ΑΕ. Μετριασμός ή επίταση της πταισματικής ευθύνης του ΔΣ;, ΕλλΔνη 5/2017, σελ. 1337-1348

⁴⁴ Μ. Θ. Μαρίνος, Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παραγρ. 2 κ.ν. 2190/1920, ΧρΙΔ 2009, σελ. 116 · Σ. Μούζουλας, εις ΔικΑΕ, τόμος 3, 2000, 22^α, αριθ. 17

⁴⁵ Πασσιάς Ι., Το Δίκαιο της Ανωνύμου Εταιρίας, Τόμος Β', 1969, σελ. 643

στην καθιέρωση της τρίτης κατηγορίας των ανυπόστατων αποφάσεων, αφετέρου, στον περιορισμό του αυτοματισμού της ακυρότητας του προϊσχύσαντος δικαίου ως βασική κύρωση (με εξαίρεση το παλαιό άρθρο 35β) και στη διεύρυνση των λόγων ακυρωσίας. Σε μια απόπειρα κατηγοριοποίησής τους, θα λέγαμε ότι τα διαδικαστικά ελαττώματα αποτελούν πλέον κατά κανόνα λόγους ακυρωσίας και οι παρανομίες του περιεχομένου της απόφασης λόγους ακυρότητας.⁴⁶

Ενδεικτικά παραδείγματα μη σύννομης απόφασης της Γενικής Συνέλευσης είναι όταν η Γενική Συνέλευση νομίμως μεν συγκλήθηκε, συνεδρίασε και αποφάσισε, πλην όμως το περιεχόμενο της συγκεκριμένης απόφασεως είναι αντίθετο με το νόμο ή το καταστατικό της εταιρίας, επειδή π.χ. αντιβαίνει στις διατάξεις της νομοθεσίας περί ελεύθερου ανταγωνισμού, ή επιβάλλει στο Διοικητικό Συμβούλιο τη διάπραξη αδικοπραξίας ή παραβιάσεως όρου του καταστατικού. Άλλη περίπτωση είναι όταν, παρά το σύννομο περιεχόμενό της, η απόφαση πάσχει λόγω διαδικαστικού σφάλματος, ήτοι λόγω ελαττώματος κατά την σύγκληση ή συγκρότηση της Γενικής Συνέλευσης σε αντίθεση προς τα προβλεπόμενα στο νόμο.

Το γεγονός ότι το Διοικητικό Συμβούλιο θα απαλλάσσεται από την γεννηθείσα ευθύνη του μόνο αν αποδειχτεί ότι η απόφασή του στηρίζεται σε σύννομη απόφαση της Γενικής Συνέλευσης, γεννά για το ίδιο μια πρόσθετη, έμμεση υποχρέωση να εξετάζει τη νομιμότητα των αποφάσεων της Γενικής Συνέλευσης προτού προβεί στην εφαρμογή τους. Μια τέτοια προληπτική έρευνα λειτουργεί προστατευτικά για τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου προς αποφυγή υλοποίησης παράνομης απόφασης και τυχόν συνακόλουθης υποχρέωσής τους προς αποζημίωση της εταιρείας. Ωστόσο, τα διοικούντα μέλη καλούνται να προβούν μόνο σε έλεγχο νομιμότητας και όχι σκοπιμότητας της επικείμενης απόφασης. Δηλαδή δεν θα εξετάσουν κατά πόσο μια τέτοια απόφαση εξυπηρετεί το εταιρικό συμφέρον ή όχι. Ο περιορισμός της έρευνάς τους στη νομιμότητα της απόφασης συνάδει με το σύστημα των ελαττωματικών αποφάσεων, καθώς μια οικονομικά ασύμφορη ή υπέρμετρα επικίνδυνη απόφαση της Γενικής Συνέλευσης δεν στοιχειοθετεί ακυρωσία ή ακυρότητα.⁴⁷

Το χρονικό σημείο λήψης της απόφασης της Γενικής Συνέλευσης θα πρέπει να είναι πρότερο της φερόμενης ζημιογόνας συμπεριφοράς ή παράλειψης των διοικητικών προσώπων

---

⁴⁶ Ίδετε ενδεικτικώς και την ΤρΕφαθ 281/2018, ΔΕΕ 4/2018, σελ. 487 επ.

⁴⁷ Μαρίνος Μ. Θ., Σύννομη απόφαση της ΓΣ ως λόγος απαλλαγής του διοικητικού συμβουλίου από την ευθύνη του έναντι του νομικού προσώπου- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παρ. 2 εδ. γ' Ν. 2190/1920, ΔΕΕ 1/2012, σελ. 5 επ.

και όχι της γένεσης της αξιώσεως αποζημίωσης⁴⁸. Δεδομένου ότι η ζημιογόνος πράξη ή παράλειψη του διοικητικού συμβουλίου πρέπει να στηρίζεται σε απόφαση της γενικής συνέλευσης βάσει του γράμματος του νόμου, η τελευταία θα πρέπει να ερωτηθεί προτού ληφθεί το συγκεκριμένο μέτρο ως προς τις ζημιογόνες συνέπειες του οποίου επέρχεται η απαλλαγή από την ευθύνη. Τυχόν εκ των υστέρων έγκριση δεν αρκεί προκειμένου να αποκλεισθεί η ευθύνη των μελών του διοικητικού συμβουλίου.

4.3 Κανόνας επιχειρηματικής κρίσης (*business judgement rule*)

Στη τελευταία κατηγορία λόγων που θεμελιώνουν την απαλλαγή των μελών του διοικητικού συμβουλίου μιας ανώνυμης εταιρείας από τυχόν ευθύνη ανακύπτουσα από τις διαχειριστικές τους πράξεις βρίσκεται ο κανόνας επιχειρηματικής κρίσης. Πρόκειται για έναν νομολογιακά διαμορφωμένο κανόνα για το ανέλεγκτο των επιχειρηματικών αποφάσεων, αμερικανικής προέλευσης, ισχύων κυρίως στις χώρες κοινού δικαίου («common law»), όπως ΗΠΑ, Καναδά, Αγγλία, Αυστραλία, γνωστός ως «business judgement rule». Τα τελευταία χρόνια παρατηρήθηκε η εξάπλωσή του και στο δίκαιο πολλών ευρωπαϊκών κρατών. Η εισαγωγή του εν λόγω κανόνα στην ελληνική έννομη τάξη εντοπίζεται –εμμέσως και ερμηνευτικώς συναγομένως- σε χρονικό σημείο ήδη πρότερο του Ν. 3604/2007, οπότε και δυνάμει των τροποποιήσεων που αυτός επέφερε στο δίκαιο των ανωνύμων εταιρειών διατυπώθηκαν ρητώς πλέον οι προϋποθέσεις εφαρμογής του κανόνα.

Πράγματι, πριν το Ν. 3604/2007 δεν ήταν σαφές αν ο κανόνας επιχειρηματικής κρίσης αποτελούσε *de lege lata* κανόνα στο δίκαιο της ευθύνης των διοικούντων προσώπων στις ανώνυμες εταιρείες. Είχε διατυπωθεί σχετικώς το ερώτημα κατά πόσο οι ισχύουσες ελληνικές διατάξεις προέβλεπαν αυτή τη δυνατότητα αποκλεισμού της ευθύνης ή αν υφίστατο εν προκειμένω κενό, που έχρηζε συμπλήρωσης με τα εργαλεία της μεθοδολογίας του δικαίου ή με νομοθετική πρόβλεψη⁴⁹. Πρώτη απόπειρα οριοθέτησης της εσωτερικής ευθύνης των διοικούντων μελών για την ατυχή έκβαση των επιχειρηματικών τους επιλογών συνιστά η υπ' αριθ. 419/2005 απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών. Αντιπαραβάλλοντας τις ρητές προϋποθέσεις που θέτει το αμερικανικό δίκαιο⁵⁰ για τη συνδρομή του συγκεκριμένου

⁴⁸ Ι. Πασσιάς, Το Δίκαιον της Ανωνύμου Εταιρείας, Τόμος Β', 1969, σελ. 645 · αντίθετος Ν. Ρόκας, Τα όρια της εξουσίας της πλειοψηφίας εις το δίκαιον των ανωνύμων εταιριών, Αθήναι, 1971, σελ. 303

⁴⁹ Σωτηρόπουλος Γ., Η ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου για επιχειρηματικές επιλογές. Η ισχύς του “Business Judgment Rule” στην Ελλάδα, εις «Σύγχρονα ζητήματα εταιρικής ευθύνης», 12^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εμπορικόλογων, ΔΕΕ 7/2003, σελ. 773-786

⁵⁰ Σύμφωνα με το άρθρο 4.01(c) των «Αρχών της Εταιρικής Διακυβέρνησης» (Principles of Corporate Governance) που εξέδωσε το Ινστιτούτο Αμερικανικού Δικαίου (American Law Institute), οι προϋποθέσεις νόμιμης άσκησης διακριτικής ευχέρειας κατά το αμερικανικό business judgement rule είναι σωρευτικά οι ακόλουθες: (α) το μέλος του

κανόνα προς τις διατυπώσεις του προϊσχύοντος άρθρου 22^α του Ν. 2190/1920, αποδείχθηκε ότι, αν και όχι ρητώς, ο κανόνας υφίστατο στο ελληνικό δίκαιο και επομένως, τυχόν αυτοτελής επίκληση στον «business judgement rule» θα ήταν άτοπη και δεν θα προσέθετε κάτι καινούριο. Συγκεκριμένα, η αναφορά της υπ' αριθ. 419/2005 απόφασης στην έλλειψη ιδιοτέλειας κατά τη διαμόρφωση της εταιρικής πολιτικής εκπορεύεται από τη γενικότερη υποχρέωση πίστεως των μελών του διοικητικού συμβουλίου έναντι της εταιρείας και παραπέμπει στην έννοια του «*disinterested director*» · η υποχρέωση επαρκούς μελέτης των δεδομένων πριν τη λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων παραπέμπει στο καθήκον επιμέλειας των διοικούντων και θυμίζει την υποχρέωση ενημέρωσης των αποφασίζοντων *directors*· τέλος, η συμβατότητα των επιχειρηματικών αποφάσεων με το εταιρικό συμφέρον παραπέμπει την τρίτη προϋπόθεση του αμερικανικού business judgement rule.⁵¹

Όπως αναφέρει η Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 3604/2007⁵², εισάγεται πλέον ρητώς ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσης στο άρθρο 22^α του Ν. 2190/1920. Η ρητή θεσμοθέτηση του παρόντος κανόνα αξιολογείται θετική, καθώς με την καθιέρωση τόσο του κανόνα αυτού καθεαυτόν όσο και των επιμέρους προϋποθέσεων εφαρμογής του δημιουργείται μεγαλύτερη ασφάλεια δικαίου σε σχέση με το προηγούμενο καθεστώς, όπου παρ' ότι γινόταν δεκτή η εφαρμογή του, ήταν δύσκολη η ανάγνωση των προϋποθέσεων εφαρμογής.⁵³ Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε ότι οι προϋποθέσεις εφαρμογής του εμπεριέχουν, όπως θα εκτεθεί παρακάτω, αρκετές αόριστες έννοιες δεκτικές περαιτέρω ερμηνείας.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το τρίτο εδάφιο της παρα. 2 του άρθρου 22^α Ν. 2190/1920, η ευθύνη των διοικούντων προσώπων σε μια ανώνυμη εταιρεία δεν υφίσταται –εκτός των άλλων (βλ. υπ' αριθ. 4.1 και 4.2 ενότητες για τις άλλες δυο εξαιρέσεις)- «*προκειμένου για πράξεις ή παραλείψεις που αφορούν εύλογη επιχειρηματική απόφαση η οποία ελήφθη με καλή πίστη, με βάση επαρκείς πληροφορίες και αποκλειστικά προς εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος*». Με την αρχή αυτή, ο νομοθέτης σκιαγραφεί τις (μάλλον οριακές) περιπτώσεις όπου η εφαρμογή μιας επιχειρηματικής απόφασης των μελών του διοικητικού συμβουλίου αποβαίνει ζημιογόνα, παρ'

διοικητικού συμβουλίου έλαβε την κρίσιμη επιχειρηματική απόφαση, χωρίς να εξαρτά προσωπικό συμφέρον από το αντικείμενο της επιχειρηματικής συναλλαγής (*disinterested director*), (β) το αποφασίζον μέλος του διοικητικού οργάνου είχε ενημερωθεί επαρκώς για όλα τα σχετικά θέματα πριν τη λήψη της απόφασης (*informed judgement*) και (γ) η απόφαση ελήφθη με την εύλογη πεποίθηση ότι εξυπηρετεί τα εταιρικά συμφέροντα (*rational belief*).

⁵¹ Κατσάς Θ., Επιχειρηματικός κίνδυνος και ευθύνη του διοικητικού συμβουλίου ανώνυμης εταιρείας, ΔΕΕ 2006, σελ. 883 επ.

⁵² Άρθρο 30 της Αιτιολογικής Έκθεσης του Ν. 3604/2007, σελ. 7

⁵³ Μαρίνος Μ. Θ., Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παραγρ. 2 κ.ν. 2190/1920, ΧρΙΔ 2009, σελ. 106-119

ότι αποδεικνύεται ότι κατά τη λήψη της αποφάσεως ο διοικητής είχε δράσει με τον απαιτούμενο βαθμό επιμέλειας και είχε τηρήσει όλες τις νόμιμες διατυπώσεις⁵⁴.

Από δογματική άποψη, πρόκειται για λόγο αποκλεισμού του πραγματικού μιας διατάξεως που θεμελιώνει ευθύνη⁵⁵, ενώ έχει υποστηριχθεί και η άποψη ότι πρόκειται για τεκμήριο και μάλιστα αμάχητο, υπό την έννοια ότι αν πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής της διατάξεως, η διαχειριστική ενέργεια του διοικούντος μέλους τεκμαίρεται νόμιμη και τίθεται εκτός νομικού ελέγχου⁵⁶. Επιπλέον, ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως τοποθετείται μεταξύ της ευθύνης του οργάνου και της εταιρικής αγωγής · αν διαπιστωθεί ότι οι διοικητές είχαν δράσει κατά το δοκούν, αν και με αποτυχημένη έκβαση, απαλλάσσονται από την ευθύνη τους απέναντι στην εταιρεία και κατ' επέκταση αποκόπτεται ο δρόμος προς την εφαρμογή του άρθρου 22β του Ν. 2190/1920. Στο μεσοδιάστημα αυτό δηλαδή, κυριαρχεί η «ανεύθυνη» διακριτική ευχέρεια των μελών του διοικητικού συμβουλίου, που λειτουργεί ως αντίβαρο των (υποτίθεται ενισχυμένων) δικαιωμάτων της μειοψηφίας⁵⁷. Τέλος, ο κανόνας αυτός ρυθμίζει μόνο την εσωτερική ευθύνη των μελών του διοικητικού συμβουλίου μιας ανώνυμης εταιρείας, ενώ δεν επιτρέπεται η επίκλησή του στην εξωτερική ευθύνη τους έναντι τρίτων, έστω κι αν δυνητικά θα μπορούσε κανείς να θεμελιώσει μια «ακτινοβολία».⁵⁸

Στο σημείο αυτό, πρέπει να διαφανεί η εξαιρετική χρησιμότητα του υπό εξέταση κανόνα στο δίκαιο της ευθύνης των διοικούντων στις ανώνυμες εταιρείες. Η συλλογιστική του κανόνα αυτού εκκινεί από την παραδοχή ότι σε κάθε επιχειρηματική απόφαση ενυπάρχει έντονα το στοιχείο του κινδύνου και οι διοικούντες μιας ανώνυμης εταιρείας τον αναλαμβάνουν εκ προοιμίου. Επιπλέον, μια ex post δικαστική αξιολόγηση των επιχειρηματικών αποφάσεων των διοικούντων ενέχει τον κίνδυνο έλλειψης εξειδικευμένων γνώσεων για την έκδοση σωστής κρίσης επί του εκάστοτε τέτοιου ζητήματος, αλλά και επηρεασμού από τη ζημία που τελικά

---

⁵⁴ Φρέρης Α., Άρθρο 22^α: «Ευθύνη μελών του διοικητικού συμβουλίου» σε Β. Αντωνόπουλος/ Σ. Μούζουλας, Ανώνυμες Εταιρίες, Τόμ. 2, 1^η Έκδ., 2013, παρα. 91-94

⁵⁵ Μαρίνος Μ. Θ., Ζητήματα εφαρμογής του κανόνα επιχειρηματικής κρίσεως (business judgement rule) στο εταιρικό και το πτωχευτικό δίκαιο, ΔΕΕ 6/2009, με παραπομπή σε Fleischer, Die Business Judgement Rule: Vom Richterrecht zur Kodifizierung, ZIP 2004, 685 επ. 689, Kurzwelly σε Krieger/ Schneider (Hrsg), Handbuch Managerhaftung, Köln 2007, 390

⁵⁶ Μαρίνος Μ. Θ., Ζητήματα εφαρμογής του κανόνα επιχειρηματικής κρίσεως (business judgement rule) στο εταιρικό και το πτωχευτικό δίκαιο, ΔΕΕ 6/2009, με παραπομπή σε Huffer, AktG, 6. Aufl. München 2006, § 93 Rdn 4d, Lutter, Interessenkonflikte und Business Judgement Rule, Festschrift für Canaris, Bd II 2007, σελ. 245 επ., 247

⁵⁷ Μαρίνος Μ. Θ., Ζητήματα εφαρμογής του κανόνα επιχειρηματικής κρίσεως (business judgement rule) στο εταιρικό και πτωχευτικό δίκαιο, ΔΕΕ 2009, σελ. 656

⁵⁸ Μαρίνος Μ. Θ., Ζητήματα εφαρμογής του κανόνα επιχειρηματικής κρίσεως (business judgement rule) στο εταιρικό και πτωχευτικό δίκαιο, ΔΕΕ 2009, σελ. 653

υπέστη η εταιρεία, χωρίς να συνεκτιμώνται επαρκώς τα κριτήρια βάσει των οποίων ελήφθη η απόφαση τη δεδομένη χρονική στιγμή. Επομένως, ήθελε υποθεθεί ότι η ευθύνη των διοικούντων μιας ανώνυμης εταιρείας θα υπήρχε πάντα εξ ορισμού, εξαιτίας της ανάληψης εκ μέρους τους των επιχειρηματικών κινδύνων και εξαιτίας του ζημιογόνου αποτελέσματος της διαχειριστικής τους συμπεριφοράς (ενώ αυτό θα οφείλεται όλως αποκλειστικώς στην ανατροπή του εγγενούς κινδύνου και όχι σε αμέλεια των ιδίων), κάτι τέτοιο θα λειτουργούσε εντελώς ως αποτρεπτικός παράγοντας για ανάληψη διοικητικών καθηκόντων μέσα σε μια ανώνυμη εταιρεία. Ενόψει των ανωτέρω, ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως συμβάλλει στην εξισορρόπηση αφενός, του ενδεχομένου υπέρμετρης ευθύνης των διοικούντων σε περίπτωση ανάληψης επιχειρηματικού κινδύνου που απέβη επιζήμιος για την εταιρεία και αφετέρου, του άμεσα συνυφασμένου φόβου λήψης τέτοιου είδους επικίνδυνων επιχειρηματικών αποφάσεων. Δημιουργείται, έτσι, ένας ασφαλής λιμένας («*safe harbour*») που οριοθετεί την ανάληψη επιχειρηματικού κινδύνου χωρίς νομικό έλεγχο. Κατ' ακριβολογία, ο δικαστικός έλεγχος της επιχειρηματικής απόφασης των διοικούντων μελών θα περιοριστεί στο πεδίο της νομιμότητάς της και δεν θα εισχωρήσει καθόλου στην εξέταση της σκοπιμότητας αυτής. Η λειτουργία αυτή συνιστά ειδοποιό διαφορά της ελληνικής ρύθμισης προς την αντίστοιχη της αμερικανικής νομολογίας, όπου ο εν λόγω κανόνας ενεργεί ως κανόνας του βάρους απόδειξης⁵⁹. Σημείο- κλειδί αποτελεί επίσης το γεγονός ότι η στοιχειοθέτηση της ευθύνης κρίνεται αντικειμενικά, με βάση την τήρηση της απαιτούμενης επιμέλειας και τις επικρατούσες συνθήκες τη στιγμή λήψης της απόφασης, ενώ παράλληλα αποσυνδέεται από την προκληθείσα ζημία · δηλαδή τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου δεν έχουν ευθύνη εκ του αποτελέσματος.

Προκειμένου να θεμελιωθεί ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσης και κατ' επέκταση η απαλλαγή των μελών του διοικητικού συμβουλίου μιας ανώνυμης εταιρείας, παρατίθενται συνοπτικά οι προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά:

- i. Πράξεις ή παραλείψεις που αφορούν την επιχειρηματική απόφαση
- ii. Το εύλογο της επιχειρηματικής απόφασης
- iii. Να έχει ληφθεί με καλή πίστη
- iv. Να βασίστηκε σε επαρκείς πληροφορίες
- v. Να εξυπηρετεί αποκλειστικά το εταιρικό συμφέρον

---

⁵⁹ Μαρίνος Μ. Θ., Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παραγρ. 2 κ.ν. 2190/1920, ΧρΙΔ 2009, σελ. 108 όπου παραπέμπει σε Pöfgen, Die AG 2004, σελ. 256 επ.

i. Πράξεις ή παραλείψεις που αφορούν την επιχειρηματική απόφαση

Η έννοια «επιχειρηματική απόφαση» υπό το τρίτο εδάφιο της παραρ. 2 του άρθρου 22^α Ν. 2190/1920 είναι ιδιαίτερα ευρεία και παρουσιάζει ερμηνευτικό πρόβλημα. Προς οριοθέτηση της υπό κρίση αοριστίας, ως επιχειρηματική απόφαση νοείται κάθε απόφαση που άπτεται της επιχειρηματικής δραστηριότητας, υπό την αυστηρή προϋπόθεση ότι τα διοικούντα μέλη ενεργούν στο πλαίσιο της διακριτικής τους ευχέρειας · ήτοι κατά τον κανόνα της επιχειρηματικής κρίσεως, η επιχειρηματική απόφαση ενέχει το στοιχείο της ελεύθερης δράσης και υπάρχει υπό το καθεστώς ανασφάλειας και ελλιπούς πρόγνωσης των μελλοντικών εξελίξεων⁶⁰.

Χαρακτηριστικές περιπτώσεις επιχειρηματικών αποφάσεων αποτελούν οι αποφάσεις για την ανάληψη μιας πρωτοβουλίας ή όχι (π.χ. συνεργασία με κάποιον προμηθευτή ή όχι, εξέταση αιτήματος εξωτερικού δανεισμού από τράπεζα κλπ), καθώς και οι αποφάσεις δυνάμει των οποίων τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου επιλέγουν μεταξύ περισσοτέρων θεμιτών εναλλακτικών (π.χ. συνεργασία με την «Α» ή με τη «Β» επιχείρηση, αν θα επεκταθεί σε έναν συγγενή κλάδο δραστηριοτήτων ή θα εγκαταλείψει έναν εκ των υπαρχόντων). Οι ανωτέρω αποφάσεις λαμβάνονται πάντα κατόπιν στάθμισης των κατά περίπτωση κριτηρίων που τίθενται και πιο συγκεκριμένα με βάση το προσδοκώμενο κέρδος, τυχόν ευκαιρίες, τον αναλαμβανόμενο κίνδυνο, το εκτιμώμενο κόστος εκτέλεσης της απόφασης κι άλλες παραμέτρους.

Από πλευράς κατηγοριοποίησης των επιχειρηματικών αποφάσεων, διακρίνουμε τις στρατηγικές και τις εκτελεστικές, οργανωτικές και ελεγκτικές. Όσον αφορά τις εκτελεστικές αποφάσεις, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η εφαρμογή του κανόνα επιχειρηματικής κρίσης δεν περιορίζεται μόνο στην λήψη και εκτέλεση μιας στρατηγικής απόφασης αλλά επεκτείνεται και στο μεταγενέστερο στάδιο του ελέγχου υλοποίησής της. Αφ' ης στιγμής εκτελέσθηκε μια απόφαση των διοικούντων μελών, αυτά είναι υποχρεωμένα να επιβλέπουν την διαδικασία πραγμάτωσής της και να επεμβαίνουν όπου και όποτε κρίνεται αυτό αναγκαίο.⁶¹

Εξ αντιδιαστολής συνάγεται ότι οποιαδήποτε απόφαση λαμβάνεται λόγω επιβεβλημένης υποχρέωσης προς τους διοικούντες αποκλείεται αυτομάτως από το πεδίο εφαρμογής του κανόνα επιχειρηματικής κρίσης και δεν απολαμβάνει την απαλλαγή από την ευθύνη. Ειδικότερα, δεν

---

⁶⁰ Μαρίνος Μ. Θ., Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παραγρ. 2 κ.ν. 2190/1920, ΧρΙΔ 2009, σελ. 108 όπου παραπέμπει σε Fleischer, Handbuch des Vorstandsrechts (Fleischer Hrsg.), σ. 258 · Hauschka, Ermessensentscheidungen der Unternehmensführung, GmbHHR 2007, 13

⁶¹ Μαρίνος Μ. Θ., Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παραγρ. 2 κ.ν. 2190/1920, ΧρΙΔ 2009, σελ. 108 όπου παραπέμπει σε Böckli, Schweitzer Aktienrecht, σελ. 1626

υπάρχει επιχειρηματική απόφαση (και επομένως δεν εφαρμόζεται ο κανόνας επιχειρηματικής κρίσης), όταν τα διοικούντα μέλη ενεργούν προς συμμόρφωση διατάξεων αναγκαστικού δικαίου, όπως διατάξεων εταιρικού δικαίου, εργατικού δικαίου, δικαίου της κεφαλαιαγοράς, δικαίου του ανταγωνισμού ή φορολογικών διατάξεων. Παραδείγματος χάριν, το Διοικητικό Συμβούλιο δεν μπορεί να επικαλεσθεί ότι ήταν επιχειρηματική απόφαση η σύμπραξη με άλλες επιχειρήσεις συμφωνώντας τιμές ή εκπτώσεις με απώτερο στόχο τον περιορισμό του ανταγωνισμού. Και τούτο, διότι μια τέτοια απόφαση, ακόμα κι αν απέβαινε εξαιρετικά επικερδής για την εταιρεία, αντιβαίνει στις διατάξεις του δικαίου του ανταγωνισμού και δη στα άρθ. 1 παρα. 1 ν. 703/1977 και άρθ. 81 παρα.1 ΣυνθΕΚ. Επιπροσθέτως, δεν υπάγεται στην έννοια της επιχειρηματικής απόφασης οποιαδήποτε απόφαση ελήφθη καθ' υπαγόρευση διατάξεων του καταστατικού της εταιρείας. Αν οι διοικητές αποφασίσουν να προβούν σε ενέργειες ασύμβατες προς τον καταστατικό σκοπό της εταιρείας, δεν μπορούν να καλυφθούν υπό το μανδύα του κανόνα επιχειρηματικής κρίσης. Τέλος, δεν τίθεται ζήτημα λήψης επιχειρηματικής απόφασης εφόσον η διενέργεια μιας πράξης ή παράλειψης εκπορεύεται από σύννομη απόφαση της γενικής συνέλευσης. Η τελευταία αυτή περίπτωση συνιστά αυτοτελή λόγο αποκλεισμού της ευθύνης των διοικούντων μελών (βλ. υπ' αριθ. 4.2 ενότητα), δεδομένου ότι είναι υποχρεωμένα να τηρούν τις αποφάσεις του ανωτάτου οργάνου και δεν έχουν διακριτική ευχέρεια επί τούτου. Διαφορετικό είναι το ζήτημα διακριτικής ευχέρειας των διοικούντων μελών στις τρεις ως άνω αναφερόμενες περιπτώσεις ως προς την εφαρμογή και την ερμηνεία τους, οπότε και υπάρχει επιχειρηματική απόφαση.

ii. Το εύλογο της επιχειρηματικής απόφασης

Εξετάζοντας την ουσία μιας επιχειρηματικής απόφασης, το πρώτο κριτήριο που καλείται να πληροί είναι να είναι εύλογο. Μια ακόμη αόριστη έννοια, γνωστή εν γένει στο ελληνικό δίκαιο υπό διάφορες εκφάνσεις και αρκετά συνυφασμένη εν προκειμένω με την έννοια του εταιρικού συμφέροντος. Σε μια απόπειρα ορισμού της, εύλογο χαρακτηρίζεται κάθε επιχειρηματική απόφαση ή επιλογή, η οποία -επί τη βάση *ex ante* αντικειμενικών κριτηρίων- δεν εκθέτει την εταιρεία σε υπέρμετρους ή υπερβολικούς κινδύνους με μικρή έως και ανύπαρκτη ωφέλεια για την εταιρεία⁶².

Αποδομώντας τον ως άνω ορισμό, ανακύπτουν κάποιες παρατηρήσεις. Κατ' αρχάς, αναφορικά με τα *ex ante* αντικειμενικά κριτήρια βάσει των οποίων λαμβάνεται η εκάστοτε επιχειρηματική απόφαση, καθίσταται σαφές ότι δεν είναι δυνατή μια εκ των προτέρων

---

⁶² Μαρίνος Μ. Θ., Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παραγρ. 2 κ.ν. 2190/1920, ΧρΙΔ 2009, σελ. 116

οριοθέτηση του ευλόγου μιας επιχειρηματικής απόφασης αλλά κρίνεται μόνο *ad hoc* δυνάμει συγκεκριμένων κριτηρίων. Ενδεικτικώς αναφέρονται: οι εξωγενείς παράγοντες της οικονομίας (π.χ. συνθήκες αγοράς, ανταγωνισμός, οικονομικοπολιτική ζωή της χώρας), η οικονομική ευμάρεια της ίδιας της εταιρείας, η φύση, ο όγκος και η έκταση της εκάστοτε επιχειρούμενης δραστηριότητας, το προσδοκώμενο κέρδος, η πιθανότητα επέλευσης του αναληφθέντος κινδύνου. Τα εν λόγω κριτήρια δεν πρέπει γενικά να εξετάζονται αυτοτελώς αλλά συνδυαστικά και σε αλληλεξάρτηση. Δεν είναι λίγες οι φορές όπου η πιθανότητα επέλευσης ενός κινδύνου είναι μεν πολύ μικρή, η φύση όμως του κινδύνου αυτού καθεαυτόν και η επίδραση που αυτός θα έχει στην δραστηριότητα της εταιρείας σε περίπτωση που πραγματωθεί μπορεί να είναι καταστροφική⁶³.

Επιπλέον, από τον προαναφερθέντα ορισμό προκύπτει η καταφανής αντίθεση των ευλόγων αποφάσεων προς ενδεχόμενους υπερβολικούς και άλογους κινδύνους, ιδίως όταν η έκβαση μιας τέτοιας απόφασης δεν θα είναι επικερδής (ή ακόμα χειρότερα θα είναι επιζήμια) για την εταιρεία. Δεν αρκεί απλή έκθεση σε κινδύνους, ακόμα και μεγάλους, καθώς, όπως προελέχθη, κάθε επιχειρηματική απόφαση ενέχει το στοιχείο του κινδύνου. Η ποσοτικοποίηση του κινδύνου είναι ο καταλυτικός παράγοντας στην διαμόρφωση εύλογης ή μη απόφασης. Άλλωστε, θα ήταν, αφενός παράλογο να θεωρείται μια απόφαση άλογη επειδή ενυπήρχε ενδεχόμενο πραγμάτωσης του εκάστοτε κινδύνου και αφετέρου, καταχρηστικό εκ μέρους των διοικούντων να αναλαμβάνουν δυσανάλογους, μη δικαιολογημένους κινδύνους ενώ το προσδοκώμενο όφελος ήταν μηδαμινό ή μηδενικό. Εξ αυτού του λόγου, μια πολύ ριψοκίνδυνη απόφαση μπορεί να θεωρηθεί εύλογη αν υπόσχεται συγκριτικά υψηλό κέρδος.

Κι ενώ είναι πρακτικά δυσχερής η αξιολόγηση του ευλόγου μιας επιχειρηματικής απόφασης, υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις όπου τυποποιείται με μεγαλύτερη ευκολία. Όταν υπάρχουν εναλλακτικές επιλογές που με βάση αντικειμενικά κριτήρια θα οδηγήσουν ακριβώς στο ίδιο αποτέλεσμα, τότε εύλογη θα είναι η επιχειρηματική απόφαση ενόψει της οποίας θα αναλαμβάνεται ο μικρότερος δυνατός κίνδυνος και όχι η πιο επίφοβη για εκδήλωση ζημιών επιλογή. Επιπλέον, ο βαθμός πληροφόρησης κατά τη λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων είναι καθοριστικός, διότι όσο πιο ελλιπής ή ατελής είναι η πληροφόρηση, τόσο πιο επισφαλής είναι η επιλογή, άρα και άλογη.

iii. Η συμφωνία της απόφασεως με την καλή πίστη

---

⁶³ Σωτηρόπουλος Γ., Η ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου για επιχειρηματικές επιλογές. Η ισχύς του «Business Judgement Rule» στην Ελλάδα, ΔΕΕ 7/2003, σελ. 784

Αναφορικά με το δεύτερο κριτήριο κατά την εξέταση του περιεχομένου μιας επιχειρηματικής απόφασης, παρατηρείται εκ νέου μια δυσκολία ακριβούς προσδιορισμού. Δεδομένης της διασταύρωσης της καλής πίστης με την επαρκή πληροφόρηση, την απουσία ιδίων συμφερόντων και την αποκλειστική επιδίωξη εταιρικού συμφέροντος, ο νομοθέτης θα μπορούσε να είχε παραλείψει την ρητή αναφορά της ως προϋπόθεση του πραγματικού της υπό κρίση διατάξεως⁶⁴.

Η καλή πίστη υπό την έννοια του τρίτου εδαφίου της παρα. 2 του άρθρου 22^α Ν. 2190/1920 βρίσκεται σε άρρηκτη σύνδεση με την υποχρέωση πίστης την οποία υπέχουν εκ του νόμου οι διοικούντες απέναντι στην εταιρεία. Δεδομένης της ανάλυσης της εν λόγω υποχρέωσης στην υπ' αριθ. 2.2 ενότητα, παρέλκει η περαιτέρω εμβάθυνση εν προκειμένω. Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η καλή πίστη αναφέρεται στην ανυπαρξία συγκρούσεως συμφερόντων μεταξύ μέλους του διοικητικού συμβουλίου και της εταιρείας και κατά κύριο λόγο στην επιδίωξη βλάβης της εταιρείας προς ίδιο ή αλλότριο όφελος. Αν, δηλαδή, ο διοικητής της ανώνυμης εταιρείας εκμεταλλεύεται τους πόρους και το όνομα της εταιρείας για να πετύχει τους δικούς του ιδιοτελείς σκοπούς, τότε σίγουρα οι επικείμενες αποφάσεις του δεν εντάσσονται στην έννοια της επιχειρηματικής απόφασης και ως εκ τούτου ελέγχονται δικαστικώς.

Η παραβίαση της υποχρέωσης συμμόρφωσης προς την καλή πίστη έχει αντικειμενικό χαρακτήρα. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι ακόμα κι αν ο ζημιώσας διοικητής θεωρεί ότι έπραττε σύμφωνα με την υποχρέωση πίστεως, ουδεμία επιρροή θα έχει αυτό στην τελική κρίση επί της συνδρομής της καλής πίστης.

iv. Η επαρκής πληροφόρηση

Σύμφωνα με το εν λόγω κριτήριο, τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου θα πρέπει να λαμβάνουν επιχειρηματικές αποφάσεις επί τη βάσει επαρκών πληροφοριών. Ως προς την αναγκαιότητα μιας τέτοιας πληροφόρησης και κατ' επέκταση της ρητής θέσπισής της ως προϋπόθεσης του πραγματικού μιας διάταξης, είναι προφανές ότι τα διοικούντα μέλη οφείλουν να έχουν στη διάθεσή τους δεδομένα, τα οποία θα κληθούν να αξιολογήσουν κι εν συνεχεία θα βασιστούν πάνω τους προκειμένου να προβούν ή όχι στη λήψη απόφασης. Ακόμα και τα μέλη που δεν έχουν εκτελεστικές αρμοδιότητες ή όσα έχουν αναθέσει σε τρίτους την άσκηση των

---

⁶⁴ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο κ. Μαρίνος (ΧρΙΔ 2009, σελ. 117), «στην αμερικανική νομολογία πολλές αποφάσεις δεν την μνημονεύουν, όταν δε γίνεται αυτό η κρινόμενη απόφαση θα πρέπει να ληφθεί 'ανεπηρέαστη από άλλη σκέψη εκτός από εκείνο που οι εταιρικοί διοικητές θεωρούν ότι είναι προς το καλύτερο συμφέρον της επιχειρήσεως'» με παραπομπή και παράθεση αποσπάσματος από την υπόθεση *Casey v. Woodruff*, 49 N.Y.S 2d 625 (N.Y. Supr. 944) : «*uninfluenced by any consideration other than they (the directors) believe to be in the best interest of the corporation*»

συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων τους πρέπει να λαμβάνουν τέτοιου είδους ενημέρωση. Ο λόγος εδώ έγκειται στο γεγονός ότι έχουν υποχρέωση εποπτείας επί της υλοποίησης των αποφάσεων καθώς επίσης οφείλουν να ενημερώνονται για την πορεία των ανατεθεισών αρμοδιοτήτων.⁶⁵

Η λέξη «επαρκείς» σε ότι αφορά τον προσδιορισμό των δοθεισών πληροφοριών δεν στερείται πρακτικής σημασίας. Η ποσοτική αυτή διάσταση που δίδεται από το νομοθέτη δεν είναι καθόλου τυχαία, αλλά φαίνεται συνειδητά να απέκλεισε τα δύο άκρα σημεία της πληροφόρησης, ήτοι την πλήρη πληροφόρηση και τη μη πληροφόρηση. Η μέση λύση που προτείνεται εν προκειμένω συμβάλλει στην εξισορρόπηση αφενός τυχόν αδυναμίας εύρεσης όλων των σχετιζόμενων πληροφοριών για ένα ζήτημα δεδομένου του περιορισμένου χρονικού διαστήματος, της πίεσης ή του υψηλού κόστους που απαιτείται, και αφετέρου, της παντελούς έλλειψης ενημέρωσης για το εκάστοτε ζήτημα επί του οποίου καλούνται να αποφασίσουν. Η κατοχύρωση ενός ελάχιστου (και όχι λιγοστού) ποσοστού πληροφοριών αφορά την απόκτηση πληροφοριών σχετικά με το αντικείμενο, το πραγματικό επιχειρηματικό πλαίσιο της απόφασης και τις διάφορες παραμέτρους, προκειμένου να οικοδομηθεί μια εύλογη απόφαση με σωστές βάσεις.

Το περιεχόμενο και η έκταση της επαρκούς πληροφόρησης κρίνεται *ad hoc*, ανάλογα με το μέγεθος, το είδος και τη δραστηριότητα της εταιρείας, την πολυπλοκότητα του ζητήματος επί του οποίου θα ληφθεί η απόφαση και φυσικά την σπουδαιότητα που έχει η συγκεκριμένη απόφαση για την εταιρεία.⁶⁶ Άλλος όγκος πληροφοριών απαιτείται για την αγορά ενός μηχανήματος για την επιχείρηση και άλλος για την εξαγορά μιας ανταγωνιστικής επιχείρησης αξίας πολλών εκατομμυρίων ευρώ. Στη δεύτερη περίπτωση απαιτείται διεξαγωγή ενδελεχούς οικονομικού και νομικού ελέγχου, ακριβής εκτίμηση των ενδεχόμενων κινδύνων από ειδικούς εμπειρογνώμονες κλπ.

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμη μια σύντομη παρέκβαση και μεταφορά στο αμερικανικό δίκαιο, με μια υπόθεση- σταθμό στην ιστορία του business judgement rule και δη στο πεδίο της επαρκούς πληροφόρησης⁶⁷. Πρόκειται για την υπόθεση *Smith v Van Gorkom*, που έλαβε χώρα το 1985, γνωστή και ως «Trans Union case». Η υπόθεση αφορούσε μια προτεινόμενη συγχώνευση εξαγοράς της TransUnion από τον όμιλο Marmon. Ο εναγόμενος Jerome W. Van Gorkom, ο οποίος ήταν ο πρόεδρος και διευθύνων σύμβουλος της TransUnion,

⁶⁵ Περάκης Ε., Η ενημέρωση των μελών του διοικητικού συμβουλίου, ΕΕμπΔ 1991, σελ. 1 επ.

⁶⁶ Μαρίνος Μ. Θ., Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παραγρ. 2 κ.ν. 2190/1920, ΧρΙΔ 2009, σελ. 116

⁶⁷ Στο ελληνικό δίκαιο, αντίστοιχη υπόθεση είναι η υπ' αριθ. 419/2005 απόφαση του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, στην οποία όμως αθώωθηκε η εναγομένη διευθύνουσα σύμβουλος για την επιχειρηματική της επιλογή.

επέλεξε μια προτεινόμενη τιμή των \$ 55, όλως αυθαιρέτως, χωρίς να ζητήσει τη γνώμη εξωτερικών οικονομικών εμπειρογνομόνων. Διαβούλευε μόνο με τον οικονομικό διευθυντή της εταιρείας προκειμένου να καθορίσει μια τιμή ανά μετοχή, χωρίς να προσδιορίζουν την πραγματική συνολική αξία της εταιρείας. Κατά τη συνεδρίαση του διοικητικού συμβουλίου για την έγκριση της υπό κρίση συγχώνευσης, ορισμένα στοιχεία δεν κοινοποιήθηκαν, συμπεριλαμβανομένης της προβληματικής μεθοδολογίας που χρησιμοποίησε ο Van Gorkom για την προτεινόμενη τιμή. Επίσης, δεν συζητήθηκαν προηγούμενες αντιρρήσεις της διοίκησης ούτε έγινε αντιληπτό ότι δεν είχαν συμβουλευθεί κάποιον ειδικό αποτιμητή. Το διοικητικό συμβούλιο ενέκρινε αμέσως την πώληση της TransUnion, επειδή η εταιρεία είχε περισσότερες φορολογικές πιστώσεις παρά έσοδα. Το δικαστήριο ήταν ιδιαίτερα επικριτικό σε αυτή την απόφαση, γράφοντας ότι "το αρχείο δεν έχει κανένα αποδεικτικό στοιχείο ότι τα 55 δολάρια αντιπροσωπεύουν την εγγενή αξία ανά μετοχή της Εταιρείας"⁶⁸.

Η προϋπόθεση της επαρκούς πληροφόρησης παρουσιάζει, ωστόσο, αρκετά τρωτά σημεία. Πληροφορίες σχετικά με μελλοντικές αποφάσεις, οι οποίες διακρίνονται από ανασφάλεια αποτελέσματος και ερείδονται σε προγνώσεις, δεν είναι δυνατές.⁶⁹ Πληροφορίες υπάρχουν μόνο για παρελθόντα ή παρόντα γεγονότα, όχι για μέλλοντα. Επομένως, η ενημέρωση βρίσκεται στο μεταίχμιο γεγονότων και προβλέψεων. Τέλος, δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο παρελκυστικής τακτικής εκ μέρους των διοικούντων μελών, τα οποία ζητούν ολοένα και περισσότερες πληροφορίες προσχηματικά για την καλύτερη λήψη της απόφασης, ενώ ο απώτερος στόχος τους είναι να επιβραδύνουν την όλη διαδικασία.⁷⁰

ν. Η αποκλειστική εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος

Η τελευταία προϋπόθεση που τίθεται στο πλαίσιο υπαγωγής μιας επιχειρηματικής απόφασης στον κανόνα της επιχειρηματικής κρίσης έγκειται στην αποκλειστική εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος. Ως αποκλειστική εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος νοείται η απαγόρευση επιδίωξης ιδίων συμφερόντων ή συμφερόντων τρίτων που έρχονται σε αντίθεση με τα αντίστοιχα εταιρικά συμφέροντα, όπως αποτυπώνεται ρητώς στην παραρ. 3 του άρθρου 22^α Ν. 2190/1920.

---

⁶⁸ "The record is devoid of any competent evidence that \$55 represented the per share intrinsic value of the Company."

⁶⁹ Μαρίνος Μ. Θ., Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παραγρ. 2 κ.ν. 2190/1920, ΧρΙΔ 2009, σελ. 118

⁷⁰ Όπως πολύ εύστοχα παραπέμπει στο λαϊκό ρητό ο κ. Μαρίνος (ΧρΙΔ 2009, σελ. 118), «αν θέλεις να επιβραδύνεις μια διαδικασία, δημιούργησε μια επιτροπή μελέτης του προβλήματος».

Το πότε συντρέχει σύγκρουση συμφερόντων και εν γένει ο προσδιορισμός της έννοιας του εταιρικού συμφέροντος που πρέπει να λειτουργεί ως γνώμονας για τη λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων από τα διοικούντα μέλη είναι αμφιλεγόμενο ζήτημα (βλ. υπ' αριθ. 2.1 ενότητα). Το μόνο σίγουρο είναι ότι αν ο διοικητής μιας ανώνυμης εταιρείας έχει συμφέρον στο αντικείμενο της απόφασης, το συμφέρον αυτό, κατά αντικειμενική κρίση, θα επιδράσει στην κρίση του επί του αντικειμένου της απόφασης. Η κρίση για την ύπαρξη ή όχι σύγκρουσης συμφερόντων γίνεται όχι *ex post* αλλά *ex ante*, με αντικειμενικά κριτήρια, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη η βούληση και οι επιδιώξεις του αποφασίζοντος διοικητικού μέλους.⁷¹ Προϋποθέτει, δηλαδή, μια υποθετική σύγκριση μεταξύ της απόφασεως που θα λάμβανε στη συγκεκριμένη περίπτωση ένα αμερόληπτο και ουδέτερο άτομο και της απόφασης που εν τέλει έλαβε το συγκεκριμένο μέλος του διοικητικού συμβουλίου.⁷²

Ο αποκλειστικός χαρακτήρας της επιδίωξης του εταιρικού συμφέροντος πηγάζει από τη φύση της ίδιας της καταπιστευτικής διαχειρίσεως και έμμεσα από την περιεκτική απαγόρευση ανταγωνισμού που υπέχουν τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου και οι διευθυντές της ανώνυμης εταιρείας, κατά την έννοια του άρθρου 23 Ν. 2190/1920. Δεν αρκεί, επομένως, να εξυπηρετείται επικουρικά το εταιρικό συμφέρον αλλά πρέπει να είναι ο πρωταρχικός και μοναδικός σκοπός των διοικούντων μελών κατά την ενάσκηση των καθηκόντων τους και κατά τη λήψη των επιχειρηματικών αποφάσεων.

Τέλος, σύμφωνα με την παραρ. 4 του άρθρ. 102 του νέου νόμου 4548/2018 περί Ανωνύμων Εταιρειών, επαναλαμβάνονται οι ως άνω προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά για την ενεργοποίηση του κανόνα της επιχειρηματικής κρίσης, ενώ επίσης προστίθεται η πρόβλεψη ότι κρίσιμος χρόνος συνδρομής τους είναι ο χρόνος λήψης της απόφασης.

B. Εξωτερική ευθύνη (ΑΚ 914 και λοιπές διατάξεις περί αδικοπραξίας)

Όπως εκτέθηκε αναλυτικώς ανωτέρω, η ευθύνη του άρθρου 22^α Ν. 2190/1920 είναι αποκλειστικώς εσωτερική και ανακύπτει από τις διαχειριστικές ενέργειες ή παραλείψεις των διοικούντων μελών απέναντι στην εταιρεία. Ωστόσο, ενδέχεται οι διοικούντες κατά την ενάσκηση των καθηκόντων τους να προκαλέσουν ζημία σε τρίτους, όπως εργαζομένους της επιχείρησης, μετόχους, εταιρικούς δανειστές, και ως εκ τούτου να γεννηθεί υποχρέωση αποζημίωσης έναντι αυτών. Στην περίπτωση αυτή δεν είναι δυνατή η επίκληση του άρθρου 22^α. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι εκτός από την εσωτερική ευθύνη των διοικούντων μελών,

⁷¹ Μαρίνος Μ. Θ., Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παραγρ. 2 κ.ν. 2190/1920, ΧρΙΔ 2009, σελ. 119

⁷² Κατσάς Θ., Επιχειρηματικός κίνδυνος και ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου ανώνυμης εταιρείας, ΔΕΕ 2006, σελ. 888

υπάρχει και η εξωτερική ευθύνη, ήτοι η άμεση προσωπική ευθύνη τους έναντι τρίτων, με αμφιλεγόμενη νόμιμη βάση θεμελιώσής της. Η διεύρυνση της ευθύνης και έναντι τρίτων έχει διττό (αντιφατικό) χαρακτήρα. Αφενός, καθιστά τους διοικούντες προσεκτικότερους και πιο επιμελείς κατά τη διάρκεια του έργου τους ` αφετέρου, μπορεί να λειτουργήσει ως αποτρεπτικός παράγοντας σε σχέση με την ανάληψη τέτοιων καθηκόντων⁷³, με το φόβο της υπερέκθεσης σε ενδεχόμενες αξιώσεις αποζημίωσης που μπορεί να εγερθούν εναντίον τους όχι μόνο από την εταιρεία αλλά και από άλλους ζημιωθέντες.

Οι δυο βασικότερες κατηγορίες «τρίτων» που μπορεί να ζημιωθούν από τις ενέργειες των διοικούντων μελών είναι οι μέτοχοι και οι εταιρικοί δανειστές.

1. Ευθύνη έναντι μετόχων

Ήδη, από την Εισαγωγή της παρούσας μελέτης, έχει διευκρινισθεί ότι δυνάμει της αρχής της νομικής αυτοτέλειας των ανωνύμων εταιρειών, οι μέτοχοι μιας ανώνυμης εταιρείας δεν διοικούν τις υποθέσεις τους οι ίδιοι, αλλά αναθέτουν την διαχείριση και την εκπροσώπησή τους στο Διοικητικό Συμβούλιο της εταιρείας. Εντούτοις, η αποχή τους από τον πυρήνα της απευθείας διεκπεραίωσης ιδίων υποθέσεων δεν εξισώνεται με αποχή και από την αξίωση αποκατάστασης οποιασδήποτε ανακύπτουσας ζημίας. Η ζημία που υφίστανται μπορεί να κριθεί κατά περίπτωση ως άμεση ή έμμεση.

Η διάκριση σε αυτά τα δύο είδη ζημιών φέρει διαφορετική χροιά από αστυνομολογική σκοπιά και από σκοπιά εταιρικού δικαίου. Σύμφωνα με το αστικό δίκαιο, ως άμεση ζημία ορίζεται η ζημία που προκαλείται ευθέως από την προσβολή ενός αγαθού, χωρίς την παρεμβολή κάποιου άλλου γεγονότος, με εμφανή την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ τους. Στον αντίποδα, στην έννοια των έμμεσων ζημιών συγκαταλέγονται απώτερες δυσμενείς συνέπειες που επήλθαν στην περιουσία του ζημιωθέντος ως απόρροια της άμεσης ζημίας, ενώ εν προκειμένω είναι πιο δυσχερής η απόδειξη της αιτιώδους συνάφειας.⁷⁴ Από πλευράς εταιρικού δικαίου, άμεση είναι η ζημία που υφίσταται το νομικό πρόσωπο της εταιρείας, ενώ έμμεση (ή άλλως αντανακλαστική) είναι η ζημία που υφίστανται οι μέτοχοι της εταιρείας. Μειούμενης της αξίας της εταιρικής περιουσίας (άμεση ζημία), μειώνεται αντιστοίχως και η αξία των μετοχών ή επέρχεται η μη διανομή μερίσματος στους μετόχους (έμμεση ζημία)⁷⁵.

---

⁷³ Ρόκας Ν., Αδικοπρακτική ευθύνη διοικητών εταιριών έναντι τρίτων, ιδίως σε περίπτωση κατανομής αρμοδιοτήτων, ΕλλΔνη 2/2016, σελ. 321

⁷⁴ Γεωργιάδης Α., Ενοχικό Δίκαιο- Γενικό Μέρος, 2^η Έκδοση, Εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, 2015, σελ. 149

⁷⁵ Ρόκας Ν., Εμπορικές εταιρίες, 6^η έκδοση, 2008, Αντ. Ν. Σάκκουλας, σελ. 329

Η εξωτερική ευθύνη των μελών του διοικητικού συμβουλίου μιας ανώνυμης εταιρείας προσδιορίζεται με βάση τις έννοιες του εταιρικού δικαίου. Στο πεδίο της έμμεσης ζημίας, οι μέτοχοι ικανοποιούνται εξίσου εμμέσως όταν, δηλαδή, ικανοποιηθούν οι αντίστοιχες αξιώσεις της εταιρείας κατά των διοικούντων, θα ανακάμψει η εταιρική περιουσία και κατ' επέκταση θα αυξηθεί η τιμή της μετοχής των μετόχων ή θα τους δοθεί μεγαλύτερο μέρος προς δική τους ικανοποίηση. Δεν μπορούν οι μέτοχοι κατ' αρχήν να επιδιώξουν αυτοτελώς την έμμεση ζημία τους, παρακάμπτοντας την ίδια επιδίωξη από την εταιρεία.⁷⁶

Αναφορικά με την άμεση ζημία των μετόχων, η θεμελίωση της προσωπικής ευθύνης των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου γίνεται δυνάμει των διατάξεων περί αδικοπραξίας. Ο γενικός κανόνας του πρώτου εδαφίου του άρθρου 71 ΑΚ υπαγορεύει ότι οι αδικοπραξίες που τελεί το εκπροσωπευτικό όργανο ενός νομικού προσώπου στο πλαίσιο ενάσκησης των καθηκόντων του βαρύνουν το ίδιο, το οποίο υπέχει πλέον και υποχρέωση αποζημίωσης. Κατ' εξαίρεση, το εδάφιο β' του εν λόγω άρθρου προβλέπει παράλληλη ευθύνη του ζημιώσαντος διοικητή με το νομικό πρόσωπο και αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «*το υπαίτιο πρόσωπο θα ευθύνεται επιπλέον εις ολόκληρον*». Στις ανώνυμες εταιρείες, οι διοικούντες την εταιρεία δεν έχουν μεν προσωπική υποχρέωση για τα χρέη της εταιρείας, είναι όμως δυνατή η ευθύνη τους προσωπικά εξ αδικοπραξίας, κατ' άρθρο 914 ΑΚ. Πρακτικά, η αρχή της μη ευθύνης των διοικητών της ανώνυμης εταιρείας δεν ισχύει όταν υπάρχει πταίσμα και παρανομία αυτών εξ αδικοπραξίας⁷⁷. Η κρατούσα θεωρία και νομολογία υποστηρίζει ότι η προσωπική ευθύνη των μελών του οργάνου ερείδεται στις γενικές περί αδικοπραξιών διατάξεις και όχι στην ΑΚ 71 εδ. β', η οποία έχει περισσότερο διευκρινιστικό χαρακτήρα⁷⁸. Αυτό που ουσιαστικά προστίθεται με αυτό το εδάφιο είναι ο κανόνας της εις ολόκληρον ευθύνης. Τέλος, δεν είναι τυχαία η επιλογή της λέξης «οργάνου» στο πρώτο εδάφιο και «υπαίτιου προσώπου» στο δεύτερο εδάφιο, καθώς υποδηλώνει τον παραμερισμό της οργανικής ιδιότητας όταν υπάρχει αυτοτελής αδικοπρακτική συμπεριφορά του διοικούντος και αναδρομή στο ενεργούν φυσικό πρόσωπο.⁷⁹

2. Ευθύνη έναντι εταιρικών δανειστών

Δεδομένης της συμπερίληψής τους στην κατηγορία των «τρίτων», τα όσα προαναφέρθηκαν για την άμεση και έμμεση ζημία των μετόχων χρήζουν εφαρμογής και στην

⁷⁶ βλ. αναλυτικώς κατωτέρω υπ' αριθ. ΙΙΙ ενότητα περί άσκησης αξιώσεων κατά των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου, όπου γίνεται η δικονομική κατηγοριοποίηση

⁷⁷ ίδετε όλως ενδεικτικώς ΑΠ 263/2008, ΑΠ 418/2007, ΕφΑθ 1539/2009

⁷⁸ Αντίθετη άποψη εκφράζει ο Σ. Γασπαρινάτος, Η αστική ευθύνη της διοίκησης των κεφαλαιουχικών εταιριών, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σελ. 15 επ.

⁷⁹ Ρόκας Ν., Αδικοπρακτική ευθύνη διοικητών εταιριών έναντι τρίτων, ιδίως σε περίπτωση κατανομής αρμοδιοτήτων, ΕλλΔνη 2/2016, σελ. 323, υποσημ. 9

περίπτωση των εταιρικών δανειστών. Προς αποφυγή επαναλήψεων, αναφέρουμε συνοπτικά ότι διαφοροποιείται μόνο ο τρόπος άσκησης των αξιώσεων των εταιρικών δανειστών. Θα πρέπει είτε να στραφούν πλαγιαστικά⁸⁰ κατά των μελών του διοικητικού συμβουλίου στην δίκη που θα ανοιχθεί ενόψει της εταιρικής αγωγής είτε να κατάσχουν τις απαιτήσεις της εταιρείας εναντίον τους, με την προϋπόθεση όμως ότι η εταιρεία δεν θα ασκήσει το δικαίωμα παραίτησής της από τις απαιτήσεις της σύμφωνα με την παράγραφο 4 του άρθρου 22^α.⁸¹

Εκτός από την ευθύνη από αδικοπραξία, τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου μιας ανώνυμης εταιρείας υπέχουν προσωπική ευθύνη έναντι των εταιρικών δανειστών δυνάμει ειδικών και δη πτωχευτικών διατάξεων. Παρά τον προβληματισμό της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής για το Ν. 3604/2007 για το αν θα συμπεριλάβουν σχετική πρόβλεψη κατά την αναμόρφωση του Ν. 2190/1920⁸², εν τέλει κρίθηκε ορθότερο να εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 98 του ΠτΚ⁸³. Συγκεκριμένα, καθιερώνεται ειδική ευθύνη σε περίπτωση υπαίτιας παρέλκυσης και υπαίτιας πρόκλησης πτώχευσης.

Με τις διατάξεις του άρθρου 98 του ΠτΚ, καθιερώνεται εξωτερική άμεση ευθύνη των μελών του διοικητικού συμβουλίου της ανώνυμης εταιρείας έναντι των εταιρικών δανειστών της. Αυτή η διαπίστωση έχει αυξημένη πρακτική σημασία δεδομένου ότι αφενός, η εταιρική εσωτερική ευθύνη των διοικητών δεν έχει ποτέ ενεργοποιηθεί στην πράξη από το σύνδικο, αφετέρου η ευθύνη που θεμελιώνεται με το άρθρο 98 παρα. 2 ΠτΚ υφίσταται κι όταν υπάρχει εσωτερική ευθύνη κατά το εταιρικό δίκαιο.⁸⁴

Το μέτρο ευθύνης που καθιερώνεται με την εν λόγω διάταξη για περιπτώσεις υπαίτιας παρέλκυσης της πτώχευσης είναι το ίδιο με το αντίστοιχο μέτρο ευθύνης του άρθρου 22^α Ν. 2190/1920, ήτοι ευθύνη ακόμα και για ελαφρά αμέλεια.⁸⁵ Αντίθετα, σε περίπτωση υπαίτιας πρόκλησης της πτώχευσης, ευθύνη συντρέχει μόνο σε περίπτωση δόλου ή βαριάς αμέλειας.

---

⁸⁰ Αυτή η δυνατότητα δεν παρέχεται στους μετόχους, διότι δεν είναι δανειστές των μελών του διοικητικού συμβουλίου ούτε της εταιρείας (βλ. σχετικά ΕφΑθ 3469/1991, ΕΕμπΔ 1993, σελ. 424· ΜΠΑ 11888/1995, ΕΕμπΔ 1995, σελ. 419)

⁸¹ Ρόκας Ν., Εμπορικές εταιρίες, 6^η έκδοση, 2008, Αντ. Ν. Σάκκουλας, σελ. 336, Αλεξανδρίδου Ε., Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών. Κεφαλαιουχικές Εταιρίες, Τεύχος Β', Έκδ. Γ', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009, σελ. 123

⁸² Περάκης Ε., Το νέο δίκαιο της ανώνυμης εταιρίας. Ο ΚΝ 2190/1920 όπως ισχύει μετά το Ν. 3604/2007, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007 σελ. 20

⁸³ Τα ως άνω ισχύουν και υπό το νέο νόμο 4548/2018. Ίδετε ενδεικτικώς την πρόσφατη υπ' αριθ. 370/2018 απόφαση του Αρείου Πάγου, ΝοΒ 2018, σελ. 254

⁸⁴ Ρόκας Ν., Ευθύνη για παρέλκυση της πτώχευσης, ΕΕμπΔ 2008, σελ. 2-3

⁸⁵ Σωτηρόπουλος Γ., Η ευθύνη των διοικητών κεφαλαιουχικών εταιριών για παρέλκυση της πτώχευσης, ΔΕΕ 2008, σελ. 504-507

Σύμφωνα με το Ν. Ρόκα, «η διαφοροποίηση αυτή οφείλεται στο ότι στην τελευταία περίπτωση η συμπεριφορά των διοικούντων ελέγχεται ήδη από την περιέλευση της εταιρίας σε κατάσταση αδυναμίας πληρωμών και, συνεπώς, ο νομοθέτης ήθελε να αφήσει μεγαλύτερα περιθώρια κινήσεων στους διοικητές στο στάδιο αυτό».⁸⁶

III. Άσκηση αξιώσεων της εταιρείας κατά των μελών ΔΣ (Άρθρο 22^B Ν. 2190/1920)

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εκτέθηκαν αναλυτικώς οι ουσιαστικές προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν προκειμένου να θεμελιωθεί εσωτερική και εξωτερική ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου απέναντι στην εταιρεία και τους μετόχους ή τρίτους (εταιρικούς δανειστές). Η κάθε πτυχή της ευθύνης βρίσκει έρεισμα σε διαφορετική νομοθετική βάση, ήτοι στο άρθρο 22^α Ν. 2190/1920 και στις διατάξεις περί αδικοπραξιών αντιστοίχως. Υπό το πρίσμα του εξειδικευμένου και κρίσιμου χαρακτήρα του συστήματος της εσωτερικής ευθύνης, η ικανοποίηση της προκληθείσας ζημίας του εκάστοτε ενδιαφερομένου χρήζει ιδιαίτερης μεταχείρισης. Οι κοινές διατάξεις περί δικαστικής ενάσκησης αξιώσεων δεν επαρκούν στην προκειμένη περίπτωση, συνεπώς κρίθηκε αναγκαία η νομοθετική παρέμβαση με ειδικότερες προβλέψεις προς αντιμετώπιση τυχόν ασαφειών. Έτσι, ως προς την εσωτερική ευθύνη, το πραγματικό και οι έννομες συνέπειες που υπαγορεύει η διάταξη του άρθ. 22^α Ν. 2190/1920 μετουσιώνονται με τη διάταξη του άρθ. 22β Ν. 2190/1920.⁸⁷ Αντίθετα, οι κοινές διατάξεις περί αδικοπραξιών ενεργοποιούνται και στο πεδίο της δικαστικής επιδίωξης της ικανοποίησης των ζημιωθέντων επί τη βάσει εξωτερικής ευθύνης των διοικούντων μελών.

A. Είδη αγωγών

1. Εταιρική αγωγή

Με την έννοια «εταιρική αγωγή» νοείται η αγωγή της εταιρείας κατά των μελών της διοίκησής της προς αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από πλημμελή διαχειριστική συμπεριφορά ή παραλείψεις τους. Το άρθρο 22β Ν. 2190/1920 ρυθμίζει το ζήτημα των νομιμοποιούμενων στην άσκηση της εταιρικής αγωγής. Με μια συστηματική προσέγγιση, διακρίνονται τρεις περιπτώσεις υποχρεωτικής⁸⁸ άσκησης της εταιρικής αγωγής από το Διοικητικό Συμβούλιο ως το κατ' αρχήν αρμόδιο όργανο⁸⁹⁹⁰:

⁸⁶ Ρόκας Ν., Εταιρική οργάνωση και ατομική δράση των εταίρων, ΕΕμπΔ 2007, σελ. 4

⁸⁷ Ο Ν. Ρόκας έχει χαρακτηρίσει την διάταξη αυτή ως «δορυφόρο» του άρθ. 22^α, Εμπορικές Εταιρίες, 1996, σελ. 226

⁸⁸ Σύμφωνα με την υπ' αριθ. 284/2014 απόφαση του Εφετείου Λαρίσης, «η λέξη «υποχρεωτικά» έχει το νόημα ότι επιδιώκεται ο εξαναγκασμός του διοικητικού συμβουλίου να ασκήσει τις αξιώσεις της εταιρείας με αγωγή εναντίον

- i. Αυτόβουλη άσκηση της εταιρικής αγωγής από το Διοικητικό Συμβούλιο μόνο στην περίπτωση που διαπιστώθηκε μετά βεβαιότητας ότι η ζημία που προκλήθηκε στην εταιρεία οφείλεται σε δόλο των διοικούντων μελών της ·
- ii. Κατόπιν λήψης σχετικής απόφασης της Γενικής Συνέλευσης των μετόχων με απόλυτη πλειοψηφία ·
- iii. Δυνάμει σχετικού αιτήματος της μετοχικής μειοψηφίας που εκπροσωπεί το 1/10 του καταβεβλημένου μετοχικού κεφαλαίου.

Πιο αναλυτικά, αν αποδειχθεί ότι ο ζημιώσας εταιρικός διοικητής έδρασε με δόλο και το Διοικητικό Συμβούλιο είχε αποδεχτεί την δόλια αυτή συμπεριφορά, τότε δεν εναπόκειται στη διακριτική του ευχέρεια η έγερση αγωγής εναντίον του αλλά συνιστά βασική του υποχρέωση. Γεννάται, δηλαδή, εκ του νόμου πρωτογενής υποχρέωση για το Διοικητικό Συμβούλιο να προχωρήσει απευθείας στην άσκηση της εταιρικής αγωγής, μη εξαρτώμενη από άλλη ενέργεια τρίτου⁹¹. Σε περίπτωση παράλειψης της εν λόγω οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας, τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου υπέχουν ευθύνη βάσει άρθ. 22^α Ν. 2190/1920. Επομένως, όχι μόνο δεν δύναται να αποφασίσει αλλοτρίως, αλλά δεν έχει καν τη δυνατότητα να παραπέμψει το θέμα προς τη Γενική Συνέλευση για περαιτέρω εξέταση. Κατά παρέκκλιση, θα είναι δικαιολογημένη τυχόν παραπομπή του ζητήματος στη Γενική Συνέλευση, αν υφίσταται αμφιβολία ή ισοψηφία του Διοικητικού Συμβουλίου ως προς την στοιχειοθέτηση δόλου.⁹²

Εξαιρουμένης της προηγούμενης περίπτωσης ως υποχρεωτικής άσκησης της εταιρικής αγωγής αυτοβούλως από το Διοικητικό Συμβούλιο, κατά τα λοιπά, σε περίπτωση πλημμελούς

των μελών του διοικητικού συμβουλίου που την έβλαψαν εξαιτίας αμέλειας, και να αποκλειστεί η περίπτωση ότι λόγοι αλληλεγγύης προς τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου που έβλαψαν την εταιρεία θα αποτρέψουν την άσκηση της εταιρικής αγωγής εναντίον τους». Έχει διατυπωθεί και διαφορετική άποψη, σύμφωνα με την οποία η λέξη «υποχρεωτικά» δεν προσδιορίζει την άσκηση της εταιρικής αγωγής από το Διοικητικό Συμβούλιο αλλά την υποχρέωσή του να αποζημιώσει την εταιρεία για τη ζημία που της προκάλεσαν τα μέλη του [Λ. Σκαλίδης, Τρία ζητήματα της εταιρικής αγωγής στην ανώνυμη εταιρία (Αυτόβουλη άσκηση από το διοικητικό συμβούλιο- Εις ολόκληρον ευθύνη- Παραγραφή), ΔΕΕ 4/2015, σελ. 305 επ.].

⁸⁹ Υπό το πρίσμα του Ν. 4548/2018, ρητώς πλέον ρυθμίζεται στο άρθρο 103 ότι η άσκηση της εταιρικής αγωγής εμπίπτει στην διαχειριστική αρμοδιότητα του Διοικητικού Συμβουλίου.

⁹⁰ Ίδετε κατωτέρω στην υπ' αριθ. Β ενότητα, όπου περιγράφεται πως, σε περίπτωση αδράνειας ή κωλυσιεργίας των αρμοδίων οργάνων ως προς την έγερση της εταιρικής αγωγής, ενεργοποιείται ο θεσμός των ειδικών εκπροσώπων.

⁹¹ Ν. Ρόκας, Προϋποθέσεις δεσμευτικότητας συμφωνίας μεταξύ μετόχων και πρώην μελών του διοικητικού συμβουλίου, με την οποία οι μέτοχοι παραιτούνται από το δικαίωμα τους να ζητήσουν την άσκηση της εταιρικής αγωγής (γνωμ.), ΔΕΕ 2007, σελ. 275

⁹² Α. Φρέρης, Άρθρο 22β: «Άσκηση αξιώσεων της εταιρείας κατά των μελών του διοικητικού συμβουλίου», σε Β. Αντωνόπουλος/ Σ. Μούζουλας, Ανώνυμες Εταιρίες, Τόμ. 2, 1^η Έκδ., 2013, σελ. 213, υποσημ. 37

διαχειριστικής συμπεριφοράς λόγω αμέλειας, εναπόκειται στην κρίση του το εάν θα αποφασίσει θετικά για την δικαστική ενάσκηση των αξιώσεων της εταιρείας. Σε αντίθετη περίπτωση, ήτοι αν αδρανήσει μη εισάγοντας το θέμα προς διαβούλευση, ή αν αρνηθεί την άσκηση μιας τέτοιας αγωγής ως αντιβαίνουσας στα εταιρικά συμφέροντα, ή ακόμα και στην περίπτωση που πρακτικά δεν καταφέρει να συγκεντρώσει την απαιτούμενη πλειοψηφία, τότε ο νόμος παρέχει δυο εναλλακτικές δυνατότητες πίεσης του Διοικητικού Συμβουλίου. Αρχικά, η Γενική Συνέλευση μπορεί να φέρει προς συζήτηση το εν λόγω θέμα, να εκθέσει ορισμένως τις αξιώσεις της εταιρείας και να αποφασίσει σχετικώς, σύμφωνα με τις παραγράφους 1 και 2 του άρθρου 29 και την παράγραφο 1 του άρθρου 31, ήτοι με τη συνήθη απαρτία⁹³ και απόλυτη πλειοψηφία. Η εν λόγω ρύθμιση αποσκοπεί στην άσκηση ελέγχου στο Διοικητικό Συμβούλιο και τίθεται κατά κύριο λόγο για την προστασία της εταιρείας έναντι της κακοδιαχείρισης από τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου.⁹⁴ Το δικαίωμα αυτό απονέμεται στη Γενική Συνέλευση ως ανώτατο όργανο της εταιρείας ώστε να λάβει μια τόσο κρίσιμη απόφαση και μάλιστα, ανεξαρτήτως αν η ζημία προκλήθηκε από πράξεις εξ αμελείας ή εκ δόλου. Αν η τελική της απόφαση είναι θετική, θα είναι δεσμευτική για το Διοικητικό Συμβούλιο, το οποίο θα κληθεί υποχρεωτικά πλέον να ασκήσει την εταιρική αγωγή, δίχως προηγούμενο έλεγχο σκοπιμότητας ή βασιμότητας της εν λόγω απόφασης.

Εντούτοις, συχνά τα μέλη της Γενικής Συνέλευσης συγχέονται με τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου, με αποτέλεσμα το ανώτατο όργανο μιας ανώνυμης εταιρείας να μην εξυπηρετεί κατά το δοκούν τα εταιρικά συμφέροντα. Έτσι, ως έσχατη λύση παρέχεται η δυνατότητα της μειοψηφίας των μετόχων που εκπροσωπούν το 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου⁹⁵ να υποβάλλουν αίτημα προς το Διοικητικό Συμβούλιο για έγερση της εταιρικής αγωγής. Πρόκειται για συλλογικό δικαίωμα της μετοχικής μειοψηφίας και όχι ατομικό δικαίωμα του εκάστοτε μετόχου.⁹⁶ Το δικαίωμα των μετόχων της μειοψηφίας να ζητήσουν την άσκηση της εταιρικής αγωγής δεν αποκλείεται ούτε ματαιώνεται με αντίθετη απόφαση της Γενικής Συνέλευσης, έστω κι αν τυχόν αρνητική της απόφαση έχει προηγηθεί, διότι το δικαίωμα αυτό παρέχεται αυτοτελώς στη μειοψηφία. Και αντιστοίχως, το Διοικητικό Συμβούλιο δεν δικαιούται

---

⁹³ Η προηγούμενη διατύπωση του νόμου περιείχε πρόβλεψη μόνο για την απαιτούμενη πλειοψηφία, χωρίς ρητή αναφορά στην απαρτία, κάτι που οφειλόταν σε παραδρομή του νομοθέτη, η οποία εν συνεχεία διορθώθηκε (Ρόκας, Εμπορικές Εταιρίες, 1996, σελ. 225, υποσημ. 103)

⁹⁴ Βλ. ενδεικτικώς ΕφΑθ 1978/2016, ΔΕΕ 2016, σελ. 1249

⁹⁵ Στο νομοθετικό καθεστώς προ του Ν. 3604/2007, το ποσοστό της απαιτούμενης μειοψηφίας ήταν αρκετά μεγαλύτερο, ανερχόμενο στο 1/3. Μ' αυτό τον τρόπο, δόθηκε σε μεγαλύτερη μερίδα μετόχων της μειοψηφίας η δυνατότητα να προστατευτούν · βλ. και ΑΠ 1256/2011.

⁹⁶ Χ. Χρυσάνθης, Παρατηρήσεις στην ΜΠρΑγρ 177/2009, ΕΕμπΔ 2009, σελ. 562

να επικαλεστεί απόφαση της Γενικής Συνέλευσης για να απορρίψει την αίτηση της μειοψηφίας για το ίδιο ζήτημα. Όπως αναφέρθηκε και ως άνω για την Γενική Συνέλευση, έτσι και εδώ το Διοικητικό Συμβούλιο θα εκτελέσει το αίτημα της μειοψηφίας χωρίς να προβάλλει αντιρρήσεις ή να προφασιστεί ότι μια τέτοια αγωγή θα ήταν αντίθετη προς το εταιρικό συμφέρον προκειμένου να μην την εφαρμόσει. Ο μόνος έλεγχος στον οποίο προβαίνει υποχρεωτικά το Διοικητικό Συμβούλιο είναι ο έλεγχος της υφιστάμενης μετοχικής ιδιότητας των αιτούντων τουλάχιστον τρεις μήνες πριν την υποβολή της αίτησης, κατ' άρθ. 22β παρα. 1 εδ. γ'.

Σε συνέχεια των ανωτέρω, κατέστη σαφές ότι οι προβλεπόμενες ρυθμίσεις του άρθρου 22β Ν. 2190/1920 συμπορεύονται απόλυτα προς τα οριζόμενα του άρθρου 22α. Όπως το άρθ. 22^α κάνει λόγο για εσωτερική ευθύνη των μελών έναντι του νομικού προσώπου της ανώνυμης εταιρείας, αντιστοίχως η εταιρεία (δια του Διοικητικού της Συμβουλίου) αναλαμβάνει την έγερση της αγωγής κατά αυτών. Κατ' επέκταση, όπως δεν δημιουργείται (εσωτερική) ευθύνη των διοικούντων μελών κατά των μετόχων, έτσι και οι μέτοχοι δεν έχουν την εξουσία να τους ενάγουν ατομικώς προς αποκατάσταση της έμμεσης ζημίας τους. Η έμμεση ζημία τους μπορεί να αποκατασταθεί μόνο αντανακλαστικώς στο πλαίσιο εταιρικής αγωγής που ασκεί η εταιρεία (ίδτετε όμως κατωτέρω και παράγωγη αγωγή/ derivative action).

Υπό το καθεστώς του Ν. 4548/2018 εντοπίζονται ραγδαίες αλλαγές σε πολλαπλά επίπεδα. Αρχικά, καταργείται η διάκριση δόλου και αμέλειας κατά την αξιολόγηση του κατά πόσο είναι υποχρεωμένο το Δ.Σ. να ασκήσει την εταιρική αγωγή, αλλά προέχει το εταιρικό συμφέρον⁹⁷. Επιπροσθέτως, δυνάμει του άρθρου 104, στην περίπτωση άσκησης της εταιρικής αγωγής ύστερα από αίτημα της μειοψηφίας, παρατηρείται εκ νέου χαλάρωση του απαιτούμενου ποσοστού που πρέπει να κατέχουν οι μειοψηφούντες μέτοχοι. Πλέον, αρκεί να εκπροσωπούν το 1/20 του καταβεβλημένου κεφαλαίου (σε αντίθεση με το 1/10 του έως 1.1.2019 ισχύοντος καθεστώτος) και οι αιτούντες θα πρέπει να φέρουν μετ' αποδείξεως τη μετοχική ιδιότητα 6 μήνες πριν την υποβολή της αίτησης (σε αντίθεση με τους 3 μήνες που επέβαλε ο ν. 2190/1920). Ακόμη, ο νέος νόμος προβαίνει σε αναλυτική περιγραφή της τηρητέας διαδικασίας, κάτι που δεν υφίστατο στον ν. 2190/1920.

2. Ατομική αγωγή (actio pro socio)⁹⁸

Όπως αναλύθηκε εκτενώς στην ενότητα Β του υπ' αριθ. II Κεφαλαίου, η ζημία διακρίνεται σε άμεση και έμμεση, με διαφορετική σημασιολογική χροιά σε αστικό και εταιρικό δίκαιο. Επικεντρώνοντας την προσοχή μας στην έννοια των εν λόγω όρων στο εταιρικό δίκαιο,

⁹⁷ Περράκης Ε., Το νέο δίκαιο της ανώνυμης εταιρείας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σελ. 56

⁹⁸ Η λατινική αυτή ονομασία είναι κρατούσα στο δίκαιο των προσωπικών εταιρειών.

λόγω εξέτασης της ευθύνης στο πλαίσιο των ανωνύμων εταιρειών, και λαμβάνοντας υπόψη την προαναφερθείσα εταιρική αγωγή, ανακύπτει το συμπέρασμα ότι με την εταιρική αγωγή του άρθ. 22β Ν. 2190/1920 αποκαθίσταται η άμεση ζημία της εταιρίας, και κατ' επέκταση η έμμεση ζημία των μετόχων (π.χ. λόγω μείωσης της χρηματιστηριακής αξίας των μετοχών τους), μέσω της ανόρθωσης της εταιρικής περιουσίας. Τι συμβαίνει, όμως, στις περιπτώσεις όπου δεν χωρεί η εφαρμογή του ως άνω άρθρου; Πώς προστατεύεται, δηλαδή, ο ενδιαφερόμενος μέτοχος που δεν συγκεντρώνει το απαιτούμενο εκ του νόμου 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου, εάν ούτε το Διοικητικό Συμβούλιο αυτοβούλως ούτε η Γενική Συνέλευση αποφασίζει την έγερση της εταιρικής αγωγής; Απάντηση σε αυτό το ακανθώδες ζήτημα επεχείρησε να δώσει η νομολογία, με την θεωρία να σπεύδει στον περαιτέρω σχολιασμό της. Η ανάλυση που ακολουθεί επικεντρώνεται στις δύο φάσεις των νομολογιακών τάσεων, όπως εισήχθησαν δυνάμει των υπ' αριθ. 1285/1980 και 1298/2006 αποφάσεων του Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου της χώρας μας.

Η υπ' αριθ. 1285/1980 απόφαση του Αρείου Πάγου⁹⁹

Με έναυσμα την εν λόγω απόφαση, δόθηκε μια πρώτη, ανεπιεικής δυστυχώς, λύση στο αδιέξοδο που είχε οδηγηθεί τόσο η νομολογία όσο και η επιστήμη για το προκείμενο ζήτημα. Σύμφωνα με το διατακτικό της, όταν η πλημμελής διαχειριστική συμπεριφορά ή παράλειψη των διοικούντων μελών επιφέρει ζημία στο νομικό πρόσωπο της εταιρείας, τότε αυτή και μόνο δικαιούται να αξιώσει αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη. Συνεκδοχικώς, πληρωθείσας της αξιώσεως της εταιρείας με την άσκηση της εταιρικής αγωγής του άρθ. 22β Ν. 2190/1920, αποκαθίσταται και η έμμεση ζημία των μετόχων¹⁰⁰. Δεν έχουν, λοιπόν, αυτοτελές δικαίωμα να στραφούν κατά των διοικούντων μελών.

Δικαιολογητικός λόγος της αποκλειστικής αξιώσεως της εταιρείας¹⁰¹ κατά των ζημιώσαντων μελών του Διοικητικού Συμβουλίου παρίσταται η θεμελιώδης αρχή του δικαίου των ανωνύμων εταιρειών, σύμφωνα με την οποία το νομικό πρόσωπο της εταιρείας είναι διακριτό από τους μετόχους της (αρχή του χωρισμού του νομικού προσώπου- αρχή νομικής

⁹⁹ ΑΠ 1285/1980, ΕΕμπΔ 1981, σελ. 394

¹⁰⁰ Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα έμμεσης ζημίας αναφέρει την «πτώση της χρηματιστηριακής αξίας των μετοχών ή τη μείωση της εσωτερικής αξίας τους ή τη διανομή μικρότερου μερίσματος».

¹⁰¹ Εφαθ 5681/1996, ΔΕΕ 1997, σελ. 169· ΕφΘεσ 2500/1994, Αρμεν. 1995, σελ. 1424· ΠΠΑ 7476/1980, ΕΕμπΔ 1981, σελ. 398· ΜΠΑ 11888/1995, ΕΕμπΔ 1995, σελ. 419· Παμπούκης, Ευθύνη των διοικούντων την ανώνυμη εταιρία για την έμμεση ζημία των μετόχων, ΕπισκΕΔ 1995, σελ. 333

αυτοτέλειας)¹⁰². Με δεδομένο ότι οι εταιρικοί διοικητές δεν είναι σε πρώτο βαθμό υπεύθυνοι ούτε υπόλογοι έναντι των μεμονωμένων μετόχων παρά μόνο έναντι της ανώνυμης εταιρείας ως νομικό πρόσωπο,¹⁰³ αντίστοιχα ούτε σε μεταγενέστερο στάδιο θα κληθούν να αποκαταστήσουν ευθέως τυχόν προκληθείσα στους μετόχους ζημία. Επομένως, το μόνο μέσο δικαστικής ενάσκησης αξιώσεων κατά των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου είναι η εταιρική αγωγή, όπως εγείρεται μόνο από την εταιρεία ως νομικό πρόσωπο.

Σύντομα, η λύση αυτή διεφάνη ανεπαρκής. Ουσιαστικά επαναλάμβανε την ρύθμιση της εταιρικής αγωγής, αποσιωπώντας όλα τα πιθανά σενάρια που δεν καλύπτονται δυνάμει αυτής. Άφηνε τελείως εκτεθειμένους τους μετόχους σε περίπτωση μη ενεργοποίησης του άρθ. 22β Ν. 2190/1920, επιτείνοντας για ακόμα μια φορά την ανασφάλεια και το ανικανοποίητο αίσθημα δικαίου. Σηματοδοτήθηκε, λοιπόν, μια νέα περίοδος επιστημονικής επεξεργασίας του ζητήματος με στόχο την εύρεση μιας πειστικότερης λύσης.

Η υπ' αριθ. 1298/2006 απόφαση του Αρείου Πάγου¹⁰⁴

Μετά την παρέλευση σχεδόν εικοσαετίας από την πρώτη απόπειρα προσδιορισμού των δυνατοτήτων αποκατάστασης ζημίας σε περίπτωση ζημιογόνου συμπεριφοράς ή παράλειψης των μελών του αντιπροσωπευτικού οργάνου της Ανώνυμης Εταιρείας, έρχεται και πάλι ο Άρειος Πάγος να αποφανθεί. Έχοντας κατανοήσει την περιρρέουσα προβληματική και τα κενά που είχε αφήσει η προηγούμενη απόφασή του, αυτή τη φορά προχωράει το συλλογισμό ένα βήμα παρακάτω, χωρίς να σπάει το «αξίωμα» της υπ' αριθ. 1285/1980. Προς διευκόλυνση και καλύτερη κατανόηση της απόφασης- οροσήμου στο δίκαιο της ευθύνης των διοικούντων μελών ανωνύμων εταιρειών και της καινοτομίας που αυτή επέφερε, κρίνεται σκόπιμη μια σύντομη παράθεση των πραγματικών περιστατικών · έτσι, θα καταστεί πιο εύληπτη και η συνακόλουθη κριτική επ' αυτής. Ειδικότερα:

- *Το ιστορικό της υπόθεσης*

Η εξεταζόμενη ανώνυμη εταιρεία (αναφερόμενη εφεξής ως «ΑΕ1») απαρτιζόταν από πέντε μετόχους, με κύριο περιουσιακό στοιχείο το πλειοψηφικό πακέτο μετοχών μιας άλλης ανώνυμης εταιρείας (αναφερόμενης εφεξής ως «ΑΕ2»). Υπό το πρίσμα εισαγωγής των μετοχών της ΑΕ2 στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών και της συνακόλουθης αύξησης της πραγματικής τους αξίας, τρεις εκ των μετόχων της ΑΕ1 θέλησαν να καρπωθούν μόνο εκείνοι την υπεραξία

¹⁰² Ι. Μ. Παπαγιάννης, Δίκαιο Ανωνύμων Εταιριών. Κατ' άρθρο ερμηνεία Κώδικα νόμων 2190/1920 περί ανωνύμων εταιριών, 1997, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, σελ. 376

¹⁰³ ΑΠ 2572/1991, ΝοΒ 1992, σελ. 1029· ΠΠΑ 2991/1985, ΑρχΝ 1985, σελ. 621

¹⁰⁴ ΑΠ 1298/2006, ΕπισκΕΔ 4/2006, σελ. 1034-1043

των εν λόγω μετοχών. Προς το σκοπό αυτό, επεδίωξαν εκβιαστικά¹⁰⁵ να εξαναγκάσουν τον ενάγοντα να τους πωλήσει σε μη συμφέρουσα για τον ίδιο τιμή τις μετοχές που κατείχε στην ΑΕ2.

Αρνούμενος να αποδεχθεί αυτή την εκβιαστική «προσφορά» ο ενάγων, οι τρεις μέτοχοι πρότειναν στον έτερο (πέμπτο) μέτοχο τη σύσταση μιας τρίτης εταιρείας (αναφερόμενης εφεξής ως «ΑΕ3»), στην οποία θα μεταβιβαζόταν το χαρτοφυλάκιο της ΑΕ2 από την ΑΕ1 σε τιμή πολύ χαμηλότερη της πραγματικής. Παρά την άρνηση του πέμπτου μετόχου στην κίνηση αυτή, οι τρεις μέτοχοι προέβησαν στην προγραμματισμένη τους μεθόδευση και ίδρυσαν της ΑΕ3, αποτελούμενη αποκλειστικά από τους τρεις τους. Εν συνεχεία, δραττόμενοι του πλειοψηφικού ποσοστού που κατείχαν στην ΑΕ1 (τόσο στη Γενική της Συνέλευση όσο και στο Διοικητικό της Συμβούλιο), αποφάσισαν και εν τέλει πραγμάτωσαν τη μεταβίβαση του βασικού της περιουσιακού στοιχείου, ήτοι του πλειοψηφικού πακέτου μετοχών της ΑΕ2 στην ΑΕ3 σε τιμή πράγματι χαμηλότερη της πραγματικής.

Ως απόρροια των ανωτέρω, η ΑΕ1 έχασε το βασικό της περιουσιακό στοιχείο, πολλώ δε μάλλον χωρίς να λάβει το ανάλογο αντίτιμο. Η διαφορά μεταξύ της πραγματικής τιμής των μετοχών της ΑΕ2 και της τιμής στην οποία πωλήθηκαν στην ΑΕ3 απεικονίζει το κέρδος που αποκόμισαν οι τρεις μέτοχοι. Κατ' αντανάκλαση, η πραγματική αξία της μετοχής της ΑΕ1 γνώρισε κατακόρυφη πτώση. Εν κατακλείδι, ο ζημιωθείς μέτοχος άσκησε ατομική αγωγή κατά των μελών του διοικητικού Συμβουλίου, βασιζόμενος στις διατάξεις των άρθρ. 919, 926, 932, 297 και 298 ΑΚ.

- *Η κρίση του δικαστηρίου*

Εκκινώντας από την παραδοχή της υπ' αριθ. 1285/1980 απόφασης του ιδίου δικαστηρίου, ο Άρειος Πάγος επαναλαμβάνει την ευθύνη των μελών του διοικητικού συμβουλίου μιας ανώνυμης εταιρίας έναντι του νομικού προσώπου αυτής, για τη ζημία που προξένησαν από πταίσμα τους στην εταιρία. Στην περίπτωση αυτή, την αξίωση προς αποζημίωση φέρει η εταιρεία, νομιμοποιούμενη να εγείρει την εταιρική αγωγή, σύμφωνα με τις διατυπώσεις του άρθρ. 22β του ν. 2190/1920. Παράλληλα, αποκλείει αντίστοιχη δυνατότητα στους κατ' ιδίαν μετόχους, των οποίων τυχόν υφιστάμενη έμμεση ζημία αποκαθίσταται αντανakλαστικώς κατ' αυτό τον τρόπο. Προσθέτει επίσης ότι η ευθύνη τους αυτή υφίσταται και

---

¹⁰⁵ Η εκβίαση έγκειται στο ότι τον απείλησαν να τις πωλήσει, άλλως θα χρησιμοποιούσαν τη δύναμή τους, ως πλειοψηφία που ήλεγχε το Δ.Σ. και τη Γ. Σ. της εταιρίας, και θα πωλούσαν οπωσδήποτε το πακέτο των μετοχών της ΑΕ2, που είχε στο χαρτοφυλάκιο της η ΑΕ1.

κατά τα άρθρα 914, 919 ΑΚ, όταν η ζημιογόνος πράξη τους συνιστά και αδικοπραξία με την έννοια των διατάξεων των εν λόγω άρθρων.

Συνεχίζει και προεκτείνει το συλλογισμό, αναφέροντας ότι εκτός από το δικαίωμα της εταιρείας να ασκήσει την εταιρική αγωγή προς αποκατάσταση της άμεσης ζημίας της, έχουν και οι μέτοχοι αυτοτελή αξίωση αποζημίωσης κατά των μελών της διοικήσεως της εταιρείας προς αποκατάσταση της δικής τους άμεσης ζημίας. Αυτό θα ισχύει «όταν η ζημιογόνος πράξη των διοικούντων μελών, αυτοτελώς θεωρούμενη, συνιστά συγχρόνως και παράνομη επέμβαση στην υπόσταση του μετοχικού δικαιώματος, συνιστά δηλαδή και ως προς τους μετόχους αδικοπραξία, από την οποία απορρέει άμεση και αυτοτελής υποχρέωση προς αποζημίωση». Εισάγει, δηλαδή, για πρώτη φορά ρητώς το δικαίωμα άσκησης ατομικής αγωγής από μεμονωμένους μετόχους προς αποκατάσταση της άμεσης ζημίας τους. Δεν μένουν πλέον ανικανοποίητοι οι μέτοχοι, περιμένοντας μόνο την κίνηση δικαστικής διαδικασίας εκ μέρους της εταιρείας, αλλά μπορούν να αναλάβουν οι ίδιοι τα ηνία, εφόσον βέβαια πληρούνται οι ως άνω απαιτούμενοι όροι.

- *Η κριτική της απόφασης- Τα απορρέοντα ζητήματα*

Η υπ' αριθ. 1298/2006 απόφαση του Αρείου Πάγου έχει χαρακτηριστεί ως η «απαρχή ενός νέου νομολογιακού ρεύματος»¹⁰⁶. Και είναι γεγονός, δεδομένου ότι αναγνωρίζεται εμπράκτως η άρση νομικής αυτοτέλειας. Δίνεται στο μεμονωμένο μέτοχο το δικαίωμα να στραφεί απευθείας κατά των μελών του διοικητικού Συμβουλίου της ανώνυμης εταιρείας, παρακάμπτοντας την κατ' αρχήν αρμόδια εταιρεία, και να διεκδικήσει ατομικώς αποζημίωση για την άμεση ζημία που υπέστη από τις ενέργειες ή παραλείψεις αυτών. Αφήνοντας ιδιαιτέρως ευρύ το φάσμα των περιπτώσεων που υπάγονται στην «άμεση ζημία» (με κίνδυνο να συγχέεται ενίοτε με την έμμεση ζημία, όπως θα αναφερθεί παρακάτω), οι θεωρητικοί έδωσαν παραδείγματα περιπτώσεων αμιγούς άμεσης ζημίας των μετόχων. Τέτοιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι όταν το διοικητικό συμβούλιο παρακρατεί μέρος από μέτοχο ή την εισφορά του σε ενδεχόμενη αύξηση κεφαλαίου, ή όταν το διοικητικό συμβούλιο προβαίνει σε δημοσιεύσεις που βλάπτουν εξατομικευμένα έναν μέτοχο.¹⁰⁷ Η επίκληση κακής διαχείρισης δεν στοιχειοθετεί άμεση αλλά έμμεση ζημία.

---

¹⁰⁶ Ι. Γεροντίδης, Η ατομική αξίωση αποζημίωσης του μετόχου από «συγχρόνως έναντι της εταιρίας και των μετόχων» αδικοπρακτική συμπεριφορά του ΔΣ στην ανώνυμη εταιρεία- Ανασκόπηση και σκέψεις με αφορμή τη ΜΠΑ 12468/2012, ΕπισκΕΔ 2013, σελ. 241

¹⁰⁷ Σ. Μούζουλας Περί της δυνατότητας έγερσης ατομικής αγωγής των μετόχων κατά των μελών διοικητικού συμβουλίου ανώνυμης εταιρίας, σε Ε. Περάκη, Το Δίκαιο της Ανώνυμης Εταιρίας, Τόμος τρίτος, Β' Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, σελ. 202

Κι ενώ η συγκεκριμένη απόφαση φαντάζει πρωτοποριακή για τα δεδομένα της μέχρι τότε νομολογιακής πρακτικής, δεν στερείται τρωτών σημείων. Αρχικά, ο χαρακτηρισμός της ζημίας που υπέστη ο ενάγων μέτοχος ως άμεσης είναι καθόλα εσφαλμένος. Και τούτο, διότι η ΑΕ1 ζημιώθηκε λόγω της πώλησης του βασικού της περιουσιακού στοιχείου (ήτοι των μετοχών της στην ΑΕ2) σε τιμή μακράν χαμηλότερη της πραγματικής του. Η μείωση της εταιρικής περιουσίας αντανακλάται κατ' επέκταση στη μείωση της πραγματικής αξίας της ΑΕ1 μετοχής του ενάγοντος μετόχου. Ο προβληματισμός αυτός ανάγεται και στην ευρύτερη θεματική περί προστασίας της μετοχής ως περιουσιακού αγαθού, όπως έχει διαμορφωθεί νομολογιακώς και έχει κατοχυρωθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η υπό κρίση απόφαση στηρίχθηκε στη νομική σκέψη της υπ' αριθ. 14/1999 απόφασης της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου, σύμφωνα με την οποία «η αξία που περιλαμβάνεται στη μετοχή αποτελεί αντανάκλαση της αξίας της εταιρικής περιουσίας, ή, κατά την επιγραμματική διατύπωση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, "έμμεση ιδιοκτησία επί της περιουσίας της εταιρίας"»¹⁰⁸. Χαρακτηρίζοντας τη μετοχή ως περιουσιακό αγαθό προστατευόμενο δυνάμει του άρθ. 1 του 1^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, έχει διαπιστωθεί σε μια σειρά αποφάσεων του ΕΔΔΑ¹⁰⁹ ότι η μετοχή αποτελεί μέρος της εταιρικής περιουσίας και όχι αυτοτελές περιουσιακό στοιχείο του μετόχου. Επομένως, δεν υφίστανται δυο αυτοτελείς αξιώσεις αποζημίωσης, μια για την εταιρεία και μια για το μέτοχο, αλλά μία μόνο για την εταιρεία.¹¹⁰

Σε συνέχεια της ως άνω διαπίστωσης, ανακύπτει το ερώτημα αν θα μπορούσε εναλλακτικώς να είχε ασκηθεί εταιρική αγωγή προς αποκατάσταση της άμεσης ζημίας της εταιρείας και της έμμεσης ζημίας των μετόχων αντιστοίχως. Αναγόμενοι στο ουσιαστικό περιεχόμενο της διάταξης του άρθ. 22^α Ν. 2190/1920, παρατηρείται ότι το Διοικητικό Συμβούλιο της ΑΕ1 στηρίχθηκε σε απόφαση της Γενικής Συνέλευσης για τη λήψη της απόφασης πώλησης του συνόλου των μετοχών που κατείχε στην ΑΕ2. Εξετάζοντας, όμως, το σύννομο της προκείμενης απόφασης¹¹¹, παρατηρείται ότι, ενώ συγκλήθηκε νομοτύπως (με την απαιτούμενη πλειοψηφία κλπ), το περιεχόμενό της αντίκειται στο νόμο και δη στη διάταξη του άρθ. 919 ΑΚ και στα χρηστά ήθη εν γένει. Συνεπώς, το Διοικητικό Συμβούλιο όφειλε να απέχει από την εκτέλεση μιας παράνομης απόφασης της Γενικής Συνέλευσης¹¹², δεν χωρεί η απαλλαγή

¹⁰⁸ Ίδετε ενδεικτικώς και ΑΠ 795/2000, ΕφΑθ 2857/2012

¹⁰⁹ Ίδετε ενδεικτικώς την απόφαση της 24^{ης} Οκτωβρίου 1995, Agrotexim κ.α. κατά Ελλάδος, HUDOC, σκέψεις 62 επ, ιδίως σκέψεις 66-72

¹¹⁰ Σε αντίστοιχη κατεύθυνση κινήθηκε και η μεταγενέστερη υπ' αριθ. ΜΠΑ 12468/2012, η οποία επίσης εσφαλμένως αναγνώρισε στο μέτοχο δικαίωμα αυτοτελούς αποζημίωσης, ενώ η ζημία του ήταν έμμεση.

¹¹¹ Βλ. σχετικώς υπ' αριθ. 4.2 υποενότητα της υπ' αριθ. Α ενότητας του Κεφαλαίου II

¹¹² Πράγμα άτοπο, βέβαια, στην παρούσα, δεδομένου ότι τα νήματα κινούνταν από τα ίδια άτομα.

της διάταξης του άρθ. 22^α παρα. 2 εδ. γ' κι ως εκ τούτου θα μπορούσε να ασκηθεί εταιρική αγωγή (κινούμενη κυρίως από τη μειοψηφία του 1/10, δεδομένου ότι η Γενική Συνέλευση ήταν «μαριονέτα» των πλειοψηφούντων μετόχων).

Τέλος, καίριο πρόβλημα αποτελεί ο καθορισμός της σχέσης μεταξύ εταιρικής και ατομικής αγωγής. Ερωτάται, δηλαδή, αν επιτρέπεται η παράλληλη άσκησή τους και κατά πόσο η ευδοκίμηση της πρώτης αποκλείει την άσκηση της δεύτερης. Το ζήτημα αυτό θα πρέπει να εξεταστεί συνδυαστικά, ιδίως ενόψει της επαπειλούμενης καταβολής διπλής αποζημίωσης από πλευράς των διοικούντων μελών, με έντονο τον κίνδυνο πλουτισμού του μετόχου¹¹³. Πιο συγκεκριμένα, για να επιτραπεί παράλληλη άσκηση των δύο αγωγών, θα πρέπει να υπάρχει απόλυτος και ασφαλής διαχωρισμός μεταξύ της εταιρικής και προσωπικής για το μέτοχο ζημίας.¹¹⁴ Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι δυο ζημίες δεν αλληλεπικαλύπτονται, αλλά η άμεση ζημία του μετόχου θα είναι πρόσθετη της έμμεσης ζημίας του. Με αφορμή τα παραδείγματα που προαναφέρθηκαν, ενδεικτικώς αναφέρουμε ότι χωρεί παράλληλη άσκηση των δύο αγωγών, όταν η πραγματική αξία της μετοχής έχει μεν μειωθεί δυνάμει επωφελούς για την εταιρεία συναλλαγής (έμμεση ζημία του μετόχου- εταιρική αγωγή), το Διοικητικό Συμβούλιο απέδωσε δε μειωμένο μέρος στο μέτοχο (άμεση ζημία του μετόχου- ατομική αγωγή). Έτσι, δεν είναι προβληματική η καταβολή διπλής αποζημίωσης εκ μέρους των διοικούντων μελών, καθώς πρόκειται για αποκατάσταση εντελώς διαφορετικών περιπτώσεων.¹¹⁵ Πάντως, έχει υποστηριχθεί και η άποψη ότι η ατομική αγωγή έχει επικουρικό χαρακτήρα και μπορεί να ασκηθεί μόνο σε περίπτωση αδυναμίας έγερσης της αγωγής κατά της εταιρείας.¹¹⁶

3. Παράγωγη αγωγή (derivative action)

Μέχρι στιγμής, έχει διαρθρωθεί η αυστηρή δομή του συστήματος ικανοποίησης των εκάστοτε αξιώσεων ως απορρευσών από την πλημμελή διαχειριστική συμπεριφορά ή παράλειψη των διοικούντων μελών μιας ανώνυμης εταιρείας. Κατέστη σαφές ότι η εταιρική

---

¹¹³ Κάτι τέτοιο θα ερχόταν σε φανερή και ανεπίτρεπτη σύγκρουση με τον αμιγώς αποκαταστατικό χαρακτήρα της αποζημίωσης στο ελληνικό (αστικό) δίκαιο.

¹¹⁴ Σ. Μούζουλας Περί της δυνατότητας έγερσης ατομικής αγωγής των μετόχων κατά των μελών διοικητικού συμβουλίου ανώνυμης εταιρίας, σε Ε. Περάκη, Το Δίκαιο της Ανώνυμης Εταιρίας, Τόμος τρίτος, Β' Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, σελ. 202

¹¹⁵ Ι. Γεροντίδης, Η ατομική αξίωση αποζημίωσης του μετόχου από «συγχρόνως έναντι της εταιρίας και των μετόχων» αδικοπρακτική συμπεριφορά του ΔΣ στην ανώνυμη εταιρία- Ανασκόπηση και σκέψεις με αφορμή τη ΜΠΑ 12468/2012, ΕπισκΕΔ 2013, σελ. 244-245

¹¹⁶ Σ. Μούζουλας Περί της δυνατότητας έγερσης ατομικής αγωγής των μετόχων κατά των μελών διοικητικού συμβουλίου ανώνυμης εταιρίας, σε Ε. Περάκη, Το Δίκαιο της Ανώνυμης Εταιρίας, Τόμος τρίτος, Β' Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, σελ. 205

αγωγή ασκείται αποκλειστικά και μόνο από την εταιρεία διά του Διοικητικού της Συμβουλίου προς αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη η ίδια και όλως αντανεκλαστικά (εμμέσως) της ζημίας που υπέστησαν οι μέτοχοι, ενώ παράλληλα υπάρχει και η (περιορισμένης εμβέλειας) δυνατότητα του μετόχου να ασκήσει ατομική αγωγή προς αποκατάσταση της άμεσης ζημίας του. Παραμένει, ωστόσο, αρρυθμιστή η περίπτωση που αφενός δεν ασκείται η εταιρική αγωγή από το Διοικητικό Συμβούλιο για οποιονδήποτε λόγο, αφετέρου δεν συντρέχουν οι προϋποθέσεις αποκατάστασης της άμεσης ζημίας του μεμονωμένου μετόχου (και δη του μη έχοντος το 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου). Οι ως άνω νομολογιακές τάσεις δεν στάθηκαν επαρκείς για να απαντήσουν στον προβληματισμό αυτό.

Η προτεινόμενη λύση είναι ευρέως γνωστή σε αλλοδαπά δίκαια¹¹⁷ ως παράγωγη αγωγή (*derivative action* κατά το αμερικανικό δίκαιο). Σύμφωνα με αυτή, ο μέτοχος, ανεξαρτήτως του ποσοστού που κατέχει επί του καταβεβλημένου κεφαλαίου, ασκεί την εταιρική αγωγή προς αποκατάσταση της εταιρικής ζημίας και κατ' επέκταση της (έμμεσης) δικής του, ως μη δικαιούχος διάδικος.¹¹⁸ Εκ του ονόματος της εν λόγω αγωγής, αναγνωρίζεται το πραγματικό γεγονός ότι οι κατ' ιδίαν μέτοχοι ενάγουν το Διοικητικό Συμβούλιο λόγω κακής διαχείρισης για λογαριασμό της εταιρείας και όχι για δικό τους λογαριασμό. Πρόκειται, θα λέγαμε, για μια αγωγή- υβρίδιο που φέρει χαρακτηριστικά τόσο εταιρικής όσο και ατομικής αγωγής · αφενός, ασκείται προς αποκατάσταση της άμεσης ζημίας της εταιρείας και κατ' επέκταση της έμμεσης των μετόχων, αφετέρου ασκείται ατομικώς από τους μετόχους.

Πρακτικά οψόμενο, ο μέτοχος ενεργεί ως εκπρόσωπος της εταιρείας, η οποία συμμετέχει απλώς τυπικά στη διαδικασία ως ενάγουσα.¹¹⁹ Προϋποθέσεις άσκησης της είναι η ιδιότητα του ενάγοντος ως μετόχου, η εξάντληση των ενδοεταιρικών δυνατοτήτων για αξιοποίηση της εταιρικής αξίωσης από τα καταρχήν αρμόδια όργανα, μέσω *inter alia* αιτήσεων προς τα εταιρικά όργανα για έγερση της αξίωσης, συχνά δε η παροχή ασφάλειας για τα έξοδα των αντιδίκων¹²⁰.

---

¹¹⁷ Ενδεικτικώς αναφέρουμε το Γαλλικό, το Ελβετικό, το Γερμανικό και πρωτίστως το Αμερικανικό Δίκαιο, την προβληματική του οποίου κρίνουμε σκοπιμότερο να εκθέσουμε αναλυτικώς ως αρχαιότερη και πιο διαδεδομένη.

¹¹⁸ Βλ. ΠΠρΛαρ 217/2011, ΕπισκΕΔ 1/2012, σελ. 226

¹¹⁹ Διερευνώντας το κατά πόσο τίθεται προς το συμφέρον της εταιρείας να παρίσταται στη δίκη της εταιρικής αγωγής ως ενάγουσα, φαίνεται πως η παρουσία της είναι μείζονος σημασίας και δη από δικονομικής απόψεως. Και τούτο, διότι διαφορετικά το δεδικασμένο της παράγωγης αγωγής δεν θα επεκτεινόταν και στην εταιρεία. Κατά λογική ακολουθία, στην περίπτωση αυτή η εταιρεία θα μπορούσε να ασκήσει εκ νέου για το ίδιο ζήτημα εταιρική αγωγή. (Π. Παναγιώτου, Η εταιρική & ατομική αγωγή του Μετόχου κατά του ΔΣ στην Ανώνυμη Εταιρία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σελ.218-219)

¹²⁰ Λ. Κοκκίνη, Η αποκατάσταση της έμμεσης ζημίας των μετόχων φερέγγυας ΑΕ, ΔΕΕ 3/1997, σελ. 256

Η παράγωγη αγωγή εγείρει έντονη διαμάχη επί τη βάσει πλειόνων ζητημάτων. Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα κριτικής αφορούν: το απαιτούμενο ποσοστό εκπροσώπησης του μετοχικού κεφαλαίου που πρέπει να κατέχουν οι μέτοχοι για την έγερση παράγωγης αγωγής · κατά πόσον είναι δυνατή η εκκίνηση μιας τέτοιας διαδικασίας, όταν η ίδια η εταιρεία έχει παραιτηθεί από τα δικά της δικαιώματα να ασκήσει αγωγή κατά των υπεύθυνων μελών του διοικητικού της οργάνου · την κατανομή των νομικών εξόδων για την άσκηση της αγωγής · την επικουρικότητα ή μη της παράγωγης αγωγής ως προς την κύρια εταιρική αγωγή ως ασκείται από την ίδια · το δικαίωμα των ενάγοντων σε παράγωγη αγωγή με πρωταρχικό σκοπό την αποκατάσταση της έμμεσης ζημίας τους παρά της αποκατάστασης της εταιρικής ζημίας¹²¹.

Παρά τη δυσπιστία που υπάρχει γύρω από αυτό το θεσμό λόγω της ευρείας εξουσίας που αφήνεται στη διάθεση των μετόχων, δεν στερείται πλεονεκτημάτων. Η παράγωγη ατομική αγωγή, ως μέσο ελέγχου της διαχείρισης σε μια ανώνυμη εταιρεία δεν έχει πάντοτε ως στόχο μόνο την προστασία των συμφερόντων της εταιρείας και των μετόχων, αλλά σκοπεί και στην προστασία του συμφέροντος του ευρύτερου επενδυτικού κοινού και αποτελεί αποτελεσματικό μηχανισμό ελέγχου της οικονομικής εξουσίας στην ανώνυμη εταιρεία.¹²² Επιπλέον και προεχόντως, η δυνατότητα άσκησης της εταιρικής αγωγής από τους μετόχους είναι προτιμότερη από την άσκηση ατομικής αγωγής επί τη βάσει αδικοπρακτικών διατάξεων. Στην πρώτη περίπτωση η αποζημίωση καταβάλλεται απευθείας στην εταιρεία και όχι στους μετόχους (όπως συμβαίνει στη δεύτερη περίπτωση), και κατά συνέπεια απολαύουν προστασίας και οι εταιρικοί δανειστές.¹²³

Αντίστοιχη πρόβλεψη δεν υπάρχει στο ελληνικό δίκαιο των ανωνύμων εταιρειών¹²⁴. Υπάρχει όμως στο δίκαιο των εταιρειών περιορισμένης ευθύνης · συγκεκριμένα, η διάταξη του άρθ. 26 παρα. 2 του Ν. 3190/1955 προβλέπει την έγερση αγωγής εκ μέρους κατ' ιδίαν εταίρων και τρίτων κατά των διαχειριστών της εταιρείας¹²⁵. Ωστόσο, δεν χωρεί αναλογική εφαρμογή της εν λόγω διάταξης στην ακραιφνή μορφή κεφαλαιουχικής εταιρείας που εξετάζουμε με την

---

¹²¹ E. Μαστρομανώλης, Public enforcement focus and civil litigation obstacles in the Greek paradigm of minority investor protection, *Revue Hellénique de Droit International*, 2014, σελ. 498

¹²² Π. Παναγιώτου, Ο μέτοχος μειοψηφίας ως ελεγκτής της διαχείρισης και διαφάνειας στην ΑΕ, *Επιχείρηση*, 2016, σελ. 32

¹²³ Ν. Ρόκας, *Εμπορικές Εταιρίες*, 7^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σελ. 343

¹²⁴ Παρά τις πολλαπλές τροποποιήσεις που επήλθαν με το νέο νόμο 4548/2018 περί Ανωνύμων Εταιρειών, ουδεμία συζήτηση έλαβε χώρα επ' αυτού του ζητήματος

¹²⁵ Δ. Χατζημιχαήλ, Ο αποκλεισμός εταίρου ΕΠΕ για σπουδαίο λόγο, Έκδ. 1η, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σελ. 74

παρούσα, διότι η ρύθμιση του άρθρου 22β είναι αρκετά αυστηρή και εξαντλητική στις ρυθμίσεις της. Έτσι, παρά τις αναχρονιστικές αντίθετες απόψεις της θεωρίας, συνιστάται η νομοθετική ενσωμάτωση μιας τέτοιας ρύθμισης και στο δίκαιο των ανωνύμων, καθώς η επιτυχής έως σήμερα διεθνής πρακτική του δικαίου επιτάσσει την απαγκίστρωση από πιεστικούς περιορισμούς δογματικών αντιμετώπισεων και η ενίσχυση της ηθικής δραστηριότητας των οργάνων στην ανώνυμη εταιρεία αναμορφώνει προς το βέλτιστο τις εταιρικές σχέσεις.

B. Διορισμός ειδικών προσώπων

1. Νομιμοποιούμενα πρόσωπα και διαδικασία

Στην αδόκητη περίπτωση που παρακωλύεται η άσκηση της εταιρικής αγωγής (επειδή ίσως η εκπροσώπηση της εταιρείας στη δίκη από το ίδιο το Διοικητικό της Συμβούλιο που υπέπεσε σε διαχειριστικό πταίσμα δεν φαντάζει κι ως η καλύτερη λύση) ή ακόμα και προς επιτάχυνση της άσκησης της αξιώσεως αυτής, ο νομοθέτης προέβλεψε δυνητική δυνατότητα διορισμού ειδικών εκπροσώπων επί τη βάση του άρθ. 22β παρα. 3 Ν. 2190/1920. Πρόκειται για μια ρύθμιση προσωρινού και επείγοντος χαρακτήρα, με σκοπό την αποφυγή υποκινούμενων καθυστερήσεων¹²⁶ στη διεξαγωγή δικαστικής διαμάχης έναντι των υπαιτίων διοικούντων μελών και την πιο δραστική αποκατάσταση της ομαλής λειτουργίας μιας ανωνύμου εταιρείας. Λόγω της ασαφούς διατύπωσής της, η διάταξη αυτή επισύρει μια σειρά ερμηνευτικών προβλημάτων αναφορικά με τα νομιμοποιούμενα πρόσωπα για το διορισμό ειδικών εκπροσώπων, το χρονικό σημείο αίτησης περί διορισμού τους στην εκάστοτε περίπτωση, καθώς και τις ακριβείς αρμοδιότητες αυτών.

Αίτηση περί διορισμού ειδικών εκπροσώπων δύνανται να υποβάλλουν τόσο η Γενική Συνέλευση όσο και η μειοψηφία της παρα. 1 του άρθ. 22β Ν. 2190/1920, δηλαδή οι μέτοχοι που εκπροσωπούν το 1/10 του μετοχικού κεφαλαίου ή το τυχόν μικρότερο ποσοστό ως ορίζεται ειδικότερα από το καταστατικό. Αναφορικά με την Γενική Συνέλευση, η υποβολή της εν λόγω αίτησης μπορεί να λάβει χώρα διττώς και σε κάθε περίπτωση χωρίς δικαστική παρέμβαση. Αφενός, κατά τη στιγμή που αποφασίζει την έγερση της αγωγής κατά των διοικούντων μελών, μπορεί παράλληλα να διαπιστώσει την άμεση ανάγκη διορισμού ειδικών εκπροσώπων λόγω σύγκρουσης συμφερόντων. Αφετέρου, με μεταγενέστερη απόφασή της, μπορεί να αποφανθεί ότι προκρίνεται ως πιο πρόσφορη η εκπροσώπηση της εταιρείας στη δίκη κατά των εταιρικών διοικητών από ειδικούς εκπροσώπους παρά από τα ήδη υφιστάμενα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου. Διχογνωμία υφίσταται στο κατά πόσο η Γενική Συνέλευση έχει τη δυνατότητα να διορίσει ειδικούς εκπροσώπους αν δεν έχει λάβει η ίδια την απόφαση περί άσκησης της

---

¹²⁶ Βλ. ΕφΑθ 1076/2006

εταιρικής αγωγής αλλά η μειοψηφία του 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου. Μια πειστική απάντηση φαίνεται να είναι ότι δεν αποκλείεται αυτή η δυνατότητα στη Γενική Συνέλευση, υπό την αυστηρή προϋπόθεση ότι δεν αποσκοπεί στη ματαίωση της πρωτοβουλίας της μειοψηφίας ούτε στη φαλκίδωση των αξιώσεων της εταιρείας.¹²⁷

Σε ό,τι αφορά τη μειοψηφία, η αίτηση περί διορισμού ειδικών εκπροσώπων μπορεί να υποβληθεί μόνο όταν η ίδια μειοψηφία είχε υποβάλλει αίτηση προς το Διοικητικό Συμβούλιο για έγερση της εταιρικής αγωγής ή όταν η Γενική Συνέλευση είχε μεν οχλήσει το Διοικητικό Συμβούλιο για την εκκίνηση της δικαστικής διαδικασίας αλλά το τελευταίο αδράνησε επί ένα ολόκληρο εξάμηνο από τη στιγμή της εν λόγω συνεδρίασης. Κατ' ακριβολογία, η απαιτούμενη μειοψηφία δεν απαιτείται να αντιστοιχεί σε ακριβώς τα ίδια πρόσωπα που την απάρτιζαν κατά την υποβολή του αιτήματος προς το Διοικητικό Συμβούλιο για έγερση εταιρικής αγωγής, αλλά αρκεί να πληρούται μόνο το απαιτούμενο εκ του νόμου ποσοστό του 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου ή το εκ του καταστατικού προβλεπόμενο τυχόν μικρότερο ποσοστό¹²⁸. Κατά την άποψη της γραφούσης, μια τέτοια παραδοχή θα ήταν τουλάχιστον τυπολατρική και γραφειοκρατική, εγκυμονώντας κινδύνους, ιδίως σε περίπτωση που υπήρχε πρακτική/ φυσική αδυναμία αιτήσεως της εν λόγω μειοψηφίας (π.χ. αν απεβίωνε το μειοψηφούν μέλος). Η αίτηση υποβάλλεται ενώπιον του Μονομελούς Πρωτοδικείου της περιφέρειας όπου η εταιρεία έχει την έδρα της και εκδικάζεται κατά την διαδικασία της εκουσίας δικαιοδοσίας.

Κατά τη γραμματική διατύπωση της παρα. 3 του άρθ. 22β Ν. 2190/1920, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η μειοψηφία δύναται να υποβάλει αίτηση διορισμού ειδικών εκπροσώπων μόνο μετά την παρέλευση άπρακτου του εξαμήνου της παρα. 2. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, θα οδηγούσε στο άτοπο συμπέρασμα ότι απαιτείται μια μακρά αναμονή για ένα τόσο επιτακτικό ζήτημα, και θα φάνταζε ακόμα πιο παράλογο, ήθελε υποτεθεί ότι δια της αιτήσεως ζητείται να εναχθούν όλα τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της εταιρείας. Προβαίνοντας σε μια τελολογική ερμηνεία της εν λόγω διατάξεως, η μειοψηφία δικαιούται να αιτηθεί το διορισμό ειδικών εκπροσώπων αμέσως μετά την υποβολή της αιτήσεώς της για έγερση εταιρικής αγωγής, υπό τον όρο ότι επικαλείται ταυτόχρονα και σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ της εταιρείας και των διοικούντων μελών της, μια σύγκρουση που υφίσταται όχι μόνο όταν πρόκειται να συνεναχθούν όλα τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου αλλά ακόμη κι ένα εξ αυτών. Η

---

¹²⁷ Φ. Δωρής, Η σχέση των άρθρων 69ΑΚ, 22β & 3 Ν. 2190/1920 και 786 & 3 ΚΠολΔ, ως ρυθμίσεων για την αποτροπή του κινδύνου εξυπηρέτησης συμφερόντων αντίθετων προς τα συμφέροντα του εκπροσωπούμενου νομικού προσώπου, ΧρΙΔ 2002, σελ. 872

¹²⁸ Α. Φρέρης, Άρθρο 22β: «Άσκηση αξιώσεων της εταιρείας κατά των μελών του διοικητικού συμβουλίου», σε Β. Αντωνόπουλος/ Σ. Μούζουλας, Ανώνυμες Εταιρίες, Τόμος 2, Έκδ. 1^η, 2013, σελ. 201

ερμηνεία αυτή φαίνεται προτιμότερη, ιδίως: όταν η πλειοψηφία προσχηματικά μόνο φαίνεται να συμμορφώνεται στο αίτημα της μειοψηφίας για άσκηση της εταιρικής αγωγής χωρίς να προβαίνει σε περαιτέρω ενέργειες · όταν ο πλειοψηφών μέτοχος είναι συγχρόνως και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου και, ελλοχεύοντας του κινδύνου εκκίνησης δικαστικών διαδικασιών εκ μέρους της μειοψηφίας, σπεύδει να λάβει στη Γενική Συνέλευση απόφαση περί έγερσης αγωγής εναντίον του και διορίζει ως ειδικό πρόσωπο άτομο της αρεσκείας του.¹²⁹

Ο προσδιορισμός της διατύπωσης περί παρόδου άπρακτου του εξαμήνου φέρει τη μέγιστη πρακτική σημασία του στο επίπεδο που υποβάλλεται αίτηση διορισμού ειδικών εκπροσώπων από μέτοχο που δεν πληροί ούτε την προϋπόθεση της μειοψηφίας του 1/10 του καταβεβλημένου κεφαλαίου. Στην περίπτωση αυτή, η Γενική Συνέλευση ή η μειοψηφία θα έχει οχλήσει το Διοικητικό Συμβούλιο για να εγείρει αγωγή κατά των διοικούντων μελών του, αυτό αδρανεί, και εν συνεχεία η Γενική Συνέλευση ή η μειοψηφία αντίστοιχα αδρανούν να προκαλέσουν το διορισμό ειδικών εκπροσώπων που θα εκκινήσουν και διεξάγουν την επικείμενη δίκη. Επομένως, κάθε μέτοχος, ανεξαρτήτως του ποσοστού του καταβεβλημένου του κεφαλαίου, δικαιούται εντός ενός μήνα αφότου παρέλθει το εξάμηνο της παρα. 2 να αιτηθεί το διορισμό των ειδικών εκπροσώπων.¹³⁰ Προς επίρρωση του ως άνω συλλογισμού, τονίζεται ότι ο διορισμός ειδικών εκπροσώπων, ως μέσο εξαναγκασμού για την εκκίνηση της δικαστικής διαδικασίας, διαφοροποιείται απόλυτα από το δικαίωμα για άσκηση της εταιρικής ή ατομικής αγωγής από το μέτοχο, που συνιστά την ουσιαστική έκφραση του ζητήματος.

Ως προς το ουσιαστικό πεδίο αρμοδιοτήτων των ειδικών εκπροσώπων, μοναδική αποστολή τους είναι η ορθή διεξαγωγή της δίκης των υπαιτίων μελών του Διοικητικού Συμβουλίου, ενώ κατά τα λοιπά η διοίκηση της εταιρείας παραμένει στα χέρια του ήδη υφισταμένου Διοικητικού Συμβουλίου. Οι εκπρόσωποι αυτοί, δηλαδή, δεν υποκαθιστούν το Διοικητικό Συμβούλιο αλλά είναι επιφορτισμένοι ειδικώς και όλως αποκλειστικώς με την άσκηση της εταιρικής αγωγής και τη διεξαγωγή της σχετικής δίκης, αποτελώντας όργανο της εταιρείας μόνο στη συγκεκριμένη περίπτωση.¹³¹ Ο περιορισμένος και ακροθιγώς οριοθετημένος αυτός ρόλος τους υπαγορεύεται από τη μείζονος σημασίας διευθέτηση του ζητήματος της αποκατάστασης της ζημίας της εταιρείας (και αντανακλαστικώς και των μετόχων) και

¹²⁹ Βλ. ΕφΠατρ 151/2010, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι ο διορισμός ειδικής εκπροσώπου της ΑΕ από τη Γενική Συνέλευση κατ' αυτόν τον τρόπο υπήρξε «αλυσιτελής».

¹³⁰ Αλεξανδρίδου Ε., Δίκαιο Εμπορικών Εταιρειών. Κεφαλαιουχικές Εταιρίες, Τεύχος Β', Έκδ. Γ', Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009, σελ. 122· Ρόκας Ν., Εμπορικές Εταιρίες, Έκδ. 6^η, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σελ. 333· επιφυλακτικός εμφανίζεται ο κ. Σωτηρόπουλος Γ., Σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των μελών του ΔΣ και του νομικού προσώπου της ανώνυμης εταιρείας, ΔΕΕ 1997, σελ. 1150

¹³¹ Βλ. και ΑΠ 189/2018, ΧρΙΔ 2018, σελ. 446 επ.

ανταποκρίνεται στα στενά χρονικά πλαίσια εντός των οποίων διορίζονται και καλούνται να δράσουν. Σε κάθε περίπτωση, εάν διοριστούν πλείονες του ενός εκπρόσωποι, η δομή του πολυπρόσωπου αυτού οργάνου θα ομοιάζει με αυτή του Διοικητικού Συμβουλίου της ανώνυμης εταιρείας, επομένως εύλογα θα εφαρμοστούν, ως προς τον τρόπο δράσης και λήψης αποφάσεων, οι κανόνες που ρυθμίζουν τα αντίστοιχα θέματα για το Διοικητικό Συμβούλιο (ήτοι άρθ. 18 παρα. 1 και 21 παρα. 1 Ν. 2190/1920).¹³²

Σε περίπτωση αδράνειας των ειδικών εκπροσώπων, πλημμελούς συμπεριφοράς τους κατά την διεξαγωγή της δίκης της εταιρικής αγωγής ή σύγκρουσης συμφερόντων τους με τα εταιρικά συμφέροντα, υπάρχει δυνατότητα αντικατάστασής τους με νέους. Η διαδικασία αντικατάστασης θα είναι όμοια με αυτή του διορισμού τους, με βασική διαφορά ότι εδώ δεν μπορεί η Γενική Συνέλευση να αντικαταστήσει ειδικούς εκπροσώπους που διορίστηκαν δικαστικώς (ήτοι κατόπιν αίτησης της μειοψηφίας).¹³³ Η αντικατάσταση χωρεί τηρουμένων των διατυπώσεων του άρθ. 22β Ν. 2190/1920, ως συσταλτικώς ερμηνεύονται εν προκειμένω κατά πάγια νομολογία.¹³⁴ Αιτία αυτής της συσταλτικής ερμηνείας αποτελεί ότι δεν δικαιολογείται η αυστηρότητα των προϋποθέσεων του διορισμού των ειδικών εκπροσώπων και στην αντικατάστασή τους.¹³⁵ Ωστόσο, με μια πιο κριτική ματιά, η αντικατάσταση δεν παύει να είναι ένας ακόμη διορισμός νέων ειδικών εκπροσώπων που εγκυμονεί ακριβώς τους ίδιους κινδύνους με τον αρχικό διορισμό, ίσως και περισσότερους, αν ληφθεί υπόψη ότι φέρουν το βάρος μιας ήδη πλημμελούς ή και αδρανούς άσκησης καθηκόντων των προκατόχων τους.

Στο νέο δίκαιο των Ανωνύμων Εταιρειών, ο διορισμός ειδικών εκπροσώπων χαίρει ιδιαίτερης μεταχείρισης. Ένα ολόκληρο άρθρο, το άρθρο 105, αφιερώνεται αποκλειστικά για τη ρύθμιση του εν λόγω ζητήματος, με αυξημένες προϋποθέσεις και εκτενέστερη περιπτωσιολογία. Συγκεκριμένα, διορίζονται ειδικοί εκπρόσωποι, αν: (α) το Διοικητικό Συμβούλιο απορρίψει εν όλω ή εν μέρει την αίτηση της μειοψηφίας, (β) παρέλθει άπρακτη η ταχθείσα από τους αιτούντες μετόχους εύλογη προθεσμία, (γ) παρέλθουν άπρακτοι τέσσερις μήνες από την απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου που αποφάσισε την άσκηση της αγωγής (ενώ ο Ν. 2190/1920 προέβλεπε έξι μήνες), (δ) το Διοικητικό Συμβούλιο δεν λαμβάνει απόφαση επί της αιτήσεως της μειοψηφίας ή (ε) η εταιρεία δεν ασκεί αμελλητί την αγωγή που αιτήθηκε η πλειοψηφία των

¹³² Αντίθετη άποψη εκφέρει ο Γεωργακόπουλος, Ανάκληση άσκησης δικαιώματος μειοψηφίας και παραίτηση από αυτό στην ΑΕ, ΔΔΕ 2000, σελ. 1182

¹³³ Βλ. αντίθετη άποψη Σκούρα Θ., Διορισμός και αντικατάσταση ειδικού εκπροσώπου στην ανώνυμη εταιρεία, ΕΕμπΔ 1983, σελ.559-562

¹³⁴ Βλ. ενδεικτικώς ΑΠ 1313/1997

¹³⁵ Σωτηρόπουλος Γ., Σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των μελών του ΔΣ και του νομικού προσώπου της ανώνυμης εταιρείας, ΔΕΕ 1997, σελ. 1151

μετόχων. Διευρύνεται, επίσης, το χρονικό διάστημα εντός του οποίου μπορούν να υποβάλλουν αίτημα ενώπιον του αρμόδιου Μονομελούς Πρωτοδικείου, από ένα μήνα σε δύο.

2. Σχέση με τον ΑΚ 69

Εκτός από την ως άνω πρόβλεψη διορισμού ειδικών εκπροσώπων στο Εταιρικό Δίκαιο, η οποία συνιστά επέμβαση στην αυτονομία και αυτοδιοίκηση του νομικού προσώπου, αντίστοιχη ρύθμιση υφίσταται και στο Αστικό Δίκαιο. Η διάταξη αναγκαστικού δικαίου του άρθρου 69 ΑΚ αποτελεί λύση ανάγκης και αφορά το διορισμό προσωρινής διοίκησης αυτή τη φορά, με εμφανώς ευρύτερες αρμοδιότητες από αυτές των ειδικών εκπροσώπων. Αποβλέπει τόσο στην προστασία των μελών του νομικού προσώπου όσο και των τρίτων που συναλλάσσονται με αυτό, αποκαθιστώντας τυχόν δυσλειτουργίες που έχουν ανακύψει λόγω έλλειψης διοίκησης του νομικού προσώπου ή σύγκρουσης συμφερόντων των διοικούντων με το εταιρικό συμφέρον.¹³⁶ Σκοπός της είναι η εξυπηρέτηση των καλώς εννοουμένων συμφερόντων της εταιρίας και όχι η καθυπόταξη της πλειοψηφίας στις επιδιώξεις της μειοψηφίας ή η επιβολή των απόψεών της, ως προς τη διαχείριση των εταιρικών υποθέσεων σύμφωνα με τις επιδιώξεις της μέχρι το βαθμό διάλυσης της εταιρείας¹³⁷. Τίθεται, λοιπόν, το ζήτημα αφενός, της αιτιολόγησης της τόσο αυξημένης επίκλησης της διάταξης του άρθρου 69 ΑΚ στο δίκαιο των ανωνύμων εταιρειών, αφετέρου του προσδιορισμού της σχέσης της με την αντίστοιχη διάταξη του άρθρου 22β Ν. 2190/1920.

Κατ' αρχάς, εκ της γενικότητας του περιεχομένου της διάταξης του άρθρου 69 ΑΚ, συνάγεται με ασφάλεια το συμπέρασμα ότι εφαρμόζεται σε κάθε είδους νομικό πρόσωπο, άρα και στην Ανώνυμη Εταιρία.¹³⁸ Η ενεργοποίηση της εν λόγω διάταξης ωστόσο γίνεται υπέρμετρα συχνά στο δίκαιο των ανωνύμων εταιρειών, κάνοντας πολλούς να την χαρακτηρίζουν ως το «κουτί της Πανδώρας»¹³⁹. Αιτία αυτής της υπερπληθωρικής εφαρμογής της διάταξης στις ανώνυμες εταιρείες συνιστά η ανεπάρκεια των διατάξεων για την ευθύνη των εταιρικών διοικητών και την αδυναμία αγωγής του μετόχου για την έμμεση ζημία που υπέστη λόγω εσφαλμένων διοικητικών ενεργειών ή παραλείψεων.¹⁴⁰ Ένα τόσο μείζον ζήτημα δεν γίνεται να εξαντλείται στο πλαίσιο των άρθρ. 22^α και 22^β Ν. 2190/1920 αλλά χρειάζονται και άλλα νομοθετικά και ερμηνευτικά εργαλεία για πληρέστερη κάλυψη ανακυπτόντων περιπτώσεων.

¹³⁶ Κ. Βούλγαρης, Διορισμός προσωρινής διοίκησης νομικού προσώπου κατ' άρθρο 69 ΑΚ, ΕφΑΔ 2008, σελ. 609

¹³⁷ βλ. ΜΠΠειρ 556/2003, ΕφΑθ 2553/2004

¹³⁸ βλ. ΑΠ 619/1987, Δ 19, 283· ΕφΑθ 6377/1987, Δνη 30, σελ. 95· ΕφΘεσ 1750/1992, Αρμ. 27, σελ. 38

¹³⁹ Ν. Ρόκας, Παρατηρήσεις στην απόφαση ΜΠρΡοδου 44/1995, ΕΕμπΔ 1995, σελ. 619

¹⁴⁰ Ν. Ρόκας, Σχόλια επί της ΕφΘεσ 3570/1990. Ανώνυμη Εταιρία. Σύγκρουση συμφερόντων. Προσωρινή διοίκηση. Εξουσίες. Ανταγωνιστικές, ΕΕμπΔ 1992, σελ. 83

Ένας ακόμη λόγος εντοπίζεται στην δυσδιάκριτη οριοθέτηση των δύο βασικών υποχρεώσεων των διοικούντων μελών μιας ανώνυμης εταιρείας, ήτοι της υποχρέωσης επιμέλειας και της υποχρέωσης πίστης¹⁴¹. Τα συμφέροντα που προστατεύονται είναι πολλαπλά και υπάρχει δυσχέρεια ακριβούς εντοπισμού της πηγής υποχρεώσεων από την οποία απορρέουν¹⁴².

Κρίσιμο ερώτημα αποτελεί επίσης το εάν η διάταξη του άρθρου 69 ΑΚ θέτει εκποδών τη διάταξη του άρθρου 22β Ν. 2190/1920 ή αντιστρόφως, και εναλλακτικώς, εάν μπορούν να εφαρμόζονται παράλληλα. Εκ πρώτης όψεως, διαφαίνεται μια σχέση ειδικότητας μεταξύ των δύο διατάξεων. Δεδομένης της ρύθμισης περιπτώσεων σύγκρουσης συμφερόντων αμιγώς εταιρικού δικαίου από τη διάταξη του άρθ. 22β Ν. 2190/1920, πρόκειται για *lex specialis* έναντι της γενικής διατάξεως του άρθ. 69 ΑΚ. Ο χαρακτήρας δηλαδή της τελευταίας ορίζεται ως επικουρικός, βάσει του προβαδίσματος των ειδικότερων διατάξεων έναντι των γενικών.¹⁴³

Παρά την ορθή αυτή μεθοδολογική προσέγγιση, η κρατούσα άποψη στη νομολογία δέχεται την παράλληλη εφαρμογή των δύο διατάξεων.¹⁴⁴ Υποστηρίζει δηλαδή ότι δεν βρίσκονται σε σχέση γενικής και ειδικής-αποκλειστικής διάταξης, διότι η διάταξη 22β δεν εισάγει κάποια εξαιρετική ρύθμιση¹⁴⁵. Απλά ρυθμίζει μέρος μόνο του ζητήματος, ήτοι τις αγωγές κατά μελών του Διοικητικού Συμβουλίου, χωρίς να αποσκοπεί στη ρύθμιση όλων των δυνατών περιπτώσεων συγκρούσεων συμφερόντων.¹⁴⁶ Συνεπώς, όταν ζητείται διορισμός προσωρινής διοίκησης ανωνύμου εταιρείας λόγω σύγκρουσης των εταιρικών συμφερόντων με αυτά των διοικούντων μελών, χωρίς να πρόκειται να ασκηθεί αξίωση της εταιρείας εκ των ως άνω μελών κατά των μελών της διοίκησής της, ευθεία εφαρμογή έχει η διάταξη του άρθ. 69 ΑΚ και δεν δικαιολογείται προσφυγή στη διάταξη του άρθ. 22β Ν. 2190/1920 και η δυνάμει αυτής καθυποχρέωση του αιτούντος το διορισμό της προσωρινής διοίκησης να τηρήσει τις

---

¹⁴¹ Μ.Θ.Μαρίνος, Μερικές παρατηρήσεις για την εφαρμογή του άρθρου 69 ΑΚ στην ανώνυμη εταιρία- ειδικά η σύγκρουση συμφερόντων, ΕλλΔνη 3/2003, σελ. 627

¹⁴² Βλ. ενδεικτικώς ΑΠ 765/2005, όπου δικαιολογείται διορισμός προσωρινής διοίκησης λόγω σύγκρουσης συμφερόντων, μόνο όταν το διοικούν μέλος παραβαίνει την υποχρέωση πίστης που υπέχει έναντι της ανωνύμου εταιρείας

¹⁴³ Βλ. ΜΠΑ 312/1996, ΕΕμπΔ 1996, σελ. 326

¹⁴⁴ Βλ. ΜΠΠειρ 730/1987, ΕΕμπΔ 1987, σελ. 401· ΕφΘεσ 3570/1990, ΕλλΔνη 1991, σελ. 1310 και σε ΕΕμπΔ 1992, σελ. 76· ΜΠρΑθ 4345/1995, ΕλλΔνη 1996, σελ. 207· Μούζουλας Σ., Έλλειψη διοικήσεως ανώνυμης εταιρείας. Ζητήματα ερμηνείας του άρθρου 69 ΑΚ, ΑρχΝ 1993, σελ. 98

¹⁴⁵ Βλ. ενδεικτικώς αντίθετη νομολογία: ΜΠΑ 312/1996, ΕΕμπΔ 1996, σελ. 326, ΜΠΑ 249/1996, ΕΕμπΔ 1996, σελ. 526,

¹⁴⁶ Βλ. ΜΠ Ρόδου 44/1995, στην οποία κατακρίνεται η άποψη αυτή ως μεθοδολογικά εσφαλμένη, «αφού χωρίς επαρκή θεμελίωση καταλήγει στο να εξοβελίζει ρητές και ειδικές διατάξεις του ν. 2190».

προβλεπόμενες εκ του νόμου διατυπώσεις.¹⁴⁷ Ενδεικτικό παράδειγμα τέτοιας εφαρμογής υπάρχει όταν τελούνται ανταγωνιστικές πράξεις χωρίς προηγούμενη άδεια της Γενικής Συνέλευσης¹⁴⁸, οπότε και επιστρατεύεται η διάταξη του άρθρου 69 ΑΚ.

IV. Συμπεράσματα

Οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι και στρατηγοί είχαν διαβλέψει από πολύ νωρίς τη σημασία της διοίκησης από ένα σώμα καταλλήλως επιφορτισμένο και προικισμένο με τα απαραίτητα προσόντα για την εκτέλεση των αντίστοιχων ενεργειών. Ήδη, ο Αριστοτέλης, είχε αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «*το άρχειν ήδιστον*», ήτοι το να ασκείς εξουσία συνιστά την υπέρτατη ευχαρίστηση. Από μια πιο πρακτική οπτική, ο Αλκιβιάδης, Αθηναίος πολιτικός και στρατηγός, διακήρυσσε ότι «*το διοικείν εστί προβλέπειν*», δηλαδή το να έχεις διοικητικές αρμοδιότητες σημαίνει ότι οφείλεις να προβλέπεις τυχόν επιγενόμενες καταστάσεις.

Στο πνεύμα των ως άνω γνωμικών, η διαχειριστική και αντιπροσωπευτική αρμοδιότητα των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου σε μια ανώνυμη εταιρεία συνιστά την υπέρτατη εξουσία καθώς αναλαμβάνει την λήψη και εκτέλεση όλων των μειζόνων αποφάσεων της εταιρείας, απολαμβάνοντας παράλληλα την ελευθερία δράσης στο πλαίσιο της αυτοτέλειας του νομικού προσώπου έναντι των μετόχων του. Ωστόσο, θα πρέπει να προβλέπουν ότι σε περίπτωση πλημμελούς διαχειριστικής τους συμπεριφοράς ή παράλειψης, θα υπέχουν ευθύνη.

Κατ' ακολουθία των πορισμάτων που αναπτύχθηκαν στις επιμέρους ενότητες, όλως επιγραμματικώς αναφέρουμε ότι η ευθύνη που υπέχουν οι εταιρικοί διοικητές έναντι του νομικού προσώπου της εταιρείας είναι εσωτερική, ρυθμιζόμενη από τις διατάξεις του εταιρικού δικαίου. Σε περίπτωση που συντρέχουν προϋποθέσεις θεμελίωσης αδικοπραξίας, θα υπέχουν εξωτερική ευθύνη έναντι τρίτων δυνάμει των αντίστοιχων γενικών διατάξεων του αστικού δικαίου (ΑΚ 914 επ.).

Σε συνάρτηση με την ουσιαστική ρύθμιση της ευθύνης, η δικονομική άσκηση των αξιώσεων διαφέρει αντιστοίχως. Η εταιρική αγωγή μπορεί να ασκηθεί κατ' αρχήν μόνο από την εταιρεία, μέσω του Διοικητικού της Συμβουλίου ή, σε περίπτωση αδράνειας αυτού, μέσω ειδικώς διορισθέντων εκπροσώπων. Προβλέπεται, επίσης, η δυνατότητα άσκησης ατομικής αγωγής, εάν αποδεικνύεται ότι η εταιρεία και ο μεμονωμένος μέτοχος φέρουν δυο αυτοτελείς αξιώσεις που δεν αλληλοαποκλείονται. Έριδα και καχυποψία, ωστόσο, εξακολουθεί να υφίσταται για το εάν μπορεί ο μέτοχος να ασκήσει απευθείας την εταιρική αγωγή προς όφελος

¹⁴⁷ ΑΠ 1313/1997, ΕΕμπΔ 1998, σελ. 318

¹⁴⁸ Βλ. ΜΠΠειρ 730/1987, ΕΕμπΔ 1987, σελ. 405· ΕφΘεσ 3570/1990, ΕΕμπΔ 1990, σελ. 76· ΜΠΑ 4345/1995, ΕλλΔνη 37, σελ. 207

της εταιρείας. Αποτελεί άποψη της γραφούσης ότι θα ήταν προκρίτεια η ενσωμάτωση μιας τέτοιας ρύθμισης και στο ελληνικό δίκαιο των ανωνύμων εταιρειών.

Τέλος, ο νέος νόμος 4548/2018 φαίνεται απλώς να επικυρώνει όλες τις νομολογιακές αλλαγές που ακολούθησαν μέσα στα 100 σχεδόν χρόνια από την εισαγωγή του Ν. 2190/1920 και να επαναλαμβάνει τις ήδη υπάρχουσες. Ελάχιστες οι περιπτώσεις που τροποποιεί επί της ουσίας, όπου και πάλι στόχος είναι να γίνει ελαστικότερο το σύστημα της ευθύνης, να αυξηθούν τα δικαιώματα της μειοψηφίας και να γίνει πιο σαφής η διαδικασία ενάσκησης των δικαστικών αξιώσεων, μέσω αναλυτικών περιγραφών των εκάστοτε προϋποθέσεων και διαδικασιών. Ο χρόνος θα δείξει αν ο νέος νόμος θα φέρει ριζικές μεταρρυθμίσεις, ιδίως σε επίπεδο νομολογίας.

V. Βιβλιογραφία

Συγγράμματα

Αλεξανδρίδου Ε., Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών. Κεφαλαιουχικές Εταιρίες, Τεύχος Β', Γ' Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009

Αντωνόπουλος Β. /Μούζουλας Σ. κλπ (συλλογικό έργο), Ανώνυμες Εταιρίες, Τόμος 2, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2013

Αντωνόπουλος Β., Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών: Προσωπικές εταιρίες, ΑΕ και ΕΠΕ, Εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., 2011

Αντωνόπουλος Β., Δίκαιο Α.Ε. και Ε.Π.Ε., Εκδ. Γ', Εκδ. Σάκκουλα, 2009

Γασπαρινάτος Σ., Η αστική ευθύνη της διοίκησης των κεφαλαιουχικών εταιριών, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006

Γεωργακόπουλος Λ., Το δίκαιο των εταιρειών, Τόμος τρίτος, Η Ανώνυμος Εταιρεία, Μέρος Β', Εκδ. Αθήναι, 1974

Γεωργιάδης Α., Ενοχικό Δίκαιο- Γενικό Μέρος, 2^η Έκδοση, Εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, 2015

Ελευθεριάδης Ν., Η προστασία των δανειστών κεφαλαιουχικής εταιρίας ως πρόβλημα ευθύνης των εταίρων, 1^η Έκδ., Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2012

Μαρίνος Μ.Θ., Εξωεταιρικές συμφωνίες μετόχων μεταξύ ενοχικού και εταιρικού δικαίου, Τόμος 6, Εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, 2011

Μαρίνος Μ.Θ., Ζητήματα από το νέο δίκαιο της ανώνυμης εταιρίας, Εκδ. Δίκαιο & Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2009

Μάρκου Ι., Εγχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου, Τόμος 3, Εμπορικές Εταιρίες, Εκδ. Π.Ν. Σάκκουλας, 2008

Μικρουλέα Α., Όρια Δράσης και Ευθύνη των Εταιρικών Διοικητών, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013,

Παναγιώτου Π., Η εταιρική & ατομική αγωγή του Μετόχου κατά του ΔΣ στην Ανώνυμη Εταιρία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016

Παπαγιάννης Ι. Μ., Δίκαιο Ανωνύμων Εταιριών. Κατ' άρθρο ερμηνεία Κώδικα νόμων 2190/1920 περί ανωνύμων εταιριών, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1997

- Πασσιάς Ι., Το Δίκαιον της Ανωνύμου Εταιρίας, Τόμος Β΄, 1969
- Περάκης Ε., Το νέο δίκαιο της ανώνυμης εταιρίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018
- Περάκης Ε., εις ΔικΑΕ, Τόμος 1, Εισαγ. Μέρος Ι, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002
- Περάκης Ε., Το Δίκαιο της Ανώνυμης Εταιρίας, Τόμος τρίτος, Β΄ Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000
- Περάκης Ε., Ο τακτικός έλεγχος της ανώνυμης εταιρίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1984
- Ρόκας Ν., Εμπορικές εταιρίες, Έκδ. 8^η, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2018
- Ρόκας Ν., Εμπορικές Εταιρίες, Έκδ. 7^η, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012
- Ρόκας Ν., Εμπορικές Εταιρίες, Έκδ. 6^η, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2008
- Ρόκας Ν., Εμπορικές Εταιρίες, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1996
- Ρόκας, Τα όρια της εξουσίας της πλειοψηφίας εις το δίκαιον των ανωνύμων εταιριών, Εκδ. Αθήναι, 1971,
- Τριανταφυλλάκης Γ., Το συμφέρον της επιχείρησης ως κανόνας συμπεριφοράς των οργάνων της Α.Ε., Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1998
- Τέλλης Ν., Υπογραφή και ευθύνη των διαχειριστών της εταιρίας περιορισμένης ευθύνης, Νομική Βιβλιοθήκη, 1994
- Χατζημιχαήλ Δ., Ο αποκλεισμός εταίρου ΕΠΕ για σπουδαίο λόγο, 1η έκδ., Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2005

Άρθρα- Μελέτες

- Αθανασίου Λ., Εισαγωγή μη εκτελεστικών μελών στο Δ.Σ. εισηγμένων εταιριών: υποχρεώσεις και ευθύνη, ΕΕμπΔ 2003, σελ. 307 επ.
- Βούλγαρης Κ., Διορισμός προσωρινής διοίκησης νομικού προσώπου κατ' άρθρο 69 ΑΚ, ΕφΑΔ 2008, σελ. 609 επ.
- Γεροντίδης Ι., Η ατομική αξίωση αποζημίωσης του μετόχου από «συγχρόνως έναντι της εταιρίας και των μετόχων» αδικοπρακτική συμπεριφορά του ΔΣ στην ανώνυμη εταιρία- Ανασκόπηση και σκέψεις με αφορμή τη ΜπρΑθ 12468/2012, ΕπισκΕΔ 2013, σελ. 241

Δωρής Φ., Η σχέση των άρθρων 69ΑΚ, 22β & 3 Ν. 2190/1920 και 786 & 3 ΚΠολΔ, ως ρυθμίσεων για την αποτροπή του κινδύνου εξυπηρέτησης συμφερόντων αντίθετων προς τα συμφέροντα του εκπροσωπούμενου νομικού προσώπου, ΧρΙΔ 2002, σελ. 872

Ελευθεριάδης Ν., Η μεγιστοποίηση της μετοχικής αξίας ως ενδεχόμενη υποχρέωση του Διοικητικού Συμβουλίου της Α.Ε., ιδίως υπό την ισχύ του Ν. 3016/2002 – Δογματικές και δικαιοσυγκριτικές παρατηρήσεις, Τόμος «Σύγχρονα ζητήματα εταιρικής ευθύνης» - 12ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελλήνων Εμπορικών Λόγων, Αθήνα, 2003, σελ. 504 επ.

Κατσάς Θ., Επιχειρηματικός κίνδυνος και ευθύνη του διοικητικού συμβουλίου ανώνυμης εταιρίας, ΔΕΕ 2006, σελ. 883 επ.

Κοκκίνη Λ., Η αποκατάσταση της έμμεσης ζημίας των μετόχων φερέγγυας ΑΕ, ΔΕΕ 3/1997, σελ. 256

Μαρίνος Μ. Θ., Σύννομη απόφαση της ΓΣ ως λόγος απαλλαγής του διοικητικού συμβουλίου από την ευθύνη του έναντι του νομικού προσώπου- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παρ. 2 εδ. γ' Ν. 2190/1920, ΔΕΕ 1/2012, σελ. 5 επ.

Μαρίνος Μ. Θ., Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως- Συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 22^α παραγρ. 2 κ.ν. 2190/1920, ΧρΙΔ 2009, σελ. 106-119

Μαρίνος Μ. Θ., Ζητήματα εφαρμογής του κανόνα επιχειρηματικής κρίσεως (business judgement rule) στο εταιρικό και πτωχευτικό δίκαιο, ΔΕΕ 2009, σελ. 653 επ.

Μαρίνος Μ.Θ., Μερικές παρατηρήσεις για την εφαρμογή του άρθρου 69 ΑΚ στην ανώνυμη εταιρία- ειδικά η σύγκρουση συμφερόντων, ΕλλΔνη 3/2003, σελ. 627

Μάρκου Ι., Σκέψεις πάνω στα άρθρα 35 και 22^α του κωδ. Ν. 2190/20, ΕΕμπΔ 1990, σελ. 581-607 (587)

Μιχαλόπουλος Γ., Εκδοχές εταιρικής διακυβέρνησης, ΧρΙΔ 2003, σελ. 391

Μούζουλας Σ., Έλλειψη διοικήσεως ανώνυμης εταιρίας. Ζητήματα ερμηνείας του άρθρου 69 ΑΚ, ΑρχΝ 1993, σελ. 97 επ.

Παμπούκης Κ., Ευθύνη των διοικούντων την ανώνυμη εταιρία για την έμμεση ζημία των μετόχων, ΕπισκΕΔ 1995, σελ. 333

Παμπούκης Κ., Ζητήματα από την ευθύνη για τη διοίκηση της ανώνυμης εταιρίας, ΕΕμπΔ 1985, σελ. 394

Παναγιώτου Π., Η αστική ευθύνη των μελών ΔΣ στην ΑΕ. Μετρίασμός ή επίταση της πταισματικής ευθύνης του ΔΣ;, ΕλλΔνη 5/2017, σελ. 1337-1348

Παναγιώτου Π., Ο μέτοχος μειοψηφίας ως ελεγκτής της διαχείρισης και διαφάνειας στην ΑΕ, Επιχείρηση, 2016, σελ. 32

Ρόκας Ν., Αδικοπρακτική ευθύνη διοικητών εταιριών έναντι τρίτων, ιδίως σε περίπτωση κατανομής αρμοδιοτήτων, ΕλλΔνη 2/2016, σελ. 321

Ρόκας Ν., Εταιρική οργάνωση και ατομική δράση των εταίρων, ΕΕμπΔ 2007, σελ. 4

Ρόκας Ν., Προϋποθέσεις δεσμευτικότητας συμφωνίας μεταξύ μετόχων και πρώην μελών του διοικητικού συμβουλίου, με την οποία οι μέτοχοι παραιτούνται από το δικαίωμα τους να ζητήσουν την άσκηση της εταιρικής αγωγής (γνωμ.), ΔΕΕ 2007, σελ. 275

Ρόκας Ν., Σχόλια επί της ΕφΘεσ 3570/1990. Ανώνυμη εταιρία. Σύγκρουση Συμφερόντων. Προσωρινή διοίκηση. Εξουσίες. Ανταγωνιστικές πράξεις, ΕΕμπΔ 1992, σελ. 76 επ.

Σκαλίδης Λ., Τρία ζητήματα της εταιρικής αγωγής στην ανώνυμη εταιρία (Αυτόβουλη άσκηση από το διοικητικό συμβούλιο- Εις ολόκληρον ευθύνη- Παραγραφή), ΔΕΕ 4/2015, σελ. 305 επ.

Σωτηρόπουλος Γ., Η ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου για επιχειρηματικές επιλογές. Η ισχύς του «Business Judgement Rule» στην Ελλάδα, ΔΕΕ 2003, σελ. 773 επ.

Σωτηρόπουλος Γ., Σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των μελών του ΔΣ και του νομικού προσώπου της ανώνυμης εταιρίας, ΔΕΕ 1997, σελ. 1145 επ.

Χρυσάνθης Χ., Παρατηρήσεις στην ΜΠρΑγρ 177/2009, ΕΕμπΔ 2009, σελ. 562

Ηλεκτρονικές πηγές

Μαρίνος Μ. Θ., Δογματικά ζητήματα από την υποχρέωση εχεμύθειας μελών ΔΣ (άρθρο 22 παραγρ. 3 ν. 2190/1920) – υπαγωγή στην υποχρέωση πίστεως ή επιμέλειας; Σε: Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Τιμητικός Τόμος Νικολάου Κ. Κλαμαρή, Τόμος 1, 1^η έκδ., 2016, www.sakkoulas-online.gr

Μαστρομανώλης Ε., Public enforcement focus and civil litigation obstacles in the Greek paradigm of minority investor protection, Revue Hellénique de Droit International, 2014, σελ. 498, www.sakkoulas-online.gr